

دِیَسَانِ رَاقِ

M.A. LIBRARY, A.M.U.

PE8506

نظام الملة حضرت فرید عظیم آبادی

شبه نظام الملته حضرت شاه الفتح حسین

فریاد - علیہ الرحمۃ

عنصر حال

کمالات صوری و معنوی و علونب پدر محترم حضرت سید شاہ الفت حسین متخلص بہ فریاد اعلیٰ اللہ مقامہ از سوانح عمری ایشان موسوم بہ "حیات فریاد" نوشتہ ارشد تلامذہ شان خان بہادر سید علی محمد شاہ (سابق رئیس عظیم آباد) و از انچہ فضلاء دیگر نوشتہ اند بخوبی واضح میشود اما برائے کسانی کہ آن را ندیدہ اند اجمالاً اینجا ذکر کردہ میشود۔

حضرت فریاد در ثنوی دبستان اخلاق سپاس ایزد باری میکند برائے دو نعمت بزرگ کہ بہ او عطا شدہ یکے کمال علمیہ و دیگرے علونب و بعد از آن ذکر بعضی از اجداد خود میکند مثلاً نصیر الدین ادوی چراغ دہلی کہ خلیفہ حضرت محبوب الہی است۔ و ابو الفرج واسطی جلال الملک پانی پتی کہ برادر زادہ ابو علی قلندر است و ازین پیدا است کہ چہ اندازہ اولیاء کبار از اجداد او بودند۔

مہبت عظمیٰ کہ بر آن حضرت فریاد می نازد سیادت نسبی اوست چہ او از اولاد امام موسیٰ کاظم علیہ السلام است۔ علاوہ براین امرائے ذی اعتقام ہم در سلسلہ اجداد مادری اند و ذکر ایشان در ثنوی دبستان اخلاق نشدہ۔ نواب میر فیض علی خاں ناظم پٹنہ عظیم آباد پسر نواب سید محمد نصیر خاں نصیر الملک کہ یکی از امرائے عہد عالمگیری است جد مادری اوست و خود نصیر الملک برادر

عم زاد نواب سید حسین علی خاں امام الملک امیر الامرا و نواب سید عبداللہ خاں قطب الملک وزیر اعظم فرخ سیر شاہنشاہ ہند است۔ ایں ہر دو برادر سلطان گز بودند۔ نواب سید محمد قابل خاں وزیر دارالانشائے شاہجہاں جد مادری جد اعلیٰ مادری اوست غیر از این بسیارے از امرا در ہمیں سلسلہ اند۔

مثل بعضے از اجداد خود کہ صاحبان منصب عالی در عصر خود بودند حضرت فریاد ہم از طرف ناظم بہار و بنگالہ و اڑیسہ در دربار گورنر جنرل ہند بہ منصب جلیلہ سفیر و نائب السلطنت مامور بود۔ اعزاز او در زمان خود ازیں پیدا است کہ وزیر السلطان فخر الملک نواب سید امیر علی خاں در تصنیف خود کہ موسوم بہ امیر نامہ است اورا بہ الفاظ مدظلہ العالی خطاب میکند و نیز نواب بہادر نواب عبد اللطیف خاں سی۔ آئی۔ ای کہ قائد اعظم مسلمانان کلکتہ در زمان خود بودہ در احوال خود کہ بزبان انگلیسی نوشتہ در باب حضرت فریاد چنین گفتہ۔ سید شاہ الفت حسین عالم ترین و با نفوذ ترین مسلمانان کلکتہ است۔ ڈاکٹر امیر علی مرحوم (سابق ممبر بریوی کونسل انگلستان) بہ کاغذے کہ بزبان انگلیسی بہ بندہ نوشتہ در بارہ فریاد چنین میگوید "حضرت فریاد را با نگاه قدر می دیدم و فاتش زبان ملی است۔"

در باب پایہ شاعری او سید محمد مرحوم (رئیس کلکتہ) در ضمیمہ جواہر منتخب چنین میسراید "بالجملہ بعد از مرزا عبدالقادر بیدل و شیخ غلام علی راسخ، پہچو حضرت سید شاہ الفت حسین فریاد از خاک عظیم آباد برخاستہ۔ آقا سید علی شوق شتری مخاطب بہ سلطان العلماء نواب سنا و الملک متخلص بہ توحی استاد شاہد کن

چنین میگوید: "امارت و دستگاه سیادت پناه حضرت سید شاه الفتح حسین متخلص به فریاد که خاطر زمانه شل او یاد ندارد که در عهد خود صاحب جاه و دستگاه در دولت بنگال را سفیر کبیر و در دربار آن دولت امیر عدیم النظیر از هر خصال مزایا صاحب فطرت بلند و طبع ارجند کلام شرایان نثره نثار بوده و کلام معجز نظام نظم ایشان ثریا و نثار واقعی شاعر در فن شعر باین استعدادات ذاتیه و کسبیه هر لفظ معنیش ظاهر است بلکه توان گفت که ما در دوران خصوصاً ملک هندوستان چنین رویداد نماند".

این عبارت از حیث مفهوم خیلی قابل قدر است چه مصنف در عصر خود در فن شعر مسلم بوده با وجودیکه صاحب زبان بوده میگوید که مثل فریاد در هند نبوده است اگر عقیده دیگر ادبا و فضلا را در باب شاعری حضرت فریاد اینجا ضبط کنیم یک دفتر میخواهد - پس بر آنچه نوشتیم اکتفا میکنیم.

علاوایه شاعری او از قدرت بیان ما خارج است - خود خوانندگان محترم بعد از مطالعه و بستان اخلاق تصدیق این امر خواهند کرد که شاعر گران پایه مثل فریاد در هندوستان نبوده.

پناه سال قبل این شنوی به طبع رسیده و نسخ آن کیاب بود - برای یک نسخه اش خیلی جویا بودم پار سال دوستی از پینه عظیم آباد نسخه برای بنده فرستاده اهل خانه بنده صغریا بیگم متخلص به حیا که به مشاغل علمی خیلی آنهاک دارد برای طبع این شنوی خیلی اشتیاق و تخیل داشت - تعدادی که تنای ما هر دو بر آمد و این شنوی که دارای نقش هزار بیت است بار دیگر به طبع رسید -

حضرت فریاد این مثنوی بہ تتبع بوستان سدی گفتہ۔ بارہا ایں طور شدہ کہ اشعار
 دبستان و بوستان سدی مخلوط کردہ پیش شعرا کے عجم خواندند لیکن نتوانستند
 نشان بدہند کہ اشعار بوستان کدام است و اشعار دبستان کدام۔ بعضے از
 اشعار بوستان را اشعار دبستان گفتند و بعضے از اشعار دبستان را اشعار بوستان
 خواندند از حیث زبان و مضمون ایں کتاب ہمسایہ بوستان سدی است۔
 نقادان سخن میدانند کہ شاعرے کہ در مثنوی یا غزل کامل باشد قصیدہ او پایہ
 عالی ندارد۔ ہچنین غزل یا مثنوی شاعر قصیدہ گو لطفہ ندارد۔ انوری و خاقانی
 در قصیدہ پایہ عالی دارند اما در مثنوی و غزل پایہ ایشان مسلم نیست۔ نظامی
 و جامی مثنوی را بہ حد کمال رساندہ اند لیکن در قصیدہ پایہ ندارند۔ نظیری
 غزل خوب میگفت اما قصیدہ خوب نگفتہ۔ از ایں جہت یک قاعدہ قرار دادند
 کہ شاعر مثنوی گوئی تواند کہ قصیدہ خوب بگوید۔ اما از ایں قاعدہ بعضے مستثنی
 بودند۔ حضرت فریاد ہم ہمیں طور است۔ در قصیدہ و مثنوی ہر دو دید طولی داشتہ
 برائے تصدیق آن در آخر ایں کتاب بہ عنوان ضمیمہ بعضے از قصائد و مثنویات
 و غزلیات ایشان را درج میکنیم۔ ایں امر خوانندگان محترم را بہ حیرت خواهد انداخت
 کہ شاعرے کہ بہ ایں خوبی مثنوی گفتہ چہ طور قصاید بلند پایہ ہم گفتہ۔
 فریاد در زبان اردو ہم شعر میگفت۔ اگر اینجا بعضے از اشعار او را درج کنیم مناسب
 ندارد۔ قطع نظر از شاعری حضرت فریاد ادیب محقق ہم بودہ و در تاریخ دانی نیز
 داشت۔

احقر المباد

سید ہادیون میزبان سٹارٹ لا و ایڈوکیٹ ہائی کورٹ کلکتہ

شہید جناب سید ہمایوں مرزا صاحب

دیباجہ

در باب آغاز ثنوی ناقدان سخن دو عقیدہ دارند بعضے میگویند کہ ثنوی اختراع شعرائے فارسی است و بعضے بر آنند کہ این تقلید از رجز عربی است کہ نظم مسلل است۔ ثنوی بر اصناف دیگر شاعری بچند وجہ ترجیح دارد۔ یکی این کہ عدد اشارش معین نیست چنانچہ در غزل و قصیدہ ہست دیگر این کہ التقرام قافیہ معین نیست شاعر باید در ہر شعر قافیہ را عوض کند۔ غیر از آن مضمون ہم برائے ثنوی معین نیست چنانچہ برائے غزل قصیدہ است۔

مسعودی مروزی اول ثنوی گوئیست کہ نامش در تاریخ مانده۔ بعد از ابو شکوہ بلخی درودکی و دقیقی ثنوی ہم گفتند اما بیچ کدام از دست برو زمانہ محفوظ نماند و تنہا شاہنامہ فردوسی کہ در سلسلہٴ بہ اتمام رسیدہ بود بار رسیدہ۔ این ثنوی در زبان فارسی خیلے اہمیت دارد اول این کہ شاعری زرمیہ اش در ادبیات فارسی عیدل ندارد دیگر این کہ شاعر نسبت بہ دیگر شعرائے فارسی نجات عربی کم استعمال کردہ و اکثر آن نجات عربی کہ بکار بردہ مساوی فارسی ہم دارد ازین جہت می توانیم بگوئیم کہ شاعر ہمہ شاہنامہ را در فارسی خالص گفتہ۔

بعد از فردوسی نظامی گنجوی (۵۳۵ تا ۵۹۹) پنج ثنوی گفتہ کہ بہ پنج گنج و خمہ شہرت گرفتہ۔ خزن اسرار او در تصوف و اخلاق۔ خسرو شیرین در عشق

سکندر نامه در رزم نظیر ندارد. بعد از نظامی آنچه خسرو جامی گفتند همه تقلید است از نظامی اما خیلی قابل تقدیر است و آنچه گفته اند که "به جامی سخن را تمامی رسید" غالباً مراد از آن ثنوی باشد چه متأخرین هم خیلی خدمت بشعر فارسی کردند و غزل را به کمال رسانیدند. در باب ثنوی بعد از خسرو جامی ما می توانیم که ذکر فیضی بکنیم اما فیضی آنقدر در سیاست ملکی مشغول بود که همه کمالات او بر زمین افتاد. در باب شاعری اخلاقی کتابی مخصوص از قدما باقی نیست اما اشعار راجع باین موضوع در کلام ایشان است. اول کسی که ثنوی اخلاقی گفته بدایینی بلخی است که پند نامه منسوب به نو شیروان را در قالب شعر ریخته. اخلاق نسبت قریب به تصوف دارد ازین جهت سرایه ادبیات اخلاقی را در کلام صوفی ها مثل سنائی و ابوسعید و غیر آنها می بینیم. بعد از سنائی نظامی مخزن اسرار گفته و موضوع آن کتاب تصوف و اخلاق است. نمیدانیم چه ساعت سعد نظامی ثنوی را گفته که بعد از او قریب هفتاد ثنوی به ترتیب آن گفته شده. آنچه شهرت گرفته همان مطلع الانوار خسرو و تحفه الاحرار جامی است.

بعد از نظامی سعدی شیرازی (۷۵۵ تا ۸۰۵) شاعری اخلاقی را به کمال رسانده چنانچه فردوسی در مویه را در سوزنی هزل را. ثنوی بوستان گفت اما طبع عالی که داشت بگذاشت تقلید از نظامی کند. این کتاب مشتمل بر ده باب است که مادر ذیل درج میکنیم. باب اول. در تدبیر جهان داری. باب دوم در احسان. باب سوم در عشق. باب چهارم در تواضع. باب پنجم در رضا. باب ششم در قناعت. باب هفتم در تربیت. باب هشتم در شکر. باب نهم در قوه. باب دهم در مناجات.

باب اول راجع بہ سیاست مدن است و باب ہفتم راجع بہ تدبیر منزل دہمہ ابواب
باقی راجع بہ تہذیب اخلاق است۔ در شراہم سعدی در برابر این کتاب گلستان
نوشتہ۔ جامی کتابے بنام بہارستان بہ تتبع گلستان نوشتہ بعد از او مجد الدین
خارستان را وقفا آنی پریشان را نوشت۔ پریشان اسم با سہمی است ^{از روی} مضامین
دہم از ترتیب پایہ گلستان در ادبیات فارسی ازین پیدا است کہ جامی کہ اورا بہ خاتم
المقدمین ملقب کردہ اند در دیباچہ بہارستان در بارہ گلستان چنین می سراید۔
”کتاب گلستان تبرکہ شیخ نامدار و استاد بزرگوار مصلح الدین سعدی شیرازی“
امام ثنوی در تتبع بوستان سعدی در ایران کسے گفت۔ جامی (۸۱۷ تا ۸۹۸) بہارستان
در تتبع گلستان نوشت اما نمیدانیم بچہ سبب خیال تتبع بوستان نکرد۔

شیخ علی خزین (۱۱۰۳ تا ۱۱۸۰) کہ در او اخر عہد صفویہ از ایران بہ ہندوستان
آمدہ ثنوی بنام خرابات بہ تتبع بوستان آغاز کردہ و تنہایک ہزار و دو بیست
بیت گفت۔ شیخ در سوانح عمری کہ خود نوشتہ خیلے ازین ثنوی تعریف کردہ و چند
حکایت ہم درج کردہ در ذیل عین عبارتش را درج میکنیم۔
”در آن آوان مرا بطرز بوستان سعدی و آن نوع سخن گستری رنجست
افتادہ شروع در گفتن نمودہ آن ثنوی را خرابات نام ہنادوم و بیارے از
مطالب عالیہ و سخنان دلپذیر در آن کتاب بسک نظم در آمدہ و یک ہزار
و دو صد بیت گفتہ شدہ بود اما صورت انجام نیافت۔“

ما خزین را ہم در شعراے ہند می شماریم کہ اشعار باقی ماندہ او بیشتر
گفتہ ہاے ہند اوست۔ ٹیک چند بہار کہ بہار عجم او در لغت فارسی خیلے

اہمیت دارد ہمصرخرین بود شرح بوستان بنام بہار بوستان نوشتہ
چنانکہ اہل ہند بہ خسرو می نازند کہ خوب از عہدہ تنبیع نظامی برآمدہ
ہمیں طور باید بہ نظام الملۃ سید شاہ الفت حسین فریاد عظیم آبادی (۱۷۱۷ء)
تاس۱۷۱۷ء) ناز کنند کہ مثنوی دبستان اخلاق (۱۷۵۵ء) گفتہ و خوب تنبیع
از بوستان سہمی کردہ۔

انچہ فریاد گفتہ خیلے قابل تقدیر است چہ در آن زمان فارسی در
ہندوستان در تنزل بود و حکام بومی چندان تشویق از شعراے فارسی
نہیکردند۔ دیگر آنکہ خود فریاد شاعر بزرگ است در اردو در قصیدہ ہم
ید طولی دارد با وجود این مثنوی اخلاقی گفتہ کہ داراے شش ہزار بیت است
ما می توانیم بگوئیم کہ در ادبیات فارسی مثنوی کامل بہ طرز بوستان
سہمی غیر ازین نیست۔

سیا یعقوب بزمی بی۔ اے

دست‌ان خلق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

خدیو زمین و زمان آفری	بنام خدائے جہاں آفری
بیک حرف کن دو جہاں آفرید	حکیمے کہ کون و مکان آفرید
بھسم داد ربط و نمود اجتماع	میان عقول و نفوس طباع
زدانش نیاید بگنہش رسید	صفائش نیاید بگفت و شنید
با ضد اد بخشید ربط عجیب	بترکیب خاص و بظہم غریب
ز تہذیب اخلاق شد ہنمول	بترسیت نفس نیز نگار دول
ولایت بتدبیر منزل نمود	ازاں پس کہ ایں راہ دانش کشود
کہ آید بظہم ریاست بکار	رموز ریاست نمود آشکار
ادیب دبستان دانش نمود	خرد را دریں کار گاہ وجود
ندارد خبر گوہر مشیت خاک	ز ماہیت جوہر پاک
عدم سوئے موجود کے برد	بگنہہ کمالش کجا پی برد
کہ خود نیکیا و اندر صلاح و فساد	بحکمت و ہر نظر بست و کشاد

تزیید کسے را از بازخواست
 خرد و در گردان در گاہ دوست
 بسے مرغ اندیشہ بالا پرد
 نشانے نیابدازاں بے نشان
 حجاب نظر قرب آں نور گشت
 نظر چوں رود بر رخ آفتاب
 چو نور نظر نزد معنی رسی
 وجودش بیابی بہر جزو کل
 جہاں جملہ جسمت وجانش خدائے
 بچشمیکہ چوں مہر بینا بود
 رخ ہو رتا بندہ و آشکا
 جمالش نہ بیند اگر چشم کور
 نیازم ازین پیشتر را ہوا
 چو کیراں سواران گردوں نور
 دریں عرصہ دیدم کہ در ماندہ اند
 بریں حرف واجب کھم اختصا
 کند ہر چہ خواہد کہ فرمانرواست
 کہ ادراک گم گشتہ راہ اوست
 کہ را ہے براونج کمالش برد
 مکانے نہ بیند ازاں لامکان
 کہ از قرب مبصر بصر کو رگشت
 کشد بر رخ برق نورش حجاب
 کہ موجود و دیدن نیارد کسی
 چو بوئے کیابی در اجزائے کل
 تن بے رواں کے بماند بجائے
 نہ ہر ذرہ خورشید پیدا بود
 بود صاف روئے ہوا از غبار
 چہ نقصاں بہستی تا بندہ ہو
 کہ ایں بہن صحرا اندازد کنار
 کہ در تا حق ہیکیے بود فرد
 غناں فرس باز گردانہ اند
 کجا من کجا حمد پروردگار

بواجب بہن است نزد خرد

کہ ممکن کجا ہے بواجب برد

دُرُملو رشا و حد در انجمن کشت

مخدایا تو دانی که خودستی	چه آرام بلب چونی و پستی
ز خلوت چو در انجمن آمدی	بہاں را چو جانی بہ تن آمدی
ز کثرت برخ برگندی نقاب	سر انجمن آمدی نے حجاب
تو کے در نہاں خانہ بودی ہوں	سوئے انجمن تاختی کے بروں
نیار و کسے گفتن از راز تو	ز انجام تو ہسم ز آغاز تو
کسے باز گوید ز بے چند و چوں	کہ باشند ز چندی و چونی بروں
بہ پوشیدگی آشکار آمدی	بے پردگی پردہ دار آمدی
نہادی تو آئینہ در روئے خویش	شدی محو نظارہ بر روئے خویش
نیارم ازین بیشتر لب کشاد	کہ حکم خرد مھتر لب نہاد

مناجات حضرت فاضل اکاجات

الہی بحالہ تو دانا ترے	تبریت من تو انا ترے
فراہوشش کردم رہ کوئے تو	دی ہسم نبودم ضابطہ تو
چو گویم شنائے تو اے کردگار	مگس کہ دیدہ است عنقا شکار
ز غور دستم اچہ خواہم ترا	چو خود را انداخم چہ داغ ترا
کریمی کہ باہ صفت چندیں گناہ	دست ناہیایاں راست امیدگار
نیاید ز من جز خط اور وجود	کہ یہ پر عصمت از مار بود

تو گر خشم گیری بمن از گناه
 منم بنده و تو خداوندگار
 بر جنت نگر بمن تیرہ رائے
 کہ بردر گہش زار نالی کنم
 ز در گاہ تو چشم دارم ہی
 کہ مار از روئے کرم لے خدائے
 منم گر چہ خطا خطا بر جہیں
 توئی مالک و جملہ مملوک و بس
 توئی بے نیاز و ہمہ بانیا ز
 مرا نظم چوں میوہ ناری
 عروسے کہ عاری بود از جمال
 بر آید مرا از تو ایں آرزوے
 کہ شیریں کنی میوہ تلخ من
 کلام کہ از حسن عاری بود
 بحسن قبولش گرامی کنی
 ز گلگشت ایں گلشن تازہ روئے
 نہ آں رنگ بوئے کہ چوں شبنم
 چہ رنگی کرو بر فروز و چراغ
 چراغے کہ پر نور ایساں بود
 دگر کیست کز وی بجویم پناہ
 منم پر گناہ و تو آمرزگار
 کہ جز تو نہ داریم دیگر خدا
 برو حاجت خویش حالی کنم
 ز لطف تو امید دارم ہی
 بہ عصیاں نیگیری بروز جزائے
 بود ذات تو اکرم الاکر میں
 تو نگر توئی جملہ مفلوک و بس
 توئی بہر بیچارگان چارہ ساز
 کما لے ندارد کہ خواہد کسے
 کس ازوے نہ بند و خیال وصال
 بدیں آب و جاہم بدہ آبروئے
 نمائی رخ غرہ از سلخ من
 ز خامی نہ از پختہ کاری بود
 ہناست کہ ایں نامہ نامی کنی
 برد مرد قطارگی رنگ و بوئے
 نیاید وریں بوستاں جزوے
 چہ بوئے کہ جاں را کند تر دماغ
 دماغے کہ بسیر ز عرفاں بود

نعتِ انبیاءِ علیہ السلام منقبتِ حبیبِ میر علیہ السلام

ثنائے محمد چہ گوید کہے
 ثنائے جناب رسالتِ مآب
 کہ داند نبی را عظمیٰ واجبی
 ز یک ہمتاں یو دایں دو ماہ
 بجوئے تروتازہ شد این دو باغ
 بر نورس بوستانِ خلیل
 کلاہ نبوت از وسر بلند
 قیامے کہ حادث لقب یافته است
 بر وز جزا عاصیاں را شفیع
 در اں فکر گر خامہ آرم بدست
 سرو برگِ طوبی دہم خامہ را
 چہ گوید کہے وصف آلِ رسولؐ
 مہ آسمان کرامت ہند
 بکف ہر یکے را کلیدِ فتوح
 نگنجد در اوصاف شاں چند چوں
 اگر لب کشایم بدست گری
 نہ بر تابدا وراق این مشنوی
 کہ رہ گم کند گرچہ پویدے
 نیاید مگر از لب بو ترابِ رضا
 بود نفس او عین نفسِ نبیؐ
 چو نورے کہ روشن کند دو نگاہ
 ز نورے فروزندہ شد دو چراغ
 در درجک دو دمانِ خلیل
 سریر رسالت بدوارِ حمت
 حدوث و قدم را ہم بافتست
 بصدر و کالت بقدر رزقِ فصیح
 بہ تحریر آں نامہ آرم بدست
 سپہر ثوابت کنم نامہ را
 کہ بودند از بطن پاک بتولؑ
 چراغِ حریمِ امامت بودند
 کہ بودند مانند کشتیِ نوح
 کہ از حدِ کیفیت و کم آمد بروں
 سپارم طریقِ ثنا گسری
 کہ باشد در اوصاف شاں محنوی

چونتوانم این راه را بسپرم
 ز وصف شرفی دم زند
 بلم از کجا آن تو اں آورد
 نشانے کسے را کہ گوید خدائے
 لقب رت ہی نشان اوست
 ولائے علیٰ چسیت لطف خدائے
 ولائے علیٰ نور ایساں بود
 ولائے علیٰ کا مرانی دھند
 ولائے علیٰ چسیت در ہلکتا
 اگر ذرہ باشد اگر آفتاب
 زمان و زمین و مکان و مکیں
 بدر گاہ یزداں ہزاراں پاس
 کہ انداخت ہر علیٰ در دلم
 چو خورشید تابندہ شد گوہرم
 برون از دو گیتی بہشت من ست
 ز خاقان قیصر گرامی ترم
 بدر گاہ یزداں دُعا می کنم
 کہ خاک بچف خوا بگاہم بود
 پناہ ولایت پناہم بود

بہ تذکار گوئے سعادت برم
 کہ از علم ذات خدا دم زند
 کہ وصف علیٰ بر زبان آورد
 لب ہرزہ چایم چہ آرد بجائے
 کہ ناد علیٰ منظر شان اوست
 زد و زخ بخلد بریں رہ کشائے
 کہ روشن از و نرم عرفاں بود
 بہر دو جہاں زند گانی دھند
 زد یوان محشر برات نجات
 بود کامیاب از در بو تراب
 علیٰ را بود جہلم زیر نگین
 بجاء آرم بادل ہی شناس
 از اں نور پرورد آب و گلم
 گر انہایہ گوہر ازاں جوہرم
 کہ از مہر حیشد رشت من ست
 کہ من از ازل بندہ حیدرم
 بجان و بدل التجامی کنم

در ستایش علی حضرت خلیل الهی حضرت واحدی عالم شاه دانشاود

خدیو خدا جوئے سلمان خصال	جهاندار حجاجه یوسف جمال
فرازنده چیترا جاہ وجلال	فروزنده بزم فضل و کمال
شہ دودمان قرا یوسفی	مس آسمان قرا یوسفی
خدیو ہمیں دولت صفدی	بہیں حامی ملت جعفری
جہاں داور ترکمانی تبار	پدر بر پدر خرد و نامدار
سہو صفت گرامی زاو صاف او	بود جمع کتر در اصناف او
تواضع کہ باشد زاو صاف حال	بدین وصف دادش خدا اختصاص
ندیدہ ست و نشیند کس در جہاں	بدین درجہ افتادگی از شہاں
وجودش بچشمان کارا گہاں	بمردم بماند بچشم جہاں
زہر شے کم و کیف دارد بچشم	ولی خویشتن را نیارد بچشم
چہ دورست گرا آسمان بریں	بدورش کند خاک بوس بریں
کہ با آینخان رفعت قدر و جہاں	چنین تن با قدا دگی داد شاہ
فضائل ز فطرت از و در ظهور	ز خورشید تاباں چو تابندہ نور
بود غفور در ذات آں مکر جود	چو طلے کہ با شخص دار و جود
دگر و صفت نمود و صبر جمیل	کہ باشد کلید جزای خیریل
اگر و صفت طبع روانش کنم	کمالیسم کہ دارد بیانش کنم
بمانم بجولاء ناقص اساس	کہ افتد بزر بافتن از پلاس

ز دشت ازاں طبع من لب بپست
 ستایشگر کم لیک چون دیگران
 که مداح در مدح مدوح خویش
 ره محمدرت آبخناں بسپرد
 ازاں رشتش ہم نماید دروغ
 بوصف شجاعت چو بندوکر
 و در زال زر را سپیداریش
 گر او را بنصفت کند اتصاف
 اگر کار و صفش رساند بعلم
 گرازا احتشاش نگارش کند
 فریدون ز فرمان گزاران بود
 غرض همچنان در صفات دگر
 بدان وصف خاصش مرالب کشا
 بتوصیف آل خسر و سرفرا
 سپاس خداوند غیب و شہود
 ازیں ہرزہ لانی مرا بازداشت
 ولے یکدو کارے ازاں دستکار
 کہ دانست مردان میدان فکر
 مرا ز بردا مان طبع روان

کہ حرفم بکسی نخواہد نشست
 نیارم بہ لب مدحت سرورال
 سخن راند از حد تبلیغ ہمیش
 کہ از حد اغراق بیرون برود
 چراغ تنائیش نگیرد فروغ
 نیارم پس و پیش را در نظر
 برستم سپارد جلوداریش
 بکسری دہد نسبت اعتساف
 ز سقراط ہم بگذرانند بعلم
 ز جاہ و جلالتش گزارش کند
 سکندر ز آیینہ داران بود
 زوصاف و موصوف دارم خبر
 کہ دادش جہاں آفرین در نہاد
 کہ بامدحت کس ندارد و نیاز
 کہ مارا سوئے راستی رہ نمود
 سوئے راستی چشم من بازداشت
 نگارم درین نام نہ نونگار
 برم گوئے سبقت بچوگان فکر
 محیط کہ خبر باشد رواں

کفم آگہش ہر کہ آگاہ نیست
 اگر سایہ نعل شہدیز شاہ
 ہمیں سنگ پارس کند پیرنگ
 اگر شاہ مارا کلاہ و کمر
 نہ زادی ز بطن صدف گوہری
 اگر کہ بر خویش بالہ چہ دور
 جہاں را جہاں دار والا گہر
 براوزنگ و چتر آستین بر فشانہ
 بدیں پروری گوئے دولت ہر
 چہ آب و چہ آتش چہ خاک چہ با
 کہ دستم از اں کار کوتاہ نیست
 زند برق بر پارہ سنگ راہ
 کہ آہن شود ز بدن تیرہ سنگ
 مرصع نہ بودی بہ نعل و کمر
 نہ کافی بدی حامل جوہری
 خطیبش بمبہر چو موسی بطور
 نیاورد چوں فرہ در نظر
 سر نہ نیازی بگرہ دوں رسانہ
 کہ دنیا بہ دنیا پرستان سپرد
 بفرمان و اجد علی شاہ باد

در تارک کلاہ وقبای دولت برفرق وقامت شایہی لفت و مرتب

بہ فخر سرفسر آراے او
 کلہ را بسر افسر افتخار
 بناز تن جامہ زیبائے او
 قہار ابہ بر جامہ اعتبار

دعا و ثناے علی حضرت شہر ایے گیتی مدائے

دعا و ثناے تو ایے شہر یار
 بود پرست سایہ کروکار
 نیاید ز کلک و لبسم زینہار
 ترا سایہ بہ تارک روزگار
 مرا مرغ فکر آشیان سخن
 کہ سخن نوائے نوی سپاس سخن

بہال ثنائے تو بالا پرید	بہر ش الکیال فصاحت رسید
ز فرخندہ آتار ایام تست	کہ ترتیب این نامہ ہر نام تست
ولست باد آسودہ و بیغی	کہ از تست آسایش عالمی
دل مرد را می گر آید پدر و	کہ یار و گہبانی گلہ کرد
وجودت کہ باشد غریز الوجود	بوصفی کہ دارد کہ یار و ستود
فلک مجر و انجسم آمد پسند	کہ از چشم زخمی نیابی گزند
دعائے دل در دامن زائ	ترا دارد از درد ہمار کسار
عنید تو افتد بقر خدائے	حسود ترا بند خدلاں بیائے
ترا چشم اقبال بیدار باد	لوائی عدویت نگوں سار باد

وصف الحال وکیل مدارالہام سلطانی نواب

فخر الملکت سید امیر علی خاں بہادر

ز بیداری بخت بیدار شاہ	کہ چوں بندہ بادا پرستار شاہ
چنین جو ہر قابلیہ پختہ رائے	بصد رو کالت گزیدہ است جا
بہ نیکان دہد نیکوئی را جزائے	بدان را بکیفر سزائے سزائے
بہ نیروے بازوے اقبال شاہ	یتا بخت عدو مال شاہ
بہ اندیش را دوست اندیشہ سبت	کہ آں خابن نامور دیشہ سبت
وجود نک خوارہ تیرہ رائے	نخواہد کہ ماتہ بہستی پیائے

مقام خیانت گر بد سگال
 بد آن کس که بدخواه در گاہ دید
 ز بیداریش بخت آن کیس نہا
 بنظم مہمات بست و کشاد
 نکوخواہی بندگان خداے
 بخد مت چناں بردہمت بہار
 چو دیدش نکوخواہ خیرت پرست
 و ہد شرح اوصاف انسانیش
 سرور سرور سرفرازاں امیر
 اراکین دولت بشغل و عمل
 بدرائے صوابی آن لائے زن
 بروماز دام و ز خاک بہار
 سز و فخر ملکش ہمایوں خطاب
 سیاہوت مآبی سعادت پناہ
 بند کر جمیل و بتوفیق خیر

پسند دتاگ تیرہ چال کمال
 نکوئی نخواہد کہ بدخواہ دید
 بخواب عدم سر بہا لیں نہاد
 بدل نور اخلاص را جائے داد
 بود سیرت خاص آن نیک راے
 کہ شد مور و شفقت شہر یار
 نگین و کالت سپروش ہر دست
 کتاب کمالات انسانیش
 علیٰ خاں بہادر چہ دانا وزیر
 کشانید اگر دفتر عقد و حل
 سرآمد برآید در آں انجمن
 چو گلزار بر گل بفصل بہار
 کہ باشد در اعیان ملک فتاب
 بہاند بگیتی باقیال و جاہ
 بسے دیر پاید ویریں کہند ویر

در وصف سخن سراپہ

سخن چیست از کان دل جوہر
 سخن بے سخن جوہر ہے بہشت فر
 ز گنجینہٗ صفتش گوشت
 کہ یار و زنا ہائیش شرح کرد

سخن ساغر آب جیواں دہد	کہ در قالب بے گل جاں دہد
سخن مایہ کمارانی دہد	سخن لذت زندگانی دہد
در آئینہ دل صفائی دہد	بچشم خرد و شنائی دہد
گہے نور و گہے نار باشد سخن	گہے گنج و گہے مار باشد سخن
بوسنی ابن عمران کہ رب کریم	بخشیدہ الاخطاب کلیم
نہ گشتی اگر از سخن فیضیاب	کجایا فتی این معالی خطاب
میساکہ جاں در تن انداختی	بہ احیائے اموات پرداختی
نہ راندی اگر حرف تم بر زبان	نہ گشتی بہ اعجاز تم تر زبان
حبیب خدا خاتم مسلاں	ازل تا ابد اکمل اکلاں
سخن منظر و صفت ذاتش بود	کہ سرد فتر مجمنہ از آتش بود

در سپاس گزاری عطایاے حضرت باری گوید

دو گوہر ز گنج عطائے بزرگ	عطا کرد ما را خداے بزرگ
سیکے گوہر پاک آبائے من	و گرجوہر طبع والائے من
ملاذ سرسرد راں بودہ اند	بجگہتی بہ نام و نشاں بودہ اند
پدر بر پدر حسبہ آبائے من	بزرگان ارشاد و فرمائے من
پدر بر نسب از سہر آگہی	بوسنی بن جعفر شہ و منشی
علی ابن موسیٰ محمد مادی ست	کہ روشن در درج پیغمبری است
بے از بزرگان این دودہ اند	کہ کامل ترین اولیا بودہ اند

معلم ترین است محبوب پاک
 نیایم یکے مرشد ہا نسو نیست
 بدھلی بود شاہ روشن چراغ
 نیائی دگر بوالفرح بودہ است
 و گر آں جلال جلالت پناہ
 ولیکن بریں نسبت و اعتبار
 نزدیکم راں باز بر جائے خویش
 در فخر بروئے خود باز کرد
 متاع گراز خود نہ داری بدست
 کہ فیضش بود از سمک تا سماک
 کہ گنجور گنجیب نہ معنویست
 دو گیتی ز عطرش معطر دباغ
 کہ در خط و واسطہ آسودہ است
 کہ پانی پت اورا بود خواہ گاہ
 نہاںست در انارزش و افتخار
 کہ نازند فضل آباے خویش
 کہ بر جوہر ذات خود ناز کرد
 ز بیگانہ سودا چہ آری بدست

در سبب تصنیف این نامہ کاراگی گوید

ازاں دم کہ طبع ہنر زان من
 دلم بود دل بستہ این خیال
 کہ بز نام نامی والا سہری
 نگارم یکے نامہ چون بوشتاں
 بگلزار دانش بہار آورم
 خزائن چین را بہارین کنم
 رسد فیض عامش بغیب حضور
 پر از نکتہ ہا نظم شریعت شمار
 پسندید نظم دل آرے من
 چو دل بستگان خیال وصال
 خدی بہنر و ہنر بہوری
 گزین یادگارے ز ہند و ستاں
 نہال خرد را بہار آورم
 صفحانہ نو نگارین کنم
 کہ خورشید تابندہ تر و یکساں دور
 یکے درج دروانہ شاہوار

بگلگونہ فکرت نکتہ یاب
 ز گلہائے مضمون نوبستہ
 چو گلہ ستہ یاراں بیاراں برند
 فضا ئے سواد و بیاض سطور
 بچشمان جو یائے گنج و فیض
 در نکتہ ہائے خرد پروری
 کف ساغرے پر صہبائے ہوش
 حریفان ازاں بادہ مستی کنند
 سرم بر سرے زانوئے فکر بود
 ولے از تقاضائے دور سپہر
 ازاں مے تہی ماند مارا بسوئے
 مگر خار آں آرزوئے درو
 ازین منکر فایغ نبودم دے
 ولے در خیال من مستند
 کہ برنامش این نامہ نامی کنم
 مرا پیک اندیشہ در جستجوئے
 بنا ساز گاری دھر دوروی
 پیا یاں ز فرط تقاضائے شوق
 فزوں بر ہزار و دو صد بوشت

جمال سخن را دھم آب و تاب
 بہ بندیم اعجوبہ گلہ ستہ
 چہ یاران بر شہر یاراں برند
 دھدر دل و دیدہ نور و سرور
 دھد بنیش سرمہ خاک ہیں
 کم زینت سلک نظم در ی
 چو جام جم از کیف دانش بجوش
 بزم سخن مے پرستی کنند
 لہم ہر نفس وقف این ذکر بود
 کہ روئے ہنر و نہ بیند مجھ
 بچوگان من در نیفت دگوئے
 خلید ی چو مرقاں چشم اندو
 کہ بر بزم بدایغ کن مرچے
 نبودے چنیں مقبلہ اجمیت
 بمقدار قدرش گرامی کنم
 نگاپو نمودی بہر چار سوے
 نیاید بکف نقد این آرزوی
 کہ بودم سیہ مست صہبائی شوق
 کہ بردم تجسیر این نامہ وست

نوشتم ازین نامہ ارجمند
 کہ ناگہ تھکائی آ بشخوم
 در آں بلده در مدت چند سال
 پیشینہ جایاز گشتم بدرد
 ولے فکر آں نامہ مضموم
 کہ ایں سرزمین کل خلد بریں
 چو ایں قردہ شد عمر ہم داغ من
 سرورم بکف داد مینائے مل
 شکر خندہ زد صبح اقبال من
 خسم بادہ فکر ت آمد بپوش
 پس از روزگارے کہ بردم بسر
 گرفتہم بکف عنبریں خامہ را
 دریں دلکش نامہ نکتہ زائے
 شد از مدت عمر من پارہ
 زہر گلشنے گلبنے خواستم
 زہر نعتے کاوی زاد راست
 دریں کو زہر گنج پیکر محیط
 سزد گر بخوانم گہر سنج گنج

برسم تمائش حکایات چند
 سوئے مرشد آباد شد بہرم
 کسے راندیدم کہ جوید کمال
 ز افسردگیہا دلم بود سرد
 چو شور سرم بودی اندر سرم
 شد از مقدم خسروے گل زمیں
 گل خرمی کرد گل بلغ من
 برآمد دل از غنچگی ہمو گل
 پرو بال بال و مرغ بے بال من
 محیط سخن داد تن در خردش
 سر نظم ایں نامہ کردم بسر
 بتقریب چو ستم ایں نامہ را
 بسے نکتہ در جائے خود یافت جا
 بتصویر ایں نا در انگارہ
 کہ ایں بلغ نوجو سے آزاد ستم
 دریں ناتراشیدہ کشاوت است
 بمشتم در آ مد زمین بسیط
 کہ دانش بود اندر اساتذ گنج

در کساد بازار فضل و کمال گوید

دریں چار بازار لعبت گری
 دروگو هر بے بهای کمال
 دریں ناروائی جنس هنر
 جمالش نسجد کسے با پیشر
 بے روئے زیبائی چون آفتاب
 بے گفتنی با که ناگفت ماند
 نداند کسے قدر کالای من
 بکشد اللہ اکنوں پس از دیر یاز
 مرا بخت خوابیده بیدار گشت
 گهر با که روشن بود پنجو ماه
 بخر من که دار چینیشتری
 بنودی اگر شاه جوهر شناس
 بچشم چناں خسرو دیده و
 ازیں خاکه اں بے بها گوهری
 دریں ره اگر پاکشاید کسے
 که از بطن گیتی برآمد چون
 نه از خود ستائی بود حرف من

نیرنه و بوجو جنس و الشوری
 بود کمتر از ریزه های سفال
 بمصر جہاں یوسف آید اگر
 خریدار باشد چو یوسف عزیز
 نیامد بروں از سحاب حجاب
 بے سفتنی با که ناسفت ماند
 به از نپلاس است دیبای من
 در گنج مقصود گر دید باز
 قماش مراد و بازار گشت
 کند قدر آں جوهری یا که شاه
 که ہم بادشاه هست و ہم جوهری
 نمی سقیم الماس این الماس
 جمال سخن را کنم جلوه گر
 پس از من نیارد چو من دیگری
 نیاید بستم پای من بے
 بر آید اگر کمستر آید چو من
 که بیرون ترا وید از ظرف من

نیار دچو من باغ عالم گلے
 بیانم چہ چیز است و من چیستم
 کہ جو ہر دہد گو ہر خاک را
 ازو میشود مرد مرد تمام
 کہ دعویٰ بمعنی از گمراہی ست
 دم مہسری با سلف میزنم
 نباید کہ بر من گمانے برند
 سیمہ سستی نخوت از خویش برد
 ہمی آورم شکر نعمت بجائے
 ز فیض سخن بادہ دلخواہ داد
 بر آورد دست کرم از بلبل
 کہ پیما نہ پیمودن آغاز کرد
 بہ پیود ساغر بہ ہشیار و مست
 بر اندازہ ہر یکے دادے
 ز دریا دلی ریخت در جام شاں
 کسے را بدردی بر آورد کام
 بدور پسین آمدہ دور من
 مرا ہم یکے جرعہ در کام ریخت
 شد از بادہ لہر نیز مارا بھوئے

نہ آید چو من تر ز باں بلبلے
 سخن سخن داند کہ من کیستم
 سپاس آورم ایند و پاک را
 چہ جو ہر کہ لطفش نہاد نہ نام
 کزین خام سودا و مانع ہستی ست
 ندانی کہ لاف شرف میزنم
 حرفیاں کہ راہ سخن بسپرنند
 کہ نفس از من پس بازی اپیش برد
 مگر میگزاردم سپاس خدائے
 کہ مارا بخشنائے راہ داد
 چو پیما نہ پیمائے فیض ازل
 در فیض خشنائے را باز کرد
 در آن انجمن ساقی تیز دست
 ب مجلس نشینان فرخندہ پے
 بدریا کشاں در خور کام شاں
 کسے را ہمینا کسے را بجام
 بیایاں صحبت در آن انجمن
 از اں می کہ ساقی بانعام ریخت
 ب فیض ہماں بادہ مشکبوی

ملاحظت کہ میریزد از خامہ ام
 بشیو از بانی کہ نامی شدم
 همانا کہ این ہفت گنج مراد
 رسوخ ہماں اعتقاد درست
 حکیم جہاں دیدہ نکستہ سنج
 فصاحت گلی از گلستان او
 از بوستان سخن تازہ روئے
 مرا پیر آموزگار آبدہ ست
 همانا کہ در نظم این شنوی
 خدایا تو برخاک آں پیر مرد
 بہار از کرامت سحاب کرم
 با خلاص پاکان پاکیزہ رائے
 روانش کنی از سر لطف شا
 مرتب چو شد این گرای کتاب
 خرد چشم پنا برو بر کشاد
 ندیدم بحشمان بنیشوری
 چو صفری کہ زاید بود بر حساب
 کہ این لفظا یکہ فرسودہ گشت
 نظر باز کردم بہر چارہ سوئے

نمک ز ادبا خیزد از نامہ ام
 بر نکتہ سجاں گرامی شدم
 از خلاص پاکان مراد ستاد
 دہان من از آب گوہر شست
 ہلک سخن مالک ہفت گنج
 بلاغت بہاری زبتان او
 گلستان دانش بہار رنگ و بوئے
 ز فیض لبم دژ شار آبدہ ست
 کنم مسلک شیخ را پیروی
 بمیدان عرض سخن شیر مرد
 بدہ شست و شویں آب کرم
 در رحمت خویش بروی کشای
 ترا بندہ بود و مراد ستاد
 کہ گرداد و عالمی کامیاب
 دبستان اخلاق نامش ہناد
 بخوہر نظر کردن جوہری
 در اندانم از نظر فصل و باب
 مرایں جادہ بسیار پیودہ گشت
 سرم بود و سودای این جستوئے

که لفظ مناسب کنم دستیاب
 بجز لفظ دانش مناسب ترے
 به ارباب دانش گزارش کنم
 که دانش درین دانش افزای کتاب
 بده دانش این نامه ترتیب یافت
 بود اولین دانش این کتاب
 ز گفتار و کردار پیچیده را
 که آید بکار معاش و معاد
 بود و درین دانش نکته زای
 که سرست جام ولایت بدند
 سوم بهر این نامه از حبسند
 ز دل برکنند ریشه درد و غم
 ز لفظ حکیمان بالاحسن و
 گفت هر که باشد ز دانش تهی
 بود چارین در سلوک شہاں
 بود تخمیش در افسانہ با
 ششم در خصال بد و نیکوئی
 پیاپی این بهره سودمند
 که دین و دُول ماند از وی پیاپی

که مربوط باشد بنام کتاب
 ندیدم که بر من کشاید درے
 مرا این تازه لفظ نگارش کنم
 بود نازل منزل فصل و باب
 عروس سخن زین حلل زیب یافت
 خرد را کلید در فقیاب
 به بی دانشان و بدانشوران
 دهد امتیاز بیاض و سواد
 ز خاصان درگاه قرب خدای
 دلیل سبیل هدایت بدند
 نگارین شد از فیلسوفانہ پند
 دهد نصرت آسودگی گنج گنج
 ز بیداشی سوی دانش برود
 سپارد بدو گنج کار آگاهی
 بنفس خود و نفس خلق جہاں
 ز کردار و نهج از سر زانہ با
 ریاض سخن گل کند رنگ بوئے
 نگارش نمودم نکات بلند
 کند کلخ این بر دو حکم بنائے

بود ہفتہمین نکتہ آموزہ عشق
 بود ہشتتہیں در بیان مکان
 ہفتم لب بوصف زماں و اکثم
 دہم ہر سہ بر خرد پرورال
 بکسب فضائل بود در ہنوں
 ز ادبیل پیغمبر محترم
 ہرین دانش این نامہ اتمام یافت
 فیصل الہی و اقبال شاہ
 رسیدم بکام دل خویشین
 کہ این نامہ من بپایان رسید
 از پنج سخن مختصر میکنم
 امیدم کہ این نامہ نامدار
 مگر خسرو لم ولنوازی کند
 نداریم دروی جز این آرزوئے
 بخاک نجف خطہ نور زائے
 وجود مکان تانیسا بدخلل
 بسوز دروں آتش افروز عشق
 نشان دادہ ام از نشان مکان
 در ہفت گنج نہاں و اکثم
 کہ بنیش فراید بہ پیشورال
 رذایل بردازد دروں و دروں
 بدل آنچه دارم بکاغذ برم
 بشایستہ آئیں سرانجام یافت
 کہ قدر ہنر بر کمالش گواہ
 شدم نازل منزل خویشین
 ہمانا کہ جانم بجاناں رسید
 رہ اصل مقصود میکنم
 پسندیدہ آید بر شہریار
 کہ درد مرا چارہ سازی کند
 کہ بزنام این خسرو نیک خوئے
 ہی افکنم طبع ہمانسرائے
 بیاید زبداں جزای عمل

در اسباب ترقی ارباب فضل و کمال گوید

نہاں ہنر کے شود بار و رور
 نہاں ہنر اگر تندرستان ہنر

اگر ماه پر تو نگیسر دز بهر
 بجنبید بیابان از نسیم بهار
 گرازدست نیسان نیاید تبار
 نبودی اگر غازی غزنوی
 من از درگاه فضل پروردگار
 که این نامه بر نام این شهر یار
 ازین عمر و دولت کسی کام یافت
 نبودی اگر نامه خسرواں
 ازین تنگنا گوشتاں تافتند
 ابو بکر سعد از بهاں روتاقت
 که در بوستان نام آں بادشاه
 بماندستند کار تا دیرگاه
 بماندستند کار تا دیرگاه

در تقسیم اقسام حکمت علمی و عملی

حکیم که حکمت پیدا کرد
 بود او لیس بهر ور یافتن
 دوم قسمت آں بود کردنی
 بود علم آں منقسم بر سه قسم
 گر آں کارهای بنی نوع کس
 حکیمش نبود علم اخلاق نام
 دو قسمت زیندار و کردار کرد
 به نیروی فکر و نظر یافتن
 بکار خود و دیگر آوردنی
 در نیجا مفصل کنم هر سه قسم
 همی باز گردد بهر فرد و پس
 کز و بخت گردد بود هر که خام

دگر باز گرد و در بفضیلت سراسر
 به تغییر آں چو اشارت کنند
 اگر نظم مصروده و کشور است
 کنوں در مطاوی این شنوی
 که آں دانش کردنی در نظر
 که موضوع این دانش نورزای
 ازین رو که کردار نیک و بدش
 به نیروی آں دانش جان فزای
 رذایل را باید ز کردار مرد
 به اوج کمالیکه مقصود اوست
 کز و نظم شایسته آرد بجای
 بتدبیر منزل عبارت کنند
 سیاست بد و نام آں بند و بست
 مفصل کنم حکمت ثانوی
 بود علم احوال نفس بشر
 بود نفس انسان خاکی بنای
 شود صا در ازوی بقصد خودش
 ز بند ضلالت بر آرند پای
 بکسب فضائل کشد کار مرد
 ترقی نماید که پیوسته اوست

تختین در وحی الهی بانوگاری بزرگداشت دانش خستین

تختین کلام از کلام خدای
 که در عهد پیشین ز ربت جلیل
 پس از انتخاب سلام خدای
 عطای قلیل از بزرگی جلیل
 نظر بر بزرگی بخشنده کن
 ازینجا سخن سخن روشن قیاس
 که حکم خدای بهما آفرین
 درین نامه آرام بنام خدای
 به پیغمبری آمده جبرئیل
 رسانده گرامی پیام خدای
 نباید شمردن حقیر و ذلیل
 نه برار ز چیزی کم از زنده کن
 ز وحی الهی کسند اقتباس
 بر اندک عطا هم بود انجمن

چه جای عطایای یزدان پاک
 ازاں دم که گیرد وجودش بنائے
 نماید برو رحمت عام خویش
 کجا آدمی زاد خاکی نهاد
 بے از عطایش که عقل بشر
 قلیله است کز وی بود آگهی
 که انسان ناس آسیرائے
 جو تخلص در آید به یطن اندرون
 عطاءے خدا اگر چه ماند به خرد
 که بخشنده باشد خدای حلیل
 که مبذول دارد دریں مشیت خاک
 چه رحمت که بروی نیارد خدائے
 کند غرق در یائے انعام خویش
 شمارد عطایاے رب العباد
 محیطش نگرده بفسر و نظر
 ازاں ہم زبانش کند کوتاهی
 سپاس سزایش نیارد بجائے
 عطایش برو باشد از حد فروں
 بزرگ است خردش بناید شمرد
 که اورا نباشد عدیل و بدل

ادب و امتناع قطع تنجار مسکن کفار از دانش اول
 محمدؐ که سر دفتر انبیا است
 طفیلش بود هستی دوسرائے
 بخلق کریم آفریدش خدائے
 سرغازیان را بر آں داشته
 بهر سو که لشکر رواں داشته
 فتنه را بیت کافراں سرنگوں
 که چون لشکر کفر گردد زبوں
 در آں تیره بختاں کنی در گذر
 نباید که از قتل و هب و اسر
 بروں باشد از حکم رد و قبول
 زن و کودک آں گروه چول
 نه برد کس از شما زینهار
 در خان بار آور آں دیار

کہ آسائش خلق و روزی از دست
از و کام یابد چہ دشمن بہ دوست

سویا دے توصیه و اتقا از دانش اول

رسول مکرّم حبیب خدائے	وکیل شفاعت بر وزیر است
بشوق لقاء خدائے جلیل	چو فرمود اذیں دار غم رحیل
طلب کرد اصحاب را در حضور	کہ القا کند انجمنہ داند ضرور
چو یاران ہم صحبت مصطفیٰ	رسیدند در حضرت معطفیٰ
رسول خدا چشم را باز کرد	بیاراں سخن گفتن آغاز کرد
وصایا بہ پرہیزگاری نمود	بیاراں رہ رستگاری نمود
زہر کار در کار در کار کرد	ز جنس گرانی گرانبار کرد
ولی امر آں سرور سرفراز	بدہ بیشتر در خصوص نماز

چہارم ادب تاکید اکید نماز از دانش اول

پس از رحلت خوابہ دوسرائے	اذیں دار فانی بدیگر سرائے
چو شد کعب احبار را اطلاع	ز فوت رسول دو گیتی مطاع
نزد عمر رفت و کردش خطاب	کہ یابد سوال خودش را جواب
کہ ختم رسولان قدسی رواں	در آں دم کہ سوی جان شد رواں
ز حرف دم رحلتش باز گوی	کہ بر سبت از آں پس لب را ز گوی
جوابش بگفتا خلافت ماب	کہ حرف ترا من نہ دارم جواب

سوالی کہ داری پیرس از علی
 بہ نزد علی رفت پرسندہ مرد
 جوابش بفرمود شیر خداے
 کزین محنت آباد اندوہ زای
 بدش برزباں الصلوۃ الصلوۃ
 اذان حال چوں آگہی یافت مرد
 کہ ہنگام رحلت ازیں تیرہ جای
 پس کلمہ انبیا میں بود
 ہمیں حاصل آں حکایت بود
 نماز است رکنی زار کان دین
 بکاری کہ از انبیا کے کرام
 نباید کہ داند کسے سرسری

کہ میں حال باشد برو بخی
 سوالے کہ بودش بر عرض کرد
 خدا را ولی خلق را پیشواے
 دم بازگشتن بدیگر سراے
 کہ زین شمع بنمود راہ نجات
 بر شاہ مرداں علی عرض کرد
 رود انبیا را ہیں ماجرای
 کہ مفتاح گنجینہ دیں بود
 بداند کہ آزاد را است بود
 ولیکن چہ رکنی کہ رکن رکین
 رود اندراں غایت اہتمام
 مگر آنکہ باشد زایماں بری

پنجیل ادب حسن صحبت و علوم و تقاضی کر خیر از دانش اول
 ز تہیت اورم نکتہ ہائے متین
 کہ مال گرانمایہ تراے پسر
 دگر بہترین عشرت و خسری
 بلندی بہت بود اے عزیز
 بنزد خسرو مند دانش گزین

کہ فرماید آں فیلسوف ہمیں
 بہ از تند رستی نباشد دگر
 کہ باشد در آں غایت بینی
 بر رفت نماید بدو وسیع چیز
 بود بہترین حرفہائے گزین

که بسیار سال اندرین گفته دیر
کسی را که دادار عاجز نواز
نباید که زان می شود سرگرا
که آبادی این جهان خراب
کنند خلق نیکو بخلق خدای
به افتادگی بار افستادگان
فستاد آسمان مصیبت برو
همی زنده دارد ترا ذکر خیر
بتاج بزرگی کند سرفراز
کنند از شش و فخر بر دیگران
به بیداری خفت ماند بخواب
کز و شکر این نعمت آرد بجای
بگیرد بسر همچو آزادگان
که پرمی زودانش نباشد

ششمین باب در خط مراتب طبقه مردم از دانش اول

حدیثی ز ادب دارم بیاد
که نسبت بدین هر سه جنس بشر
سلاطین اجاب و دانشوران
نباید که دانای دانش پروه
نخستین گروهی که فرما دهند
دو سه عالمان را سبک داشتن
که این خار بن جملہ خار آورد
شناسائی از حق شناسان برد
سوم و دستمال را چه برنا چه پیر
چو کاخ مروست در آید ز پای
بتعلیم دانش بزرگ اوستاد
نگهدار بشرط ادب سرسبر
که مقدار این هر سه باشد گرا
دهد ترک تکریم این سه گروه
بهر و یکس در دو درماں دهند
از مقدار خود پست پنداشتن
ز رنج و غنا برگ و بار آورد
ز ایمانیان نور ایساں برد
نباید روا داشت خوار و حقیر
بر افتد حصار خلوص از بنای

ہفتیں ادب صداقت ازدانش اول

یہی گفت اور کہ اے استاد	جہاں کمال از تو آباد باد
چہ رای رزین رہنمایم بود	کز دور دل خلق جسام بود
حکیم الہی رسالت تاب	بد و حرف زد بر بیل صواب
کہ کھنگاہ کنی اینچنین آرزو	کہ آرد بنو خلق را خلاص و فی
بود راست با خلق رفتار تو	نباشد بجز راستی کار تو
تو بادشمن و دوست چوں بخوری	بخلق نگو باش تا بخوری
بہ نزدیک از باب عقل و تمیز	بود بہترین کمونی سپر خیز
فرو خوردن خشم ہنگام خشم	کہ باشد نگو ہمدہ فرجام خشم
سخاوت کہ باشد بہ تنگی دست	بہیں وصف مرد فرو ہمدہ ہست
کسی را کہ باشد خرد رہنمائے	بکسب ہنر کوشش آرد بجائے
بکسب ہنر دل نہد ہوشمند	کہ باشد ہنرمند مردار جہند

ہشتیں ادب شیطاقت و زید مقامی ازدانش اول

بفرماید این پسند ہای گزین	کنی در سواد ای دل جاگزین
بمعمورہ گر ہنی پای خویش	مگر خوش کنی بہر ماوای خویش
ترا خوض باید درین چارچہ	کہ خوش بگذرانی تو عمر عزیز
بود حاکم آن مکاں قاہرے	بہ آداب فرماندہی ماہرے

دگر چشمہ آب جاری بود کہ عین عنایات باری بود
 بود قاضیش داور نیکرے بدین ودیانت عدالت گرے
 چہ سارم طبعی کہ دانا بود بر اصلاح علت توانا بود
 ازین گریکے ہم ندارد دجو در آنجا اقامت نباید نمود

ہمیں ادب منع خصوصاً کسی کہ قوی تر از تو باشد

ز شیش ابن آدم علیہ السلام ہمیں فیلسوف معالی مقام
 حدیثی نگارم بدل جاگزین گزینند خداوند فکر متین
 ز دل ہا بر آرد مواد فساد پدید آورد گنج صلح و سداد
 کہ شامی بود صاحب غم و راء کہ از دانش مصلحت اقتضائے
 بہ فرماں روای نور ز خلاف کہ غالب نیاید برد در مصاف
 مبارز کہ نبود بد و تیغ تیز شود کشتہ یا پانہد در گریز

ادب ہم در بی شبانی عالم گوید از دانش اول

ز نوح نبی جبرئیل امین پرسید کہ ای اطول المرسلین
 بدین عمر کہ اندر جہاں یافتی جہاں را چہ شاں و چہ سان یافتی
 بگفتش کہ من انچہ دریافتم جہاں ز امکان دو دریافتم
 رسیدم در آنخانہ از یکدش بروں تا ختم از در دیگرش

ادب یازدهم در تحمل ازدانش اول

یکی عرض کرد از جناب میسج	که دانش برد از جواب میسج
که از صعب تر چیزها در جهان	چه باشد بنزد یک کارا گهاں
بفرمود عیسی که ای نیک ای	بود صعب تر چیز خشم خدای
دگر بار پرسید پرسنده مرد	که این درد را میتوان چاره کرد
بفرمود آن مرسل پند گوی	که این درد را هیچ درماں مجوی
ولیکن بترک غضب ایچواں	مرا این درد را چاره کردن توان

ادب یازدهم در ضبط اوقات ازدانش اول

بر انم سخن از خلیل خداے	بگم کرده راه خردرهنماے
که با هوش باشی که داوری	که هوش ست خضر و داوری
به پاس زباں جهد باید نمود	کز و کثر آید خس و در وجود
دگر هر چه گوی پسندیده گوی	بسنگ خس و سنج بخیده گوی
طلبگار عافیت ذات خویش	بدانش کند ضبط اوقات خویش
که اوقات خود را کند چار بهر	ازین بهره بایابد از عمر بهر
ازاں چارگون بهره های پیر	بود هر یک بهر کاری دگر
ز بهر نخستین کنم بر تو عرض	که بهر کدامی عمل گشت فرض
دل خویش پرداز از ماسوا	که در وی نگنجد دگر جز خدا

ز بهر دگر مرد اندیشناک
 کنم از سوم بهر با تو خطاب
 به نیک و بد کار و کردار خویش
 چهارم بود از پی خورد و نوش
 کسی را که باشد خرد و نهون
 کند خویش را وقف کسب کمال
 اگر بخت و اختر کند یا ورے
 که اقبال آن مقبل از جند
 فروتن شود پیش خلق خدا
 دل هر که در دانش آید تمام
 به عیبی که دارد که در وجود
 کسی را بعیش ملامت کن
 رسد آنکه بر پایگاه سرگ
 چو خورشید تابد با وج سپهر
 ولی هر چه هست از بیاض و سواد
 کس که بوقت ندارد کمال
 بود گر چه نادان بصورت گیر
 مگر حال و انا خلافتش بود
 ز کین و حسد هر روز از شداد

کند فکر در صنع یزدان پاک
 که از نفس خود شخص گیر حساب
 که بند و بهر روز در کار خویش
 ولیکن بهر پر بهیز گاری بکش
 سر از جیب دانش برآرد و
 کز و بد زتابنده گردد هلال
 بخت سعادت کند بهر رے
 چو خورشید چندانکه گردد بلند
 کند خویش را پست چون نقش پای
 ملامت نه گیرد ز اندوه عام
 بعیش ملامت نباید نمود
 کرم کن خلاف کرامت کن
 بود فیض عاقل بخرد و بزرگ
 به پست و بلند اذقت نور بهر
 کند کسب فیض بقدر مواد
 نباشد حکیم همایون خصال
 بحشمت بصیرت نماید حقیر
 که با علم و فضل آفاقتش بود
 و داد از میان رخت بند و چوباد

بسی فتنه زاید ازین هر دو چیز
بذلت کشد کار مرد عسیر
و اگر اتفاق است با همدگر
بود بهتر تیغ حوادث سپر

ادب سیزدهم در قضایای حوائج خلق از دانش اول

حدیثی ز عیسی علیه السلام
نگارش کنم لایق این مقام
بحاجت گر آید کسے در برت
مگر دانش ناهامید از ورت
بر اندازده قدر و مقدور خویش
امیدش بر آرد از روز و روز خویش
رود نامرادی اگر نامراد
مگر بزنگر دانش با مراد
ملک های رحمت بلار اسپر
از آن روز تا هفت روز دیگر
نگرددند نازل بکاشانه اش
که گردد پر از مینت خانه اش
اگر کار سایل نیاری کشاد
بلطف و مدارا بدو پیش آئے
که گردد بنقت رضا پر گرایے

ادب چهاردهم در تحمل عیسی علیه السلام از دانش اول

بروزی بمی در گزرگاه عام
گزر داشت عیسی علیه السلام
فرمایه مردی تیسر روزگار
ز جای رسید و بدو شد دوچار
سوالی نمود از جناب مسیح^ص
شنید از زبانش جواب فصیح^ص
در آمد دگر از در ابله
جوابش شنید از سر آگهی
به نیگونه آن سفله ناسزای^ص
زدی حرفها از تنای راسی^ص

بخلق کریمی که دادش خداے
 ولی آں چہول فرومایہ مرد
 در ہرزہ گولی برو بازداشت
 غریزی بدیدش چنین ماجراے
 بدو عرض کرد ای معالجنا ب
 توجہ اندک از روی خلق نکوے
 مرایں بے ادب سفلہ تندر اے
 درشتی کند باتو در گفتگوی
 رسول خدا خلق را رہنمائے
 کہ ای نیکو مرد با عقل و ہوش
 نہ ہر طرف نزدیک دانشوراں

جوابش بگفتی جہاں پیشواے
 کہ در جرگہ سفلگاں بود فرد
 بتیہ ضلالت تک و نماز و شہادت
 دمی بواجب ماند ازیں ماجراے
 جہاں از دم و تقدیم کامیاب
 بنری بدو میکنی گفتگوے
 کہ شرط ادب را نیار و بجائے
 تو با وی کنی لطف و خلق نکوی
 بدو گفت حرف تشلی نمائے
 مگر ایں مثل را اندازی بگوش
 تراود ہماں شی کہ باشد در آں

ادب پانزدہم در فراست از دانش اول

ز عہد سلیمان علیہ السلام
 کہ روزی پی دادری خواستن
 دہ زن آمدند و از آں ہر یکے
 یکی گفت از بطن من اداہ است
 و گر عرض کرد اینکہ از من بود
 مراں ہر دو را یکا شاہد نبود

کند نقل مرد صحیح الکلام
 زد یوان او یاوری خواستن
 بہم مدعی گشت بر کو د کے
 خدا ایں پسر را بمن دادہ است
 ز رویش مرا چشم روشن بود
 کہ اثبات دعوی تواند نمود

پدید آں زناں عاجزانده از گواه
 به تنی کند از میانش دو نیم
 که از بند خشم و خستونت رسند
 یکی زان دوزن گریه کرد و دید
 که ای دادگزار حق شناس
 مگر طفل مارانریزنده خوں
 بجالی که زین پیش بوده است بود
 نه از دیده خود فرو ریخت آب
 خبردار گردیده زین ماجرای
 که راضی بحکم هلاکش نبود

ادب شانزدهم در غمگساری رعایا از دانش اول

ز لفظ بزرگان روایت کنند
 که بوده است تا هفت سال بلا
 سوئی تا مراد او نظر داشته
 دمی هم بغفلت نبردی بسر
 نهال برومند باغ خلیل
 تن نازنین لاغوزار گشت
 ز بسیارئی کاستن شد هلال

چو آں خسرو دین و دولت پناه
 بفرمودن سراپا بر آئے سلیم
 بد آن هر دوزن هر دو نیمی دهند
 چو سیاف تیغ از میان بر کشید
 حضور سلیمان نمود البتاس
 من از دعوی خود گز شتم کنوں
 زن دیگر آں حکم را چوں شنود
 نه از حکم قلش نمود اضطراب
 بنور فراست خداوند رایی
 مرا آن طفل تسلیم آں زن نمود

ز تاریخ مصر این حکایت کنند
 که یوسف در ایام قحط و غلا
 ز حال غریبان خبر داشته
 بدستور فرمان ده با خبر
 ولی آں فروغ چراغ خلیل
 ز قوط نخافت چو بیمار گشت
 به کمال آسمان کمال

پز شکان شاهی ز روی تمیز
 نمودند از آن حال از وی سوال
 بگفتند که داریم در دهنان
 پز شکان و گرباره کردند عرض
 ز دردی که داری ببا باز گوی
 بگفتند که از مدت چند سال
 بود نفس من اندرین آرزوی
 همانا بنان سیر گردانمش
 ز روز غلا خود نیا سوده ام
 بگفتند که این رنج بردن چرا
 معلی جناب نبوت تاب
 که من هر آن تن بخت دهم
 که با ما مرادان کنم اتفاق
 چو شرط عدالت نباشد چنان
 گرامروز نالدر عایای من

ادب الی مواعظ مرقی در موقوفات لیا از دانشم

بگوید علی شاه خیمبر کشائے
 کسی را که باشد خرد در سنهوں
 در اقلیم توحید فرمان رولے
 پیر هیزد از مکر دنیاے دواں

که آغاز آن جمله رنج و غنا است
 حلال اندرش بر تو باشد حساب
 بیک سنگ بسخی ز پیش و کمش
 بر اقبال او گر کسی ناز کرد
 در آندم که از تنگ حالا شی
 گرد بار افتد بدنبال تو
 بحسرت مر سجاں دل خوشین
 غم و محنت و حسرت و درد و رنج
 مبادا که بیدانش افتد کسی
 درین ره کز و بگذرد دهر کسی
 ز امید این لفظ صاحب سوء
 درین وحشت آباد اندوه زای
 پیر هیسند از کار ناکردنی
 ازین باز استناد نیاگر
 بود سخت تر کار هر دو تمام
 بجز ترک اعمال شر و فساد
 خوشا حال مردی که باز ایستد

سر انجام کارش نوال دفا است
 حواسش بدنبال دارد عذاب
 نیاری بخاطر سرور و غمش
 در فتنه بر روی خود باز کرد
 ز تنگی نباید که مالاں شوی
 ز نیکبخت دگر گوی شود حال تو
 نظر کن بر آب و گل خویشین
 بود لازم این سرای پیچ
 که بی عرضه ماند بخار و دغی
 بود جای باز ایستادن بے
 ز ناکردنی کار دارد مراد
 بر بندد دل خود خداوند رایی
 رها سازد از خود رها کردنی
 بود بیشتر ناگوار بشر
 که باز ایستد از انکسار جمیع
 ز باز ایستادن ندارم مراد
 بسوز ایستد یا بساز ایستد

ادبک از جفا و لایت مآب قبح افلاس و دیگر امور نشووم

که حدی ندارد و کمالات نفس	بود و وصف با هر چه در ذات نفس
ولی نزد دانشوری نیکانوی	بود و حسن خلق از تمامش نکوی
خداوند مال و خند او ندگاه	به غریبت بود هر که باد مستگاه
بود در دل تا کس و کس حبیب	چنان کس بغریبت نباشد غریب
بچشم غریزان بود خوار و پست	بود هر که اندر وطن تنگدست
نماند بد و ربط پیشین بجای	ببرد از و خویش و هم آشنای
نهانش نگردد بکس آشکار	فلک تا کسی را بود سازگار
عیوبش نماید بمردم پنهان	بود بخت کس تا بدور افسان
زدانش ندانند پرسودن	و اگر هیچ گنجینه مال و زر
دلش را بود رنج و وحشت فزون	بود هر که را عجب و نخوت فزون
بجز خود پسندی نباشد و گز	که تنهای وحشت انگیز تر

ادب سیم در قواید امر و نهی از اهل جفا از دانش دوم

ببازوی پر زور چالاک چیست	درین خاکدان مردم تندرست
کند فخر و ناز و بختی خویش	بدان قوت و تندرستی خویش
دل افسردگی پیچه بر تابدش	چو رنج دل آرد در بیا بدش
ز نفس زبانش پذیرد زوال	دی هم ندانم که خون و طال

هر آنکس که بیند دنیاى دوز
 گرفتد بچشم دل این تیره خاک
 بدل گزایان فروزد چراغ
 فروغ چنان گوهر تا بناک
 ز چشم دین فواید که دارد نماز
 که بیرون برد از سرت خود سمری
 هوای غرور از دماغت برد
 مقام خداوندی و بندگی
 بے سود بیا باشد از زکات
 در رزق بر مردم تنگ دست
 بود روزه معیار صافی و دُرود
 که مخلص از آن بوتۀ آزمون
 کسی را که نبود با خلاص روی
 و گراز سیاست باشد قصص
 گزاندیشه کیفر کشت و خون
 طواف حرم را سبب بشنوی
 زن و مرد مسلم زهر چار سوی
 بیکجا در آنجا فرا هم شوند
 بهم رو بگفت و شنید آورند

پوشانیش دیده های درون
 کجا بسگرد دیدنی های پاک
 ز نورش بود مهر و مصلحت داغ
 نماید ز آلاش شرک پاک
 یکی این بود نزد اصحاب راز
 بیا موز و آداب فرماں بری
 قباى خودی بترنت بردرد
 شناسد ز روی سر افکنده گی
 که میداندش خالق کائنات
 اهی بر کشاید ازین بند و بست
 کز وینخواں پی با خلاص بُرد
 برنگ زر خالص آید بروں
 بسی حیلۀ با جریده آں حیلۀ جوی
 پی حفظ خویشی عام و خاص
 کشتی دست از آن گونه کازرون
 که از وی شود دین و دولت قوی
 سوی خانه کعبه آرند روی
 چو شیر و شکر حبلۀ با هم شوند
 مواد مودت پدید آورند

شود درایت دین بلند از جهان
 ز داید زمرآت تحقیق زنگ
 کند امر معروف اصلاح عام
 مصالح که در نهی مسخر بود
 از آن خوردن خمر شد ناروای
 که تمیز نیک و بد و نیر و شر
 لواطت که زشت آمد و ناسزا
 که از جای او تخمه ماند بدور
 خوشحال آن مرد نیکو نهاد
 کند کارهای که باشد نترای
 مراور او بد جملہ کردار و کار
 ز کردار خوبی درین داوری
 بسودای کردارهای صواب
 توانگر بود مرد دانشوری
 قناعت کند مرد دانش پسند
 مبادا که بیدانش افتد کس
 دگر هیچ عقلی چو تدبیر نیست
 ادب فضل از جمله میراثی است
 ندیمی نباشد چو خوبی نگوید

دهد دولت کفر را سر بسا
 دهد بارغ توحید را آب و رنگ
 که گیرد از دین و دولت نظام
 اگر برنگارند دفتر بود
 که عقل همیشه مانند بجای
 ندارد بجسز عقل بالا نظر
 از آن شد بمردم حرام از خدا
 بتکثیر نسل افتد از وی فقور
 که پیوسته ماند بیاد معاد
 نیاید از و جز رضای خدای
 پسندیده حضرت کردگار
 نباشد دگر هیچ سوداگری
 نباشد گزین سود تر جز ثواب
 نباشد ز دانا توانگر تری
 پیچیز نیکه او را بود سودمند
 که محتاج تر باشد و ناکس
 چو خلق نکو هیچ تسخیر نیست
 بساک اگر گوهری بهیاست
 که نبود مرای نه نشین عیب جوی

دگر علم نبود درین تیره خاک
 ادا کردن فرض باشد زیاد
 دگر هیچ ایمان بنفس بشر
 نباشد تحقیق صاحب نظر
 ندارد بشر بهجو افتادگی
 طلبگاری رستگاری کند
 چو دانش نباشد بذات بشر
 به امداد دیاری نکرد و فراز
 ولی اندران وقت کاری نکرد
 همانا بر دزد محنت بسے
 بشمشیر خود کارزاری نکرد
 نهال پشیمانی آرد بیار
 ببرنده تیغی عبارت کند
 بکاری نیفتد که آید بکار
 که او خود در رنج بر خود کشود
 که توفیق این چار چیزش دهند
 انابت بود ز دار باب دیں
 تضرع بود در نهی طریق
 کند هر دو دست دعا را بلند

چو اندیشه در صبح یزدان پاک
 ز هر گونه طاعات رب العباد
 ز شرم و تحمل نباشد مگر
 کمالی چو افتادگی در بشر
 کمالی کز ویابد آزادگی
 چو خاکی بود خاکساری کند
 دگر برتری و بزرگی دگر
 درمی زاکه باشد بکنش باز
 بیاید اگر فرصت کار مرد
 اگر فرصت کار بیاید کسے
 اگر اندران وقت کاری نکرد
 بدست عدو افتد خوار و ذل
 چو صوفی یا وقت اشارت کند
 در آن فرصت کار اگر مرد کار
 بر بخش نباید کف حیف سود
 کسی را بستر تلج عزت دهند
 ازاں چار توفیق های گزین
 چو توفیق تو به برگردد رفیق
 بدرگاه حق بادل مستمند

بدیوان لطف خداوندگار
 کسی را که توفیق توید دهند
 بدستش چو نقد انابت رسد
 برحمت کشاید بروراه خویش
 بنکوبنده از بندگان خدائے
 برو نعمت افزوده گردد و گویند
 اگر کم بود آن مونس که پیش
 ولیکن برای رضای خدائے
 چنین بنده مقبل را خدای
 اجابت شود بادعا ممکنار
 کلاه زرگی بسر بر نهند
 دعا در محصل اجابت رسد
 بحر مال نه راند زورگاه خویش
 که شکر از نعمت آید بجائے
 که نعمت کند شکر نعمت فزوں
 کند نفقه خلق از مال خویش
 کند نفقه بسته های خدائے
 گرانبار سازد بنگین جزای

ادب چهارم در اجتناب معاشرت خلق از دانش اول

حسن سبط پاک رسول خدای
 گران مزروع عاقبت بر خوری
 مگردیدن چار کس بایست
 یکی آنکه امیدگاست بود
 دگر لازم آمد ترا دیدنش
 دگر پار سایان و دانشوران
 که زین پانه بینی زیاں جز بسود
 دگردیدن استر بای قریب
 بفرمود پسند بصیرت فزای
 نباید که با هر کس بر خوری
 که جان و تن از غصه آسایدت
 که بیم پشت و پناه هست بود
 که رنجی و گردی برنجیدنش
 بدین و بد دولت نصیحت گران
 برو میت کشایند باب کشود
 بود بر تو لازم که گردی حبیب

جز این چارکس دیدن دیگران نباشد روانزد و انشوران

ادب پنجم در پند از دانش دوم

یکی طالب پانگاه سلوک	پرسید از خضر راه سلوک
حسین علی سید العاشقین	جلو گوشه خاتم المرسلین
که ای وارث تخت و پهنیم عشق	سزنا جداران اقلیم عشق
کمال عبودیت بنده چیست	درین راه چابک ترین مرد چیست
بفرمودند ز مشککشای	بگم گشتگان طلب رنهای
که این منزل است از پی کلمان	بسی برترین پایه واصلان
نه هر کس نهد پا برین پانگاه	کسی را دهد دست این جایگاه
که برخیزد از اختیار خودش	نبوید ره افتد از خودش

ادب ششم در خبر داری ملوک حال رعایا از نشو و نما

علی ولی سرور دوسرای	تخت خلافت چو فرمود جای
بدی روزها در همات خلق	کشادی در بند حاجات خلق
بشپه بادل از خلق پرداختی	بطاعات مجود در ساختی
گرویی ز اصحاب عالیجناب	بگفتند در حضرت پو تراب
نه روزی به آسودگی دم زنی	نه یکدم شبی چشم بر هم زنی
غم و غصه این قدر خوردن چرا	بروز و شب رنج بردن چرا

جوانش بفرمود شیر خدائی
 گر آسایش خویش خواهم بروز
 بود را حتم باعث رنج خلق
 بشب گر بآرام تن در دهم
 از آن تن محنت سپارم ہی
 که راحت نخواهم بخت سرای
 روان رعیت بسازد بسوز
 بباد حوادث رود گنج خلق
 بلاراسوی نفس خود سرد هم
 سر استراحت ندارم ہی

ادب هفتم در تفاوت ازدانش دوم

حدیثی نگارم بصیرت قرآن
 که جعفر بدشش نام و صادق لقب
 بروزی باصحاب عرفاں گرای
 بر آورد دست اندراں انجمن
 که پیاں کند این زماں هر که هست
 نهد هر که اندر جناں پای خویش
 چون ثقیان ثوری شنید این سخن
 بدو عرض کرد آن طریقت نورد
 بود جد تو اے جهاں پیشوای
 چه حاجت ترا با چنین رهبری
 چو این حرف ثقیان شنید آنجناب
 که ای مرد با همچو کردار خویش
 زاد لاد پاک رسول خدائے
 گرامی نسب بود و سامی حسب
 لب دجله آن خضر هدا شای
 بهر کس زیاراں بگفت این سخن
 بدستم دهد از سر جزم دست
 مرا هم دهد جای بر جای خویش
 بجزرت در آمد در آن انجمن
 که بودی در اصحاب توحید فرد
 وکیل شفاعت بروز جزای
 که دست تو گیرد کس دیگری
 بسوز و روں کرد با وی خطاب
 که دارم ز زقار و هنجار خویش

نیارم که اورا نمایم روس
چو دگوش ثغیاں رسید این ای
نباشد مرا پیش وی آبروی
ز خود رفت و برگشت باهای لای
ازین حال داند حقیقت رسی
نگردد کمال پدر یا رتو
که آید بکار تو کردار تو
که فردا نسب را پیرسد کس

ادب ششم در نصیحت عمر و ابن عبید منصور خلیفه عباسی از وانش دوم

چو باز گیرد سر پیاں بباد
قضا را یکی روز ابن عبید
نگین خلافت منصور داد
که رویش بد از نور عفاں سپید
پی دیدنش رفت و دل شاد کرد
شهنشته بدیدار ویرینه یار
مراد را از بسیاری اختاد
سخن در میان رفته از هر دری
دمی چند با هم در میان خوش گزشت
در آن دم که صحبت پیا یاں رسید
بدو گفت منصور که ای حق شناس
بختی مودت که برگردن است
نه پندیکه باشد سزاوار سن
دم دوری آشنایاں رسید
مرا باشد از تو یکے التماس
مرا بر تو هست و ترا بر من است
نداری در پنج از من ای یار سن

ز منصور چوں این سخن بر شفقت
 اگر بندخواهی زمین ای امیر
 مکن تکیه بر دولت دنیوی
 که این بیوفایار پیمان بساد
 اگر بر چنان شهادی بگزی
 بدین ریش اکنون ز پایان کار
 که این دولت و ملک تاپای بست
 اگر از وفادار شسته زنگ بوی
 نبودی اگر شاهی سردهر
 نبر تافتی از کیو مرث روی
 که این و استمان یاد دارم بے
 که از کسند با تو هم چسند روز
 جہاں را وفای نیست اندر نهاد
 بسند است این نکته دلپسند

بپاسخ چه اندر ز سنجیده گفت
 شنو از من این نکته و یاد گیر
 نباید که از مرگ غافل شوی
 بجز بیوفائی ندارد بپاد
 چشم خریداریش منگری
 مگر باز کن ویدہ اعتبار
 کہ امروز داری عنایت بدست
 بتو کی رسیدی بمن راست گوی
 بہ بیگانه کے رخ نمودی بہر
 ناشتی پی دیگران چار سوی
 وفای نکرد این جہاں با کس
 بیایاں دولت را گذارد بہر
 کہ بیجان گیتی فسونست و باد
 کہ باد لبر بیوفادل مبسند

ادب ہنم در اصلاح حال خود و خلق از دانش دوم

یکے از کبار ملوک ہرات
 بر شاہ سبجاں نمود التماس
 بفرمود درویش پاکیزہ کیش

خدیو تیکورامی نیکو صفات
 کہ پندی ز تو خواہم ای حق شناس
 اگر بایست رستگاری خویش

بهمت مخلوق سازی بروز
 کند حاجت بنده هر کس روای
 بشب کار خود کرده باشی بسوز
 کفالت کند کار او را خدای
 در آن غفلت و سهل کاری بدست
 ز کار خود و خلق غافل مباش
 درین خانه در مدت بود و باش

ادب نهم در جواب سبیلی از جناب لایث از دانش دوم

بگفتا بدو عاقله نکسته چوئی
 اگر بهر کاری که رایش زنند
 سوالی که دارم جوابش بگوی
 کس را نمایند در خانه بسند
 برو کار کو تا ه گره دو دراز
 برداز که امی محروار سد
 که بر بست لب سایل سست ای
 که مرگش بناگاه خواهد رسید
 که رزق از همان راه خواهد رسید

ادب دهم در پند شفیق بلخی بهارون الرشید از دانش دوم

ز پیشین بزرگان اسرار چوئی
 که بارون رشید از زبان شفیق
 روایت کند را دی راست گوی
 نصیحت طلب کرده گفت ای شفیق
 که گروم بفحای آن کار بسند
 درون نار شیرین برون صبر تلخ
 بجکم تو گیتی کرا تا کرا
 بدوداد پسند گزین پیر بلخ
 که ای در جهان سرور سرور ال

خدای اسیرانی است نبائی
 نژاداده اندام در بایش
 بدست تو دادند آنکه سله چیز
 ازین هر سله چیزای گرامی گهر
 کنون گویمت وجه تسلیم مال
 که حاجت بنده هائے خدای
 اگر تنگستان روزی تلاش
 بدل نگذرانند کردار زشت
 بود هر که بچاره و نامراد
 که از سختی حال و تنگی مال
 چو پاکیزه روزی بدست آیدش
 چه حاجات او را روا میکنی
 بود در پیداختیار تو تیغ
 ز پهلوی چو رستم پیشگاه
 دگر دره باشد ادب را اساس
 نقد هر که از مسلک شرع دور
 برانی برو حد شرع خدای
 اگر این غسل را تو بدوی بکا
 مباد اعلیٰ گردد بر خلاف

که دوزخ بود نام آن زشت چائی
 بجوشی بجاں در نگهبانیش
 که مال است و هم دره هم تیغ تیز
 بود هر یک بهر کار سے دگر
 بدست تو از درگه ذوالجلال
 بر آری برای رضای خدای
 بر آیند از بند ضیق معاش
 نگرند پیرامن کار زشت
 بناچار گردد بگرد فساد
 ندارد تمیز حرام از حلال
 بداندیشگی باز که دایدش
 ز تعذیب دوزخ را میسکنی
 پی کشتن بدرگاه بیدریغ
 کس از زیر دستاں نگیرد زیاں
 زیاں کار باشد از دور هر اس
 نیندیشد از اتکاب فجور
 رسائی بتقدیم شرط جزای
 تو هم رستی و خلق هم رستگار
 ز تعذیب دوزخ نباشی محاف

تو از دیگران پیشتر در شوی بود و دیگران را بتو پیروی

او باند دوم در پند زاهدی بیادشاهی از دانش دوم

یک زاهدی پاک مشرب که بود تو هستی کنون خسرو افغیا
لای جنان را برانداشته بتنهای یغهای حرص و هوای
اگر نظم دولت ندادی بنور نیابند چون از کسی داد خویش
چو سلطان بیداد گردست آرز ز تنگی روزی و بیچارگی
هر آنکس که ماند بحال تباه برای بر نیاید بے روزگار
تو دامنصاف ده گز ترا می هست تو خود تنگ فرماں رویاها شری
رعیت در خستی بود بیگیاں پایش من تیشه بانگ زای
رعیت چنانکه ز بیداد مشاه چو خواهی صلاح خود ای نیکو می

بنفرمانروای وصیت نمود که براغش نیای تو فرمان روا
ستم بر رعیت روا داشته تو نگر که اگر دود بسبب نوای
زرو مال مردم گرفت بجور بگردن رسانند فریاد خویش
بمال رعیت نماید دراز نهید از وطن رو با وارگی
بخواری نشیند بر وز سیاه که از دد مالش بر آید مار
که بجا ست حرفم که بر جای هست که فرمانروای گدایاں شدی
که بر شاخ آں بسته آشیان که شاخ نشین در آید ز پای
در آید زمین لرزه در تختگاه صلاح و فلاح رعیت بجوی

ادب سبب دہم در پند خواستن مریدے از سیرے از دانش دوم

مریدی ز سیری یکنے پند خواست	رہ رستن نفس پابند خواست
بگفتا بد و پیر روشن ضمیر	کہ گویم بتو نکستہ دلپذیر
در آندم کہ گنج ہنماں باز گشت	کہ خاک از خلافت سرفراز گشت
بگوشش تواند اخند این حرف	نہ حرفی کہ یکہ استان شگرفت
کن ست و مکن امر و نہی خدای	مرایں ہر دو امرش بیاری بجای
ازیں کن مکن ہیچکے سر ہیچ	کہ فرماں مبر بندہ ہیچ است ہیچ
نیاید گزار بندہ فرماں بری	نباید کہ نامش با نساں بری
و لیکن بہاید بصدق و خلوص	کہ ماند بنقشی بروئے قصوص
اگر صدق نبود عمل ہیچ نیست	جز ایں اندرین روح کیچ و ہیچ نیست
اگر ادر صدق نبود عمل	مخوشش عمل بلکہ دام و غل
نباید نشستن بریں بوریا	کہ ایں بوریا راست بوی ریا

ادب چہار دہم در پند از دانش دوم

ز شیخ زماں ہاشم خارکش	پے راحت دیگر اں بارکش
بانہ رز گوی حکایت کنند	براہ حقیقت ہدایت کنند
کہ سلطان عصر از سر اعتقاد	برسم زیارت بد و روی نہاد
بشوق لقا چوں بجایش رسید	ہمی شیخ را در مقامش ندید

پیرسید از حال آن نیک مرد
 یکی گفت آن پیر آزاد کیش
 بصحرارود کن برای فروش
 فروشد مرآل همی و نان خورد
 دی گر بیای بدو بر خوری
 جهانباں که مشتاق دیدار بود
 که شیخ آمد از دشت و انگند بار
 چو افتادگان حقیقت مقام
 نه چون ظاهراً باد باطن خراب
 جهانباں گرامی نمودش بسی
 چو گفتا بدو خسروارجمند
 جہاں خواں پر نعمت و ناز هست
 کسانیکہ بروی گذرداشتند
 نہ کارسیت آساں از در گزشت
 چو تو کمتر آید چو اں مرد راد
 وجود تو اے زاهد نامدار
 ز سلطان چو ایں حرف را گوش کرد
 بگفتش کہ ای خسروارجمند
 بہ پیش جو انیسرود و شوار کا
 کہ از منزل خود کجار وے کرد
 کشد خار با از پی قوت خویش
 از اں ہمیہ پشتارہ آوردش
 پس آن نان محنت بیار اں خورد
 ز نخل تمنای خود بر خوری
 در آنجا دی انتظارش نمود
 کہ یانہ بر خورد با شہر یار
 نہ چوں دلی پوشان تلخیص دام
 دروہ ز ہر قاتل بروں شہر یار
 بہ اوصاف پاکاں ستودش بسی
 تو داری بہمت مقامی بلند
 جہاں ایں مردم بدو بازہست
 بمشکل از دست برداشتند
 بحسرت گذشت یک نکہ زوہر گزشت
 کہ گوید مرا ایں تجہ را خیر باد
 جہاں را بود ما بہ الا فخر
 بر آورد از دل کی آہ سرد
 مرا نیست ایں پایگاہ بلند
 چنین کار باشد چہ و شوار کار

تو فاضل تری در قناعت زمین
تو از جاوداں دولت اخروی
فشاندی سر آستین آبخناں
من از بهر بسیاری پایدار
چه کاری بود آنچه من کرده ام
سرافکند سلطان ز گفتار او
کسانیکه دارند دامن پاک
اگر بادشاه باشد و گر گدای
گرا نمایم تر در بضاعت زمین
پی حشمت فانی دنیوی
که گویا بتود اصل آں در جهان
گزشتم ازین اندکی بیدار
زدوزخ بجنّت رُخ آورده ام
که اسکندری خور و رهوار او
ز اندر ز گفتن ندارد پاک
ندارند از کس درین این نوای

ادب پادشاه و تاجیک معموری خزانہ اردانشاه

به سلطان جنت مکان شمس دین
که بحسب قانون سرمانده ای
بود آنقدر مال در بیت مال
چو داروی جان سودمند آید
چو بیچارگان راز بسند بلا
ز بهیما گیهان به تیغ هلاک
دیده برگ دسامان دولت بهاد
بر آید اگر تیغ کین از غلاف
همیسا کند ساز و سامان جنگ
بفرمود سید مبارک چنین
نباید که گنجینه ماند تهی
که هنگام قحط و زمان قتال
که در کار دفع گزند آید
رها نداده دفع گزند بلا
بر آید زن خلق را جان پاک
بگوید بستلج و نگیس خیر باد
که افتد بخضم اتفاق مصاف
سپهر از احسان دل آرد جنگ

زیر میتوان شکر آراستن پس انگه به پیکار برخاستن

ادب اول در نصیحت از دانش سوم

ز فیتا غورس فیلسوف همین	بنظم آورم نکته های گزین
که در چیزهای گرامی بنای	سخن راندن و بحث کردن بجای
چه بسیار پرسود باشد ببرد	که نتوان از آن سودها شرح کرد
اگر هوشمندی بصیرت قریب	نیارد که آرد کلامی چنین
ز گویندگان دانش در آرد بگوش	که از عالم غفلت آید بهوش
بخاوت اگر نفس قدسی نژاد	بود مصدر امر و فسق و فساد
خود از فضل خود آن گرامی گهر	تجمل گردد از دیگران بیشتر

ادب دوم در عزیز داشتن ناصحان از دانش سوم

به فرماید آن پیر دانش نهاد	دستان تحقیق را اداستاد
که خواهد اگر بنده نیک رایی	که از وی رضامن گردد و خدای
ره کردنیها چنان بسپرد	که ناکردنیها بدل نگذرد
غتاب تو یا نفس خود کام خویش	که در گمراهی می نهی گام خویش
بود از غتاب تو پرسود تر	ز بیگانگان ای گرامی گهر
کسی را که بنمایدش عیب تو	بروی تو گوید نه در غیب تو
باید عزیز و نکو داشتن	توان چشم نیکی از دواستن

کنی آنچه باید ترا کردنی تنهای تو هر کس که گوید دروغ
نباید که پیش تو گیرد فروغ خد رکن ز کردار ناکردنی

ادب سوم در امتناع گفتن حرف بی محل از دانش سوم

همیگوید آن مرد صافی درون که راز درون داد از لبش
که نقد آن لفظ از گروهی بشر بچوای رساند زیباں بیشتر
بود گر چه لفظ آدمی را کمال ولی باشد اکثر بجانش و بال
بلاها فرود آورد بر سرش کند پیرهن را کفن در برش
ز پهلوی گویائی خویش مرد تن و جان خود را سپارد بگرد
درین تنگ بیدای وحشت فزائی نیارد کسی شرط خدمت بجائی
مگر آنکه از بیم یا از امید کند خدمت خواجه را چون عبید
ازین هر دو وادی اگر بگذرد در اتیلم اخلاص ره بسپرد
بیابد بسر منزل قدس جای از آنجا شود پیشتر ره گرای

ادب چهارم در امتناع فخر و ناز از دانش سوم

یکی آنکه پیرهن خوب داشت لباس گران از مرغوب داشت
ولی ضد آن بود گفتار او خلاف سراپای زرتار او
که به صرفه و هنر ره کردی کلام غمخهای او چون خودش ناتمام
چو پیشش حکیم حقیقت نگر بگفتش که ای سفله خیره سر

لباس سخن گزندی نکوی
بود هر که فرمان گزار خدای
که اندیشه پوچ و فکر زبوں
بدات وصفات جهان آفرین
که کردار آن مرد نیکو خصال
بود مرضی خالق ذوالجلال

ادب نجم در بعضی از اندرز حکیم بزرگوار از دانشم

بفرمود سقراط عالی مقام
زرد و متبول حق آید پدید
اگر نفس تو میل باطل کند
بدانی که نفس خسیس است دود
همانا نیاید ز نفس شریف
به علم الهی تمام آنکسی است
نیندیشد از وی بداندیش او
بود ناقص آن مرد حق ناشناس

که نفس شریف و خسیس لیام
به بیند بود هر که را چشم دید
خرد را ز تمیز عاقل کند
که میلش بود باز یای وز پو
بجز میل با چیزهای لطیف
که بادشمنانش مدارا بیست
چونوشی خورد از عدویش او
که باشند از دوستان در هراس

ادب ششم در اختیار معاش با مختصار از دانشم

از آن پیرفرزانه پسند گوی
که گیتی که ختم چو گلشن بود

دگر نکته میرانم ای نکته جوی
به آتش بماند که روشن بود

بقدر ضرورت از و گر کسی
بگیرد بود مرد معنی رسی
گر از قدر حاجت بگیرد زیاد
بجای بر فروز و چراغ مراد
از مقدار چند آنکه افزایش
نعم و محنت جانگزا ایدش

ادب هفتم آشنای بدگمانی از شخص از مودت و نیکی و از نش سوم

بفرماید آن مرشد رهبنمای
دلیل سبیل رضای حسدای
که هر کس که آگاهی از کار او
نباشد نهال بر تو اسرار او
تو گاهی ندیدی از و بگردی
نکرده است ابلیس را پیروی
نباید برو بدگمانی برے
کز آن بدگمانی زیانی برے
هر آنکس که با وی شناسائی
به نیک و بدش نیک دانائی
زدانش نیاید گمانی نکوی
که غالب زیان بینی ای نیکوی

ادب هشتم در مالش نفس کیش از دانش سوم

در آن دم ز آزدگی دم زنی
که هنگامه نفس بر هم زنی
و در نفس خود را در آری پزائی
ز دل بر کنی پنج حرص و هوای
سمند طمع را اگر پے کنی
طریق موالات را طے کنی
نهال طمع تا بود سبز روی
به بند دبه دل ریشه آرزوی
بنقد و ناکر نه جنبی زجای
شوی در ره دوستی پاکشای
بزد خردمند سنجیده رای
بر این چار کس رحم باشد بجای

یکی سرفراز بیکه افتد ز پای
دوم آل گرفتار دام بلا
که افتاده باشد نزار و نزنند
سوم آل جگر خسته دل نگار
چهارم رفیق که اندر طریق
بماند جد از رفیق شفیق
پس از برگ و سامان شود بینوای
به غربت به بست الم مبتلا
نبرد کسی حال آن دردمند
که در تنگ حالی بود فرضه ار
بماند جد از رفیق شفیق

ادب نهم در امتناع بیرون برآیدن شبانگاه از فرودگاه در سفر از دانش سوم

الادر سفر از حد جای خویش
چون بود خبر از آن حوالی ترا
مباد که از وی زیانست رسد
پیش آن نبات از خرد کوتهی
بگو تا هی راه نماز آن مشو
که آن راه شاید بود خطرناک
به قرب زنان گر بود احتیلاج
بیا میز چند آنکه باشد ضرور
چو مردار بایه بکارش بری
که مردار خوردن ز حاجت زیاد
شبانگاه بیرون منه پای خویش
نباشد بد و نیک حالی ترا
گزند هلاکت به بجانست رسد
که نبود ز کیفیتش آگاهی
بدانش بر و راه نادان مشو
بر دغول ره سوی دشت ملاک
که گاهی عللاجت بود لاعلاج
که بی زن بطبع تو افتد فقور
بقدر ضرورت از و بر خوری
صلح مزاج آورد در فساد

ادب هم در جواب سائلی از سقراط از دانش سوم

پیر سید از و سائلی نکته جوی
 بروی تو تا چشم من باز گشت
 که دانشوران کمالات جوئی
 گه از غم و غصه در هیچ حال
 ز حال چنین نار و درو با عجب
 که انسان دیش دشت پر مار و گنج
 بدل هر چه باشد ز نیک و زیول
 بسبب راندانم ز بیش و کمی
 حکم الهی ز بااں بر کشاد
 که چیزی نباشد چنان دلبرم
 چو آزادم از فکر بیش و کمی
 صلاحیت نفس خود گر کس
 پس آں را بکاری که باید برد
 هر کس که آں معرفت بسگری
 چنان مرد دانشور و هوشیار

که ای دانش آموزان در ز گوی
 نخواهد بحیثم دگر باز گشت
 ز هر سوسوی تو آرنده روی
 ندیدم بروی تو که د ملال
 عجب گر کنم نیست جای عجب
 به بیندگی راحت و گاه رنج
 بروی افکنده عکس حال درو
 که داری از آں سوسو دل بینی
 بسایل جوابی پسندیده داد
 که از فوت آں چیز حسرت برم
 دگر در دلم ره ندارد غمی
 شناسد بعقل حقیقت بس
 از آں نخل دانش بس بر خورد
 گر انمایه باشد بدانشوری
 حکم بزرگ است و آموزگار

ادب یازدهم در تمثیل دنیا به طومار از دانش سوم

بطلو یا پیچیده ماند جهان	بهر درج آن درج راز نهان
یکی گر به پیچید کشاید دگر	یکی رو به پوشد نماید دگر
جهان در جهان بین بنیش گرای	خردمند مردی رموز آشنای
بماند بر آن صورت و پیکری	که در صفحه باشد ز صورت گری
که از لطف بعضی از آن ای پسر	ضروری بود نشر بعضی دگر

ادب یازدهم در فوائد ذکر خیر از دانش سوم

اگر با کسی خواهی ای نیک رایی	کنی کاخ اخلاص محکم بنای
بذکر جمیالش کنی یاد و شاد	که پیوند گیرد و تو محفل مراد
بهم ربط و اخلاص پیدا شود	مواد مودت مهیا شود
خلافتش بود شیوه ناروای	بغیب کسی گفتش ناروای
چو بدید کردن نباشد نکوئی	که غیبت بود سیرت عیب جوی
کند تخم کین سبز در سینه ها	هند در دل از غصه گنجینه ها
نهال عداوت ببار آورد	غم و درد دل بیشمار آورد
بود ای پسر گر ترا نیک رایی	کنی در دل خویش و بیگانه جایی

آداب سیزدهم تعیین اوقات غذا از دانش سوم

برائے غذا وقت از و خواستند	صلاح طبیعت بد و خواستند
که از وقتها وقت اکل طعام	چه شایسته باشد ز بام و ز شام
جوابش بفرموده فرانه مرد	کز و متن دانش تو او شرح کرد
که آن را که از مال دنیا بود	سر و برگ عیشش مهیا بود
بوقتی خورد خوردنی آن عزیز	که طبعش کند میل خوردن چیز
بود هر کبی مایه و تنگ دست	خورد آن زمانی که آید بدست

ادب چهاردهم در معرفت حقیقت مودت از دانش سوم

بر آن خداوند فضل و کمال	کشادند جمعی زبان سوال
که از دوستان و صفای کنی	مگر ذکر آن بر مثالی کنی
بهم الفت دوستان چون بود	کمال موالات نشان چون بود
که در دوستی با مدارج بود	ببالا روی با مدارج بود
مودت چه تکمیل یا بد بهم	که بیگانگی دور گر دوز بهم
بود هر یک با دیگر نفس	چو یک روح در قالب پیوست

آداب پانزدهم در بیان حقیقت مودت از دانش سوم

دو دیرین رفیق و دو یار تدمیم	یکه چون بندم دیگری چون ندیم
------------------------------	-----------------------------

که لاف مودت بهم میزنند
یکه شخص بود و دگر سایه اش
ولی بود ازین هر دو پریسته یار
بر آں حکیم میجا نفس
حکیم از سردانش و رای خویش
که دعوی این دوستی بخلاف
بود از خواص مودت مگر
اگر هر دو کس در طریق وفاق
نکردی در بیخ آں کی مال خویش
بشرع مودت کجا بر خورد
که باشد خود آسوده و بامراد
اگر دوست بر ناورد کام دوست

از خلاص دیرینه دم میزنند
یکه مایه دار و دگر مایه اش
یکه تنگ دست و دگر مایه دار
کس کرد مذکور آں هر دو کس
سخن گفت بر بسته بر جای غیش
بود محض پندار و عین گزاف
که خواهد مساوات با همدگر
قدم برزدی از سر اتفاق
زیار پرانگنده احوال خویش
که یاری بیاری چنان در خورد
رقیقش بود خسته و نامراد
نه زبید که برودی نهی نام دوست

ادبشان زدیم در ملامت سقراط با دشاهی اردشیر سوم
یکه از سلاطین کشور کشای
بنام سکندر بعالم علم
چو یوناں زیر کرد زیر انگش
در آمد بشهری که آں مرد را
سرغ نشستن گش بر گرفت

به فتح ممالک علم برکشای
بسے ملک آورده زیر قلم
کشود آں ولایت بشیر کش
نمودی بمردم سبیل سداد
ره منزل مرده در گرفت

که خوابیده بود آن هدایت پناه	رسید آنگی بر سرش بادشاه
بروں از حد خویش بنهاد پای	لکزد بر و خسر و تنه رای
که آوردم این ملک زیر گیس	بگفتش که بر خیز و سویم بهیں
بشایسته پانخ نمودش نموش	چو حرف سکندر رسیدش بگوش
بود کارشایان و الاثراد	که تیغرمصار و فتح بلاد
نباید لکد بر زدن جز خزان	ولیکن هنر دیک دانشوران
نبود آن سکت در گایران کشود	سکندر که این هرزه کاری نمود

ادب هفتم در خوانن سقراط خواص اشخاص از دانش سوم

سوی خلق رو کرد و آواز داد	ز پشت تلی آن جهان اوتاد
چو خیل مریدان بدرگاه پیر	بروگرد و گردید خلقه کثیر
به پیران اطلس و دلخ رفت	چو خیشش بر آن مجمع خلق رفت
به فرمود و دانای اندرزگوی	بدان خلقت آدمی شکل و روی
نه بهر شما این سخن رانده ام	که من آدمی را ای خواننده ام
که دارم سر و کار با آدمی	که من خواستم زین صدا آدمی
که نبود مرا با شما هیچکار	شمار انخواندم بخود زینهار

ادب هجدهم در از چار خواص از عوام از دانش سوم

سیکمی که خود از تو دارد گزین
بزن دست بر دوش ای عزیز

بیا ویز خود را بفتراک او
 چنان صاحب صحبت بی غبار
 گریز از حکمی که میاش پست
 کند با تو چندانکه ربط و داد
 کشد گر بخود صورت کهر بای
 بدانش بود هر که من زان
 بر آرایش ظاهری پر غرور
 خور و آب از مشرب خود سری
 بحکم طبیعت ز ندرای خویش
 کند کارها جمله تا کردنی
 مگر دیگران را بزشتی رای
 بماند بکوری چراغی بدست
 ز دانش بد و نفع بودی ضرور
 نیار که خود بنگر دشت پای
 چو شیطان زنده راه نزدیک دور

که اکسیر دانش بود خاک او
 گرامی بدار و غنیمت شمار
 ترا میل باوی نباشد درست
 تو بگریز چون پشه از تند باد
 چو سیلاب از آتش پر داز آی
 و لسیکن به کردار دیوانه
 ز تهنید باطن چو دیوانه غور
 ثمر چیند از نخل تن پروری
 نه در ره گمراهی پای خویش
 روای دهد زمار و اگر دنی
 بگردار نیکو شود در همنامی
 که چشمش ز بالا به بیند نیست
 گداز شمع روشن شدی چشم کور
 ولی دیگران را شود در بنامی
 که بر خود نبند نام شینی بزور

ادب و دهم در اتباع اتباع حکام حکام از دانشم
 آشی را که ملکش بفراوان بود
 رعیت رضا جوای سلطان بود
 بزرگ آبجوی توان پرشهر

که زایده آبجوهای خرد

اگر آب آں چشمه نیکو بود
همه چشمه هاییکه زاید ازو
چو شیو از بانان روشن درون
مرآں چشمه باشد اگر تلخ و شور
که اصل دگر چشمه ها او بود
کف جو خود برکشاید ازو
بود صاف شیرین درون و بیرون
بطمش بود چشمه ها با ضرور

ادبستم در ضرورت کبریا متکبر ال از دانش سوم

درین عالم و اندرین سدهاں
که آگه نگردد ز کردار خویش
که پیش خیشان بهیمنزدون
به پیوده افتادگیهای خویش
به پیش کسی سر فرو آورد
که اگرام اور انیسارد بجای
ولی ساده مردانده سادگی
سر مرد مغرور چو گردد باد
که خود را سزاوار آں احترام
همانست ظالم ترین مردماں
از آں در زیاں آورد کار خویش
کند خویش را بی وقار و زبون
شود نازل آن مرد از جای خویش
سری در رکوع وجود آورد
بد و آن کند آنچه نبود سزای
بد و ناں دهد تن به افتادگی
بسوداے نخوت کند پر ز باد
شمارد مرآں مرد باطل خرام

ادب و حکیم درین فوج جاویدن امرا از ملوک از دانش سوم

ندیمان و اعیان با آبروی
ز خاصان درگاه ناجی تراند
که دارند در پیش شاه آبروی
بنزدیک سلطان گرامی تراند

که روزی پیریند روز سیاه
ندارند آسایش یکدمی
به نزدیکی شاه کشور پناه
که سلطان چو بحری بود همگین
مقیم اندراں لجه موج نیز
نباشند امین ز بیم هلاک

آداب و دوم در گرفتن عیای حقیقت انسانی از دانشم

پس از عرض حاجت نباشد پسند
که گوید کس مشکلم برکشای
بکم ظرفی مرد با شد دلیل
که هرگز تعلق ندارد دوی
زعیم و صواب کس تا کسی
ز احوال مردم زخیر و زشر
ز نیک و بد خلقت آدمی
کز و فرق و قلب خاص نهی
بکاری که داری صلاحش مجوی
به نیک و بد نیتش بی بری
بدل هر چه دارد ز نفع و ضرر

نباید که نازند بر قرب شاه
نباشند یک ساعتی بنبی
از اکین درگاه با آب و جاه
بدانند از دانش دور پس
که بینند خود را با دراک تیز
دی هم در آن لجه هولناک

بر آوردن حاجت مستمند
از آل پیشتر باش حاجت دای
مرا بر سیرت ناکسان ردیل
که راند سخن اندراں چیز و شئی
دگر آنکه از وی نپرسد کسی
مگر او بر مردم دهد خود خبر
چو خواهی که از طینت آدمی
ترا حاصل آید تمام آگاهی
از آل کس که حالتش ندانی نکوی
بفکرش در آل کار چو بنگری
بجو رد به عدل و بخیر و بشر

اوست سوم در تاکید اخفای اسرار از دانش سوم

بود آدمی خلقت بهترین	ته گنبد آسمان برین
امین رموز الهی بود	که گنجور اسرار شاهی بود
وجودش نیرزد بخار و خسی	ضعیف است و عاجز تر و ناکی
نیارود که پوشیده دارد بدل	که هرگاه رازی سپارد بدل
بگیری در آن راز انباز خویش	منه در میاں با کسی راز خویش
زگوشی بگوشی دگر در شود	سخن از لبست تا بگوشی رود
جهانی ز صوتی بود پر صدای	بر آید ز یک نای چنین نوای
بیکدم فتد عالمی از بنای	ز طوفان بادی این صور نای

ادب لبست چهارم در غالب آمدن خشم از دانش سوم

که بر خشم خود غالب آید بقیه سر	قوی تر نباشد از آن کس بدهر
بر اهل تحقیق صابر تر است	همان مرد در ویش کوتاه دست
نست لاله ز تنگی حال ز بول	که در فقر سازد بصیر و سکون
سر آمد بود بسته تا مراد	بساک قناعت گزینان راد
چو مخلوک بر نیت بقیاس	که بر روزی خویش دارد سپاس

ادب است پنجم در منت گزاری ملازم آقای خود از دانش سوم

که در خدمتش یافتنی آب و جاده	همی اگر از مهمات شاه
که باشد سترای جزای جزیل	ز تو بر کشاید بسی جمیل
که سر رشته دانش از کف دی	نباید که بر شاه منت نهی
که نعت بتوداد خدمت سپرد	ترا منت از شاه باید بشود
نظامی نگیرد ز تو هیچیکار	نباشد گر اقبال شود ستیاری

ادب و ششم در تاثیر اتفاق زبان با دل دانش سوم

سخن گر بیت موافق بود	سخن گر بیت موافق بود
که راکه این حرف آید بگویش	که راکه این حرف آید بگویش
کلامش به بیت بود گر خلاف	کلامش به بیت بود گر خلاف
بود این سخن به اثر بارور	بود این سخن به اثر بارور
سخن گر نباشد به سود و دل	سخن گر نباشد به سود و دل
بدل در نگیرد بچندین فسون	بدل در نگیرد بچندین فسون

ادب است هفتم بدو مستمندان رسیدن دانش سوم
چه خوش گفت آن پیر بیدار دل

که بیزد بدل آنچه خیزد ز دل

اگر بینی از پا بر افتاده
بنه گوشش دل را بفریاده
به بندی که دارد کنش رشتکار
بگرد از زشت خود و ناسزای
چه خواهی بجال کسی پی بری
گوش یافتی کز مدارای خویش
نباید پرورحم در هیچ حال
اگر تا به آن حد کشد کار مرد
بده دل به یاری آن گونه یار
چنان کس بود دوستی را بکار

ادب هشتم در کتمان اسرار از دوستان دانش سوم

ز احباب در دل اگر فتنه لال
کنند هر که افشای اسرار دوست
مگر ضعف نفس است افشای راز
بباطل نباید که شادان شوی
همانا که بر ضعف نفس است دال
که قدر استند از باخفای راز
مگر از بطالت پشیمان شوی
بر آن تند رهوار تا زان میباش
بدر و زنه اقبال نازان میباش

ادبست و نهم در پشیمان نگرفیدن از کارهای از دانش سوم

پشیمان نگردی ز کار نکوی	دهد نخل این باغ بار نکوی
ز کردار و نهج باریکوی تو	بود خلق و خالق رضا جوی تو
کسی جای گل خار هرگز نچید	ز کشت نکوی بدی ندر وید
اگر بانکوی سحر و کار تست	در آب و در آتش نگهدار تست
خیانت نوزد یگفتار خویش	از و مصلحت جوی در کار خویش
ضمیر منیرش بود نکست زای	که خالی بود نفس او از هوای

ادب سیام در امتیاز خطا از صواب از دانش سوم

عدالت بیک صورتی نقش بست	مگر چو را شکل بسیار هست
از پس ره گزیر جور آسان بود	زدانا بود یا ز نادان بود
بود عدل دشوار بر بوشمند	که از سهر بروی نباید گزند
هر اسد بخود مردم حق شناس	که شاید خطا سرزند از قیاس
که ماند بانگدن تیر بر ما	چه از کودکان و چه از پیر ما
که تیری را سازد از دست خویش	ولیکن بدو افتد از شست خویش
چو خواهد که تیرش بجای افتد	بر آماج که بجای او افتد
بیاید که این شبهه دل نهاد	خراگیرد از خدمت او ستاد
خطا افکنی باشد آسان پس	که حاجت ندارد بتعلیم کس

صواب انگنی با بود سخت کار
که محتاج مشق است و آموزگار
ادیب یکم فضل دانش و غیره بر هوای نفسانی نشوم

اگر عاقلی بشنوا از من بغير
شوی آگه از معنی عدل و جور
خرد را شرف بر هوای نفوس
چو فضل رئیسان بود بر مروس
از آن بر هوای فضل دارد خرد
که از پستیش بر بلندای برد
تو بر جامه واسپ شگین بهای
منادای خود آرای ناخته رای
بود فضل آن هر دو بر جنس خویش
که باشد در افزایش قدر بیش
اگر مایه افضل انسان تراست
تو بر نوع خود گر بنازی رواست

ادیب دوم در سبب مال اندوختن دیرین دانش سوم

یکه مردانای دانش طلب
پرسید از آن پیر و الاسب
که مردم به پیرانه سزیشتر
چرا دل به بندند با مال و زر
بود بیشتر حرص مال و زرش
بفرما چه ستری بود اندر رش
چکم از سر علم دادش جواب
که باشد بر دور بینان صواب
کزین کار گه رخت برداشتن
پی دیگران مال و زرش داشتن
نه در رای صاحب نماید کوی
که ریزد ز بهیالگی آبروی
به پیرانه سالی غم نان خورد
بزدگان حاجت خود برود

ادب سی و سوم در تائیک کسب کمال از دانش سوم

دل فیلسوفان نگرده و ملول	به پیوده گفتار مرد فضول
کشاینده عقد های سسزگ	بفرماید آن فیلسوف بزرگ
کند مرد به پایه را مایه دار	که در زبیدن حرفه و دستکار
که روزی از آن لازم آید گذر	درین دیرنایا بگذرد و دور
بگنج سعادت بود در سهیل	ز چاه فحاکت نماید بردن
ند آیم که روزی شوی کامیاب	کمالی نکردی اگر اکتساب
که از مایه خود شدی سرفراز	ترا چون نماند ببرد م نیاز
بنعظیم تو سرفرو و آورند	بذکر تو برب درود آورند
دعایت بر خلق مقبول نیست	بدست تو ای دوست گزول نیست
نگردان ز کسب کمالات روی	چه خواهی که یابی بخلق آبروی

ادب سی و چهارم در قناعت از دانش سوم

کلاه سری ز نیست سسرگنی	چه خواهی که خود را تو نگر کنی
سرا بخمن یا بخلوت نشین	سهم بر چه چیز قناعت گزین
که در دج عزلت شود تا بدار	قناعت بود گوهر آبدار
چه عفتا شوی در جهان نادر	اگر گنج عزلت کنی اختیار
بدست آور در انجمن تو ششم	بیسترنیاید اگر گوشه نشین

منه دل درین ایرمانی سرای
کز و بگزری گرم ناگرده جای

ادب سی و پنجم در عقو از دانش سوم

از سبط که دانای اسرار بود	حکیم گراں قدر و مقدر بود
به اسکندر اندر زنده زنده داد	ز دانش بدو در یکدانه داد
بگفتش که ای خسرو جم سریر	شنو از من این نکته یادگیر
که درخواه تو در جهان هر چه بود	ترا پاک یزدان کرامت نمود
بفتح ظفر یانستی اختصاص	ندیده ست نصم از تو روی خلاص
تو هم عقور اسیرت خویش کن	بدی را پس و نیکوی پیش کن
چو این وصف را دوست دارد خدا	ترا هم بدل بایدش داد جائے
رضایت رضای خدا بایست	پسندیده حق پسند آیدت

ادب ششم در آموزش اسطوباسکندر از دانش سوم

اسطوبکی گوهرین نامه	رقم زد بدانش رقم خامه
فرستاد نزد یک اسکندر رش	که بیند جهانبا نیشور رش
در آن نامور نامه او ستاد پیر	رقم کرد این نکته دلپذیر
که از اصل انسان عرقاں شجر	برآمد دو تلخ دگرگون ثمر
چو دیدش بهم اختلاف مواد	خرد از پی هر دو نامی نه ساد
یکی را به اخسیا تعبیر کرد	دگر را به اشترار تعبیر کرد

شریف از حیاتن بفرماں دهد
 ولیکن فرومایه مرد رذیل
 بخوت توای شاه فرخ نهاد
 بد اں طبقه باید که احسان کنی
 دگر طبقه را بایدت کرد پست
 اگر مجرمی را نمائی عتاب
 سیاست بود لازم سرور اں
 هم از شدت و هم قسوت گریز
 چنان هم نباشی جلیم و صبور
 طباع نخستین بود از کسب ع
 نمائی بد رنگان زینهار
 بدست تو نقد دل و جان دهد
 که بمل آید اورا دلیل سبیل
 کند امر و نهی ترا انقیاد
 بلطف و عطا ز پیر فرماں کنی
 که از لطف و سطوت کنی زیر دست
 غناں از ره دین و دانش متاب
 ولی خشم را ره نباشد در اں
 بد اں آبروی ریاست مریز
 که کارت نهد رو بضعف و فتور
 دوم سیرت کو دکان ر ضلع
 مکن سیرت کو دکان اختیار

ادب سی و نهم در جواب معلم اول دانش سوم

دم شستن این سرای دو در
 که بدو دانش خویش ناز اں بدم
 چه بینم کنون صورت حال خویش
 دریں دم که ماند وجودم بسیج
 یکی گفتند اورا که ای استاد
 چو نامت است بود نه دار باب رای
 بگفت آن خداوند فکر و نظر
 دریں عرصه انبشتن از اں بدم
 فرو بسته یا بم پروبال خویش
 بدانم که دانا بودم بسیج
 وجود جهان بی وجودت مباد
 که ز رنگ و رنگ دین نباشد روای

خصوص از حکیمان آزادگوی
عجب دارم از فیلسوفان هر
چکم این سخن را چو اصفا نمود
که کار حکیمان صافی دروں
حکیمان از آن مال گرد آورند
که پیش لیماں نه حاجت برند
ز راند و ختن کے نماید نکوی
که بر جای تریاق دارند زهر
جوایش بدیں لجه افتا نمود
ز قانون حکمت نباشد بروں
که پیش لیماں نه حاجت برند

ادبی و هشتم در جزو سرزنش ارسطو به اسکندر از دانش سوم

اسکندر پشهنشاه والا نسب
ملک زادگی با هنر جمع کرد
ارسطو که استاد شهراده بود
زدانش نهادان یونان نژاد
سوالات از او کردن آغاز کرد
از هر سوالی که کرد او استاد
ولی جز بتوخیج و زجر شدید
ز جو چین از چنان استاد
بگفتند حضار آن انجمن
به شهراده این قسم زیر و قباب
ز آئین انصاف دانش تیمود
ره دانش و داد بگذاشته است
چو فارغ شد از کسب علم و ادب
دو دولت که با هم دیگر جمع کرد
بسی درس دانش بدو داده بود
یکی مجلس خاص ترتیب داد
در آزمایش برو باز کرد
اسکندر جواب پسندیده داد
اسکندر ز استاد چیزی ندید
تمام انجمن در شکفت او افتاد
که بودند دانشور و رائے زن
نبوده است شایان حکمت ملک
که بر جای تحسین ملامت نمود
که این جو ر بروی رو داشته است

گروهی از آن مجمع بنحس دال
 ندانم چه دیدی مصالح در آن
 مگر راه بیداد بسپرد
 از سطلو که این حرف را گوش کرد
 که شهرزاده اسکندر ذی شکوه
 بود کودکی از تبار بزرگ
 غم و غصه را در دلش راه نیست
 درین دم که شد خسته از من دلش
 چو انجام کارش بدیدم بنور
 که چون پای تخت شاهی بند
 چو این ز هر در کام جانفش بود
 دلش چون زدستم شود دردمند
 که هرگاه بر بندگان خدای
 مرا این تلخکامی بیا آورد
 بدو گفت که ای فضل نکته دال
 مگر اگهی بخشش مارا بر آن
 که شهرزاده را خاطر آزرده
 پیاخ بفرمود پس زانه مرد
 که پاینده بادا به گیتی چو کوه
 پدر بر پدر شهریار بزرگ
 ز درد دل خویش آگاه نیست
 نفیری بر آمد ز آب و گلش
 چناندم بدو طعم بیداد و جور
 بسرتاج صاحب کلاهی نهد
 رعیت بهمد امانش بود
 رعیت زدستش نیا بد گزند
 بفر و غضب آورد روی رای
 ز بیداد روی سدی داد آورد

ادبی و نیم دیار دانش گرفتن از دانش سوم
 بکتاب پس از دانش آموختن
 ز شهرزادگان که روزی سوال
 بگردید هر یک شب از خسرو
 چرخ هدایت برافروختن
 که داند ز مقداد فضل کمال
 ز بیایه تا مایه دار خسرو

بفرد کز لطف یزدان پاک
 اگر چرخ گرد و بکام شما
 بود از میان شما هر که شاه
 چه پیش آید آن روز دولت بمن
 ز شهر اذکان هر یک و جواب
 یکی گفت دولت گرد آید بدست
 مدار ریاست گزاردم بتو
 بر او رنگ خود گز ترا جاد هم
 ز حقت نگر دور ما گردم
 دگر گفت بختم چه گرد دقوی
 شریک ریاست بگردانست
 غرض همچنان حرف زد هر یکی
 حکم از همه امتحان برگرفت
 سکندر که بارای وند بید بود
 بدین حرف بخنده لب پر کشاد
 تو چیزی پر رسم درین روزگار
 ز گشتار شهرزاده بختیار
 بگفتش که ای نور چشمان من
 مرا کهست بختندی مدام

که بسپرد گنج نهانی بخاک
 زند کوس دولت بنام شما
 به سر بر نهسد خسروانی کلاه
 کند تا چه رفقا نسبت بمن
 بگفت آنچه دانست نیک و صواب
 بگین ریاست در آید بدست
 هاست دولت سپارم بتو
 زمام حکومت بدستت انهم
 بساند تیر بار ما گردم
 انهم پائی بر مسند خسروی
 مگر همسر نفس خود دانست
 اگر نوجوان بود اگر کودکی
 عیار کمالات شان برگرفت
 بخردی بدانائی پیوسته بود
 جواب سوال ارسطو بداد
 که نبود مراد پید اختیار
 چو گل میخ برافروخت آموزگار
 سرور دل و راحت جان من
 رسیدی ز او ضلع تو در مشام

ولیکن چو امروز دریافتم
که بر سر زنی چتر شامنشی
تراجعت فیروز دریافتم
نیشنی بر اورنگ فرماندهی
بپایاں چنان شد که او گفته بود
دُربنی بهائے سخن سفته بود

ادبِ حیل و نصیحت آں بزرگوار از دانش سوم

کسی گر بحکم قضا وقت در
بداند درین دار نا دیر پای
شود و وار دایں سرای دودر
که مانم بهماں بهماں سرای
ندانند که پیوسته مانم در آں
نهند دل بدان و نواز در آں
بداند بود هر که چشم دل
که مانم دور و زری درین آب گل
ز بهر اقامت مرا خوانده اند
چو بهماں بهماں سر خوانده اند
در این انجمن ساغری گردهند
بخور آنچه در ساغر است در دهند
و گر بگزرا نند از آن بگزری
بدار از طلب دست خود شواری

ادبِ حیل و یکم در علاج پنجگانه از دانش سوم

دگو گوید آں فضل نمکته رس
اگر در سری فاسد آید مواد
عللج بدن پنج قسم است و بس
بود غرغره مصلح آں فساد
اگر در فم معده گیر و وجود
فسادش باصلاح باید نمود
اگر در فم معده افتد خلل
به تی باید شش که دفع عطل
اگر جلدر اعلاست آید پدید
طریقی بدادش باید شنید

عرق ریختن باشد آزار علاج
که آرد با صلاح سقم مزاج
اگر در عروق است سقی نهان
بفصد است اصلاح افساد آن

پادشاه دوم در کلمات طیس حکیم از دانش سوم

جهانناں نباشد اگر دادگر
جهانناں مگو بلکه سبب دادگر
وزارتان زبید بدانست رای
که نبود بدو حسن تدبیر و رای
بلغنی که شیو از بانے بود
سخن ران جادو بیانی بود
که آلوده دارد سخن باد روغ
بر سر دانا گیسو فروغ

پادشاه سوم در سبب بی لایعوی دانش سوم

بفرماید آن فیلسوف عبیز
که باعث بود لاغری راسته چیز
یکی شرب آب است برخفت آب
که از روی حکمت نباشد صواب
دگر خواب کردن برخفت دگر
بجز خفت خواب ای دیده ور
سوم کثرت حرف و صوت بلند
که بر جسم انساں رساند گزند

پادشاه چهارم در امتناع کثرت از دانش سوم

امیرس که بد شاعر نامدار
بساک حکیمان عالی و تار
بگوید که بسیار خاشمش باش
باخوان شیطان مشو خواجه تاش
که بسیاری خامشی ای پسر
نهالست از گرسنه بارور

سخن ز اید از قدر حاجت مگوئی
که نازل بود قدر بسیار گوی
سخن را میلا بحر فدا دروغ
که در صبح کاذب نه بینی فروغ
ولی در ضرورت رواداشتند
بدفع مرض چو دوا داشتند
دو اینکه شخص سقیم المزاج
بحکم ضرورت خورد لا علاج
بوقت صحت خوردن آن دوا
بقانون حکمت نباشد روا

پادشاه پنجم در امتناع تاسف بملک دانش سوم

بفرمود زیتون دانش پژوه
سر فیلسوفان والا شکوه
کسی را که از گردش روزگار
رود ملک و مال از کف احتیاج
نداند از این خود آن ملک اول
که باشد پذیرای نقش زوال
بداند که آنچه ناپایدار
برسم امانت بدو مستعار
پس از چند روزی که دارد بدست
کس دیگری را سپارد بدست
بگیرد دوست یکی دیگر
چو شاهد رود از بری در بری

پادشاه ششم در کلمات لطیفه یون دانش سوم

خداوند علم و عل بطلموس
که در ملک دانش فرد کوفت کوس
گفتا که دانشور ذو فنون
بنور کمالات روشن درون
میان عزیزان باطل خویش
غریبی ست از غم سینه پریش
همانا که دانش درستی بود
که اندر دل نیک بجای بود

زبانست شیرین بر آن نجس
بود هر که ا طول عمر آرزوی
نی محنت و رنج برداشتن
دل خوشستن باید آموخته داشت
قدم در طریق رضا گر نهی
بهر دو جهان کامرانی کنی
ولی را که مشغول دنیا بود
در آن دل ندارد اثر هیچ پند

که از وی بود کام جهان بهره ور
کند باشکبانی و صبر خوی
پیش گنج بر گنج برداشتن
دل شیر مردان آزاده داشت
مگر تن بکلم قضا در دای
بسر آید ز ندگانی کنی
بجاه و زرو مال شیدا بود
چو بهتر خورش در مریض نرشد

ادب پهل و مفهم در اسباب اولیٰ دانش سوم

همی گوید آن دانش آموز گار
که ملک و ملک رازیان و زبوں
یکی قلعت آستمال و سکوں
که انسان زد اش کجا بر جبهه
دوم ریزد از دست نقد بهی
سوم صحت دائمی باز تاں
چهارم که امساک بار اں بود
بود نجیبین کثرت شرب می
ششم سود خلق است از شهر یار

سخنهای چون لولوی شاهوار
همانا ز نه چیز نبود بروں
هنگام گجازی چرخ دوی
عنان شکیب از کف خود دهد
که گنجینه از مال گردد تهی
که بدر هنر نماند این رهنماں
پیاد اش پدر و ز گاران بود
که طومار دولت کند زود رطی
که بیزاری مردم آرد ببار

بودم تشنه اینک فرمانروای
 ره جو رو بهید ادرا بسپرد
 حق داوری را نیسار بجای
 بودم شش کثرت دشمنان
 عقوبات مجرم بیایاں برد
 ازیں پس خشم صاحبان خروج
 نهال ریاست زینخ انگنان
 که باشند در اتمام عروج

پادشاه و هشتم در تغییر احوال عالم از دوش سوم

بفرماید آن مرشد رهنمائے
 یکی سایه ابر بنا پا مدار
 که این چیزها را نباشد بقای
 که چون باد یکجا بگیرد تار
 دوم الفت و اتحاد عوام
 که آنرا نباشد قیام دوام
 چهارم وجود دستمکارها
 که قرب سلاطین کند اختیار
 اگر باریابی در آں بارگاه
 منه پاز انداز خود برون
 پیرمینی اگر طبع فرماں روای
 ز تهذیب اخلاق افتاده عور
 که خود کار ناکاره دارد بکار
 در اصلاح او تا توانی بکوش
 گرا اصلاح احوال آن زشت خوئی
 که شاید ز بهوشی آید بهوش
 نیاری از آں سغله دوری بجوی

پادشاه و ختم در سهام تبدیل خلاق بلوک دانش سوم

نیایی اگر شاه را نیک خوی	ز خلق بد آری بحلق نکوی
به تهذیب اخلاق فرماں رودای	بکوشند فرماں بر نیک رای
اگر بپند و اندرز داری بکار	ببردانش و پنجه کاری بکار
مبادا که گردد بجانست و بال	که خود رای از پس بگیرد مال
دلی تا توان در نظایر بکوش	بکف دالسر رشته عقل و هوش
بکوشی بتزیت سدر و راں	بند کار نیک و بد دیگر اں
نبا شد که عیبی از اں گفتگوی	بدو باز گردد که نبود نکوی
برای تو باشد خطر با بس	چو آتش که افتد بخار و خسه

پادشاه هم در امتناع کار کردن و فتنه اندیشه از دانش سوم

مهرین فیلیوف زمان با سلوس	که دانش بدی بردش خاک بوس
بسی سود در حرف نا گفته گفت	چو خشنود لولوی ناسفته سفت
که ملأح کشتی خود را در آب	نراند پیر تنه بادی شتاب
پای هر اندیشه چون پیر و اں	خردمند خود را سازد روان
بخوش رفتن کشتی نندرد	ز کوتاهی عقل شاداں مشو
که انگه بنزدیک دانشوراں	قزول باشد اندیشه غرق آن

پنجبانه ویکے ناقد رانی مرا ارباب فضل و کمال او دیگر امور از دانش سوم

بگفت آن خد پو خرد پروران
 غلامی که دارد جمال و هنر
 پسندیده اسی اگر بنگرند
 بیابند اگر آدمی زاده
 باندک بهایش نه ارزاں خرد
 بنزدیک دانشوران سترگ
 که نعمت بذل کس ناکسی
 که بومی فروت نیاید از او
 چنان کس بود بدترین ناکسی
 بر هو شمنان دانای راز
 ز قرب ملوک و زرو مال و جاه
 مگر آنکه از کارهای نکوی
 بگیتی نمساند کس جاوداں
 بجا و پیر بودن نه ارد سبیل
 با هیبت نفس اگر پی برے
 که مار اشکفت آید از سروران
 خردش به بسیاری مال و زر
 بصد جان به ارزگرانش خرد
 هنرمند مردی ادب داده
 بی رایگان بسم بر و نگرند
 همانا بود حسرتی بس بزرگ
 بروزی پیشانی آرد بسی
 در کفر نعمت کشاید از او
 که نیکی نه بینی از و با کسی
 که دارند چشم دل خویش باز
 مرادی نباشد دگر بهیچگاه
 بود ذکر نشان در جهان چاروی
 که باید گشتن ازین نادان
 بماند بجا و پیر ذکر جمیل
 از اصلاح نفس نبوی بر غری

دهد نظم و آرائی نفس خویش
 که انسان ز نظر محبت بدو
 صفات جمیلی که بنود و
 کز و جز نکوئی نگیرد و وجود
 از خجاست بود که توان فهم کرد
 زندگوس رسوائی خویشتن
 بر بخرداں سخت نادان بود
 به مفسد که بالطبع دارد فساد
 که از اختلاط بد بد سیر
 بهر بطن صالح که افتد متمر
 اگر نار در بطن فاسد مواد
 بهر وقت و هر حالت از آهگی
 زبردست باشی دگر زبردست
 اگر ناتوانی و گر با توان

که دارد شناسائی نفس خویش
 که بالطبع دارد مودت بدو
 گناش برد از محبت برد
 نه بیند از حیریه بهود و سود
 که نامرد خود را بگیرد ببرد
 که نازد به دانائی خویشتن
 که برداشتن خویش نازاں بود
 میا میزای مرد نیکو نهسا بود
 مانند بتو از نکوئی اثر
 کند فاسد از آب کم نظر
 در آید با صلاح آرد فساد
 بصلح بد اندیش تن در دای
 مکن کوته از دامن صلح دست
 چو صلح از تو جوید بکن تا توان

آداب پنجاه و دوم در نصیحت اسفیلست و دانش سوم

سخن گوی بخنده اسفیلست
 بگردند مانای خراسپای
 چه شام و چه بام و چه روز و چه شب

بفرمود دروشندل فیلسوف
 که این هر دو کس ناکس و نامرزی
 که خارج نباشد نه از تعجب

خود از نفع گردیدن آگاه نیست
یکی عالم بی عمل اسے پسر
بجای کوشش تا بر فراید عمل
چو کردارت ازدانش آید فزوں
دگر گوید آں کامل پخته رای
که پرہیز داناں بخوف علل
ز ماکول و مشروب و آنگونه چیز
پس آنکس کہ ترسد روز جزای
ذکر دارد بر رخ نسا بدچرا
کہ ادراک اور ادراس راہ نیست
دگر ز اہدے ابلہ بجنبہ
کہ بر علم تو فایق آید عمل
ز بند طبیعت نہی پابروں
کہ من در شگفتہم ازین ماجرای
ز چیزیکہ دارد زیان و خلل
بوقت عرض علل ای غریزہ
کہ پسند کردہ مردم خدای
بہ تیرہ ہلاکت شستا بدچرا

اوپنجا قوم در پید آمدن جانوری مملکت بدیر دفع آن از دانش سوم

بہ عہد سکندر در اقلیم روم
یکی جانور پیکری جانگزی
بہر کس کہ چشم خود انداختی
پی دفع آن موزی جانگزی
چکمان بالا خسر دبی خلاف
بفرجام رستم اس فرزند
کہ مہد اماں بود آں مرز و بوم
پدید آمد و کرد محشر بہای
گیش یکاک عدم ساختی
ہمی چارہ جو شد زار بابائی
نمودند از عجز خود اعتراف
پس از توفیق بسیار و فکر دراز

بدفع چنین آفت نو نمود
 که آئینه ساختند آینه‌ها
 پس آئینه را پیش گردون پست
 رواں کرد گردون گزنده پای
 چو آن جانور بوی انسان شنید
 نگامش بر آئینه چون افق داد
 چو بشنید این بوالعجب بلای
 ارسطو که گنجینه راز بود
 از آن گنج دانش دری برکشاد
 که آن جانور بعد چندین سنین
 عفن چون شود زیر خاک آن بخار
 که هر جانور را که بیند ز دور
 بسی چاره در دل برانگخست
 بدینگونه که دم بدو دست برد
 حسد یک بلائیت بی زینهار
 حسد پیشه کس به چنین جاں کند
 پنجاه سوم از اسباب غفلت بزرگان دولت این دشو
 یکی از حکیمی افادت آید
 به آئینه سازان اشارت نمود
 که مردی نشیند پس پشت آن
 پس آئینه خود ارسطو نشست
 بسوی که آن جانور داشت جای
 دوید نیز دیک گردون رسید
 درو عکس خود دید و بر رو فدا
 بجزیرت فرورفت کشور خدای
 در گنج دانش بر و باز بود
 مر آن در بروی سکندر کشاد
 وجودی گرفت از بخار زمین
 بر آرد چنین پیکری ز هر دار
 به بیند مر آن جانور روی گوید
 پیاپی چنان طرح نورخست
 که در آئینه عکس خود دید و مرد
 که از جان حاسد بر آرد دمار
 که در آتش خویش خود را زند
 پرسید که ای فضل نکته یاب

چه باشد بختیق دانشوران
 بگفت آن خداوند علم و تمیز
 نخستین بود شهوت سرخ و زرد
 کسی را که شهوت بدل جا کند
 کند خاک در چشم بینای خویش
 خلل های بسیار زاید اند
 در صحبت دائمی با زنان
 زنان را خدا گفته از ناقصات
 چه باشد اثرهای صحبت ضرور
 بسی ملک آباد بر باد داد
 دگر دشمن عقل شرب مدام
 طبیعت چو بر نفس غالب شود
 ز مطلوب هایش که باشد ز بول
 وجود سلاطین گیتی مدار
 بود هر آسایش و داد خلق
 نگهبانی خلق و پروردنش
 همانا که شوریده سر افند
 بسی فتنه از غفلت سروران
 در این وقت یا بند فرصت بسی
 که غفلت کند کار در سروران
 که سرمایه غفلت است این سه چیز
 که آرد دل شیر مردان بدرد
 تمنای ناگر دنیها کند
 نهد پنبه در گوش شنوای خویش
 بسی فتنه بار و مناسبت اند
 که زن باشد از بدترین ثمنان
 بعقل و بدانش بدگیر صفات
 به عقل ملک راه یابد فتور
 رسوم سیاست بکیو نهاد
 که خیزد از و نفرت خاص و عام
 بمطوب خود نفس طالب شود
 بود در اندن شهوت نفس دور
 که باشند ثواب پروردگار
 که آرد در گوشش فریاد خلق
 چه بارگرا نیست بر گردنش
 ز کار جهان بخیر او فتد
 بزاید ز پیروی منرا با نرا
 کنند آنچه خواهند با کسی

دیگر صورتی چند گیر و وجود
 یکی حرص باشد بلای سیاه
 چو رهن که بس حیل دارد بکار
 نیندیشد از سطوت ذوالجلال
 پی صید مطلب کشاید کند
 ندارد تمیز حلال از حرام
 گرام و زرد دل ندارد حساب
 بمال یتیمان برود دست جور
 ز عیب شهاں در تمام خصال
 بخذلان و نکبت کشد کار او
 نه ملک و رعیت نه گنج و سپاه
 سوم آنکه غفلت پدید آورد
 بود شرب واجب الاختیاب
 بدست از تکابش پی خاص عام
 که غفلت بود بار آں پشیر
 بهم برزند غفلت بادشاه
 چو سلطان بکف ساغری کند
 ز تابیج ها هر که دارد خیر
 که دولت ز دولت دری رخ شافت

که هلاکش از فکر توان نمود
 پراز مار و کژدم یکی تیره چاه
 بسی فاسد اندیشه آرد بکار
 که افتد در اندیشه جمع مال
 به افسون و افسانه آرد به بند
 بسنگ افکند شیشه رنگ نام
 ندانم بفر داجه گوید جواب
 ندارد به نیک و بد شمع غور
 بود ناپسندیده تر حرص مال
 رسد موسم دی بجز از او
 نه چتر و لوا و نه تاج و نه گاه
 سر و برگ نکبت پدید آورد
 زدانش نیابد بد و از تکاب
 پی خسرواں بدتر آمد مدام
 مبادا در خنجه چنان بدتر
 بیکدم زدن کار ملک سپاه
 سباط جهان داوری طی کند
 بسی نیک و بد دارد اندر نظر
 مگر آنکه غفلت برود دست یافت

الا هر که اتا جداری دهند نخیتین بد و هوشیاری دهند

ادب نجاه و چهارم در تعلیم ارسطو اسکندر از دانش سوم
 سکندر تغزیر یک مجسمی که بودش محابا به پیش و کی
 زر رای ارسطو همی رای حبت که آید بیاسای دولت درست
 حکیم نیکو رای نیکو سیر بد و گفت که ای خسرو نامور
 چو عفو است فاضلترین خصال پسندیده در گه ذوالجلال
 بودا جر عفو از وقوع خطا بود از خطا با ظهور عطا
 بچشم بصیرت کنی گر نگاه عطای بزرگ است عفو گناه
 باینکه ماند وجود و قصور که زو پر تو عفو با بد ظهور
 ازین رو بهمانا که جرم جرم هند بار منت بد و دش کریم
 کریم از کرم در ازای جزای گنہگار را شکر آرد بجای
 تو عفو خطا خواهی از کردگار خطای خدا بسند گان در گزار

ادب نجاه پنجم در آموزش ملوک از منت مصباح منت قسم دوم

از دانش سوم

باید که سلطان گیتی مدار کند صحبت منت کس اختیار
 بداند که این دولت معنوی به از منت نجیبانه خسروی

ازین هفت کس صحبت بادشاه
 فقیه که عالم بود یا عمل
 با حکام دین نیک ما هر بود
 و گزنا صح مشفق و راست گوی
 بود ناکس از فیض صحبت کسی
 رعایت کند وقت القای پند
 بخالت دهد پند و اندرز شاه
 ز اظهار حق ناصح سینه صاف
 ریاء طمع را ندارد بکار
 چو این کس نصیحت بکار آورد
 و لیکن درین روزگار زبوں
 نصیحت تبلیخی نباید نمود
 مگر این زمان را به پیشین زمان
 که پیشین ملوک از لب پند گوی
 شنیدند شاهان بسی سخت نرم
 از آن حکم را اندزد بر خشک تر
 طبعی نکو کار پر پیروزگار
 شفا داده باشد بدتش خدای
 بقانون طبی مدد او کند

نباید که خالی بود هیچگاه
 بدین و دیانت بعالم مثل
 بباطن بد انسان که ظاهر بود
 بود نرم گفتار و پاکیزه خوی
 که باشد را قادات صحبت بسی
 که سلطان ز پندش شود بهره مند
 نه در صحبت و مجلس و بارگاه
 گهی خویشتن را ندارد معاف
 بود پاکدامن و پرمییزگار
 نهال هدایت بسار آورد
 که شیطان بخوت بود در منهن
 که هرگز نه بیند در آن پند سود
 نباید نمودن قیاس و گمان
 چشیدند تلخی بخلق نکوئی
 زسپت و بلند و سرد و ز گرم
 چه بالا چیست و چه بحر و چه بر
 به علم و عمل شهر کار روزگار
 که آن ما در ایست از علم و رای
 همان مرض آشکارا کند

شفیق مریضان بگاہ علاج
 ندیدی سخن پروری نکسته رخ
 دگر لایق صحبت بادشاه
 بدستش کلید کنوز نجوم
 که بر کوکب طالع بادشاه
 چو بیند علامات اقبال و جاه
 که آر دیبا شرط شکر و سپاس
 بجلد وی شکر و سپاس خدای
 چو بیند امارات خوف و خطر
 که خسرو بدرگاه نیردان پاک
 بدعوات و خیرات فرماں دهد
 و گر آنکه باشد بدرگاه شاه
 که در علم تاریخ و فن سیر
 ز تغیسیر اوضاع دین و دُل
 بود مرد تاریخ دال باخیر
 بسی انقراض و بسی انقلاب
 علامات اسباب اقبال و جاه
 بیادش بود باوجوه و علل
 مورخ اگر مرد دانا بود

بیار و باصلاح سقم مزاج
 ز بانش کلید و دلش هفت گنج
 مخم بود صاحب دندگاه
 دلش گاو گنج رموز نجوم
 کند با کمال تعمق نگاہ
 بسوی سپاس آورد روی شاه
 بدرگاه حق خسرو قیام و بقای
 بود دولتش را قیام و بقای
 سلطان دهد از نظر با خبر
 سر عجز نالی گذارد بخاک
 که از بند رنج و بلا وارده
 ز اعیان دیشان با آب جاه
 مسلم بود نزد صاحب خبر
 ز تبدیل اطوار ملک و ملل
 که جام جمش باشد اندر نظر
 ز روی خطا و زرای صواب
 امارات و آثار و زیاده
 اگر در دماغش نیاید خلل
 بحکم خرد کار فرما بود

چو آرد علامات را در نظر
 کند حکم از دانش دور پس
 ز شخصی چنین شاه چو بد صلاح
 بساید که در کلیات امور
 در آیین دانش بفرمانروای
 دهد صحبتش از فوائد ثمر
 بود صحبتش کیمیای فتوح
 اگر این چنین مرد کامل عیار
 کتاب سیر آورد در نظر
 دگر شاعران هر نکته سخن
 کند گرم باز از دانشوری
 سخن گر چه باشد چو آب حیات
 ز هر گونه اشعار گوهر شمار
 رساند بسبح ایامی شاه
 بگاد مناسب بتقریب خاص
 بصورت مخاطب بود دیگری
 پسندد اگر سیرت خوشتری
 بنظم آرد آن وصف را مرد کا
 اگر سیرت ناپسند آیدش

هم اسباب را بیند آن دیده و
 که پایان آن کار باشد چنین
 که رایش بود جمله رود در فلاح
 پیرسد از و تا نیفتد فتور
 مخالف در ایش بود ناروای
 کز و جلب نفع است و سلب ضرر
 بحکم ریاست کند فصل روح
 نیاید بدست اندرین رود کار
 کزین نخل بسیار چیند ثمر
 دلش از معانی گهر یزد گنج
 دهد داد لطف سخن گفتری
 کمال دگر یابد از محسنات
 پسندیده خاطر شهریار
 کز و بشکفت طبع کشور پناه
 سخن را دهد پایه اختصاص
 بمعنی بود شاه دانشوری
 که عادت نماید بد و سروری
 بنظمی که سلطان کند اختیار
 بفکر خود اصلاح فرمایدش

بیار دبه نظم گم سوار خوش	که ذکرش نماید در اشعار خوش
دهد پند تا نفع بیند بے	ولیکن بست کار دیگر کے
پراز محسنات وبری از عیوب	غولیات مرغوب اشعار خوب
اشارات مغز و نکات شریف	ز هر گونه تمهید های لطیف
همیای کسب فضایل کند	به تهذیب اخلاق مائل کند
بنظم آورد از پی اشتہار	صفیات پسندیده شہر پایہ
همہ سیرت راست املاکند	قصاید که در مدح انشا کند
بماند درین دار تا دیر گاہ	بداں محدث نام نیکوی شاه
بماند بداں نام نیکش بدہر	چو سلطان کشد از فنا جام زہر
کز آئینہ دل برد زنج رنج	ندیمی نکو طینت بندہ سنج
به ہنگام خاص و بوضع درست	کند نقل رنگیں بالفاظ چیست
ولی از ادب نگزرد بہچگاہ	کہ آید پسندیدہ طبع شاه
بماند و راز رہ مکر و دزد	ز نمای و غمزہ باشد نفوذ

اذبحاۃ ششم در نصب عمال از دانش سوم

کہ بودی چنین توروہ آں زین	سخن بر طرازم زیونان زین
بشغل حکومت مقرر شدی	کہ ہر کس بحکمت سرآمد بدی
کہ بودی زدانش درواستیار	بتاج حکومت شدی سرفراز
پسندیدہ را ئی مرد عظیم	دگر آنکہ محکوم حکم حکیم

کند کسب دانش ز تزیینش
که دیدن تاثیر صحبت بسی
بقومی شود حاکم و سروری
بجا آورد خدمت داوری
رضا مند از و بنده و هم خدای

که تا بدبرد و پرتو مجتبی
شود و تا کس از فیض صحبت کسی
اگر کار روان مردد انشوری
بدادش کند خلق را یاوری
نه لغزانند از منج عدل پای

پادشاه و منعم در پند لقمان بفرزند خویش ز دانشم

گرامی گهر پور و الا نژاد
دل از غصه و غم پر دختن
ترا بر دهد خصل صبر و سکون
نباید که آنرا کنی از تکاب
کنی بی ریا ز بهر اختیار
مصیبت بود پیش تو خوا ر تر
نباشد بهت هیچ محبوب تر
تو بر آزمندان شفاعت کنی
مینداز بر روزی دیگر آن
سلامت بمانی بخوی مگوی
چو خواهی روی در سرای سرو
که بر تو فکر دگر آن بار آن

بفرمود لقمان به پسران را
بباید بصیر و یقین ساختن
بجنت زبون کردن نفس دوز
بود هر چه شایسته اجتناب
همانا درین دار ناپایدار
بود بر تو چند انکه دشوار تر
دگر از نسیم جهان دگر
بر زق مقدر قناعت کنی
دگر چشم چون چشم تن پرور آن
نه دامن ره نفس درنده خوی
ازین دار ناپایدار غم دور
بر اندک ساز ضایعه ز بسیار آن

بر آئی که از نخبه نفس دواں
سرازم کام از در بر آری برون
تهی دار طبل شکم را بجوع
که گو بد بنام تو طبل خضوع
به اسرار حکمت شکم پر کنی
به پردازی از شیشه پر در کنی

ادبیه هشتم در قبح تذوی از دانش سوم

در شش مکن در سخن با کسی
که روزی دلت خسته گردد بسی
بسانی سراندر گریبان فکر
مده از کف خویش دامان فکر
تفکر در آلاء پروردگار
کنند بر تو را ز نهان آشکار
اگر باعث خنده نبود مخند
نیاید چنین هرزه از ده شمند
نه جنبی از جای خود ای باشعور
ولیکن چو بینی که باشد ضرور
اهانت تو از زبانت رسد
اهانت چه آفت بجانت رسد
بفر داینده از امروزه کار
که شاید بفر دانیاری بکار
زهر کس که آید خطا در وجود
لب طعنه بروی نیاید کشود
که خود مطمئن نیستی اے پسر
به عبرت نظر کن بسهمو پدر
گر آید خطا از تو هم دور نیست
که حفظ تو در لوح مسطور نیست

ادبیه نهم در نکات چهار گانه لقمان از دانش سوم

بفرمود لقمان حکمت مآب
که گرداندم ادراقی چند کتاب
از ان نامه بهره برداشتم
که مقصود خود در نظر داشتم

از آن نامه ها نکته های بکا
دو باشد از آن قابل یادداشت
یکم گر نکوئی کند با تو کس
دوم آنکه گر بد کنی با کس
ز خاطر مده آن بد خویش را
دو باید فراموش کرد ای عزیز
که بد چار صد الفت اندر شمار
تک گردد آن هر کسی یادداشت
فراموش کن تا دم مرگ بس
بود ناتوان یا توانا کس
که روز نهی مرهم آن ریش را
بد دیگر و نیکی خویش نیز

ادب اول در جواب کیموت از دانش چهارم

یکی از کیموت کرد این سوال
درین مدت زندگانی خویش
چو آنچه دیدی ازین روزگار
جوابش بگفتا برای زین
که هر روز انساں همی بسنگرد
به بیند ز بیگانه و آشنای
چه خرد و کلان و کمان و مهاب
ولی آدمی زاد خاکی نهاد
مگر خویش را داند از ضعف رای
که ای خسرو باشکوه و جلال
بنا کامی و کامرانی خویش
که نبود بیک حالت و یک قرار
که امری عجب ترجمه باشد ازین
که جمعی ز دنیای دوز بگذرد
که گردد بسوی عدم رهگرای
به بند ز رخت سفر از جهان
ز مرگ یکی هم ندارد بیا
که جاوید ماند بفانی سرای

آدم اندر زمينگانش چهايم

ز گفتار پور سياک همشنگ	بينفزايمت پايه هوش و هنگ
که فرمود آن خسرو نیک رای	حکمانه اندر ز دانش فستای
اگر مورد لطف سلطان شوی	نباید که برخویش نازان شوی
خصوص اندراں حالت خطرناک	نباشی دمی قارغ از بیم و باک
که اعیان و خاصان نزدیک شاه	نباشند از دل ترانیک خواه
فشانند در دام افسانه ها	پی صید مقصود خود دانه ها
به افسون و افسانه دلپذیر	مزلج خداوند تاج و سریر
ز تو پر خبار و مکر رکشند	بتقصیر خدمت مقصر کشند
چو از بد سگالی تو دم زنند	ز تو شاه را طبع بر هم زنند
دم فرصت آن بد سگالان تو	گزندی رسانند بر جان تو
هم از جان هم مال و هم آبروی	آب غم و غصه با دست شوی
دگر آنکه چندانکه بالاروی	بحکم خرد کار نسر ما شوی
که هنگام بالاروی ناگزیر	بیاید که چشم تو ماند بزیب
و گرنه نسر و او فتنی بالضرر	بر اهل بنیش بسانی بکور
فرامش کن حال پیشین خویش	که داری بکفت دولت دین خویش
به نیک و بد خود بخلق نگوئی	بساز و ره کارانی بهیوی
منازی بر آ میزش کینه کوش	که هرگز سازد بهم نیش و نوش

ادبیم در سوال جواب و سپر از دانش چهارم

بگفت این طاهر بفرزند خویش که بودی بقل از پدر دست پیش
 ندانم که دولت درین خاندان بود تا کی پایداری ای جوان
 پسر گفت تا فرش عدل ستائی مرا این کلخ دولت نیفتد زبائی
 عدالت چراغی بود از طلسم در ایوان دولت چو جانی بحکم
 چراغش دهد تا ضیای بقای شهبستان دولت بماند بپای
 نیفتد مکان تا نمیرد چراغ پردر هوش از سر چو ریزد دماغ

ادب چهارم در انداختن و پیر از دانش چهارم

منیچر و شاه فریدون تبار بلب داد حرف جواهر نثار
 که از بادشاهان پسندیده تر بود آنکه بر خلق دارد نظر
 بگویان از در مقام سپاس بدان را بگردن کمتد هراس
 بعفو قصور آن که دارد قصور ز نزدیکیش بایست بود دور
 بیتیش و بصیرت چیزی مجوی که نباید بدست نواز جستجوی
 رعیت بچند رعیت نواز بگواره امن و خواب نواز
 نوالش بیکان بغیب و حضور بود رافتش دام نزدیک دور
 حقوق رعیت بود چند چیز که بر بادشاهان بود ای عزیز
 یکی آنکه ز جوسز بمال قرار نخواهند فرماندهان زینهار

دگر تازه آئین و رسم جدید
چو بینی شود سوداں اندکی
اگر خشک سالی بود لا علاج
نیارند اگر اندراں سال و ماه
بزمی ستانند از باج خویش
که تنزی نشاید بختلاج خویش
نیاردمیاں رعیت پدید
وبالش بود بیشتر بیشک
بباید نبوت بگیرند باج
رسانیدن مال دیوان شاه
که تنزی نشاید بختلاج خویش

پادشاهیم در عقوبت دانش چهارم

زبند فریدون فرخنده را ئی
که فرمود آن خسرو خسرواں
شهاں را بباید که اندر نهاد
بغوشش گر آید خطا در وجود
اگر در عقوبت خطای رود
ندارد علماش کسی ذوقش
دگر آنکه پاداشش کردار او
بوقت غضب گر بتبع جنا
بگاه عقوبت گر از تیغ تیز
از ان پس که خشم از تو بر او رود
چو جان دادن از تو نگیرد وجود
چه سنجیده گفت آن سخن سنج مرد
بگوش آرد و چشم دل برکشی
بگوشش منوچهر روشن دواں
بود و صف عقوبت زیاد
تدارک به آساں تو اند نمود
که بر خطای جنای رود
مگر باشد از حد امکاں بدو
بود پیش از کار و انجار او
سندیده را در آری ز پا
تن بیگناهی کنی ریزد بر
پرتیغ ندامت دولت خویش شود
ندانم در ان دم چه خواهی نمود
که نتوان سرگشته پیوندد کرد

ادب ششم در اسباب انقلاب انتقال دولت و انشعاب

ز موبد پیر سپید نو شیر و اس
 چه باشد از اسباب نقل دول
 بفرمود موبد که ای شهریار
 سه چیز است کاس دشمن دولت است
 یکی تخم بودن بادشاه
 دیگر تربیت کردن ناکسان
 سوم ظلم باشد سرافتنه ها
 بفرمود او را خداوند داد
 همین موبد دانش آموز کار
 که هر گونه اخبار ملک و سپاه
 در هر چار سو فتنه ها سر کشد
 فرومایه هر پایگاه بلند
 کشد از تن آدمی زاد پوست
 بزرگان دل از شه دگر گون کنند
 رعیت چه بیداد بیند ز شاه
 ز سلطان چه بیند رای دگر
 چو آوازه غفلت شهریار
 که ای دانش آموز پیر و جوان
 کز و ملک و دولت پذیرد خلل
 بود بخت و دولت ترا ساز کار
 مگر آتش خرمن دولت است
 که پوشد بر و حال ملک سپاه
 که جویند بالا تری با کسان
 که هر سو کشاید در فتنه ها
 که اسباب آن بابت شرح داد
 بد و عرض بنمود تفصیل دار
 چو پوشیده مانند بر باد شام
 جهاں جامه سوگ در پر کشد
 به اشرف و اعیان رساند گزند
 ز کوری نه دشمن شناسد نه دوست
 بخواب دل دید ه پر خوں کنند
 بنالد بدرگاه پاک آکه
 بجویند فرمانروای دگر
 رود از دیاری بدیگر دیار

شود دست شاهان بگلش در آن
 مباد پیشین مرد فرمانروای
 چون عمال بینند از و همچو طور
 ز پهلوی آن دست آموزگار
 ز هر دست صد خانه ویران کنند
 شبها گر نهند سر ببالینغ اب
 چون غافل شود نو ذریه بخت
 بد ریافت آن حال افراسیاب
 بجنید باشکر چون دریا بوج
 ز دشت بنود چه بیدار دست
 کند هر کسی تیند دندان آن
 که دارد سبک مایه ظلمی و وای
 که سلطان بر آورد دستی بچو
 بر آرند دست ستم صد هزار
 بسی جمع دفتر پریشان کنند
 شتابند بر گله گرگان شتاب
 ز دشتش و در آن گاه تاج و تخت
 کند قصر تنخیر ایران شتاب
 در آید با قلم ایران بفرج
 مرا آن تخت و آن تاج بر باد رفت

ادب تقیم و صایای هوشنگ پسر خویشانش چهارم

هوشنگ این ظهور بدو بند
 ای آورد در و صایای خویش
 که ای راحت جان و نور نظر
 به پر هیز از نقص پیمان بسی
 به پیمان شکن زشت کار و غل
 که بد عهد را زود کیفر دهند
 شد داد گر خسرو از جهند
 بتعلیم فرزند دانا ی خویش
 ز رویت روشن و دو چشم پر
 درین خیس سودی نه بیند کسی
 رسد زود تر شامت این عمل
 جزای عمل در کنارش نهند

ادب ششم در نکوی کردن دانش چهارم

ز لفظ فریدون سرخ نژاد دو حرفی نگارم که آمد بباد
 که این صفحه روزگار دوروی که از روز و شب دارد آبی بروی
 ز احوال مردم بود و فتری نماید ز نیزنگ نو پسگری
 چه دفتر ز احوال و اطوار او ز نیک و بد کار و کردار او
 درین حال باید که ای مرد بهوش بتاب و توان در نکوی بکوش
 که در دفتر است روزگار نکوی بسازد ز تو یا دگار
 کند خلق خالق ترا پیروی نشانت بماند اگر خود روی
 بگو کاریت بشود چون کسی دعا و ثنای تو گوید کسی
 ز بد سیرتی بمانی تو بالضرور ز نامت شود گوش مردم نفور
 بدنبال تو خلق تخمیس کنند ازاں به که بعد از تو نفرین کنند

ادب هفتم در پاس داشتن وقت فرصت دانش چهارم

دگر نکته با آورم از هشتک که در هیچ کاری نباید درنگ
 بده ای سپر وقت فرصت دست دمی هم بغفلت نباید نشست
 غنیمت شمر مهلت یک نفس پی رحلت آماده باشی و بس
 بزاد سفر تا توانی بکوشش که بانگ رحل نیک بیدگوش
 سحر کار و ااں چون بره بانهند کجا فرصت پار بستان دهند

مگر دای پسر گردنا کردنی که باشد بسی کار با کردنی
 اگر کار دنیا بود یا که دین بیاید در آن است تمام گزین
 فراموش کردی اگر کار دین معاذ الله از باز پرستی چنین
 اگر غفلت از کار دنیا کنی بسی ناگوار را گوارا کنی
 اگر خصم بیند بغفلت دی کند کی بقصد تو سر کمر کی

ادب هم در کنیه کردن بر ملک و مال و لذت دنیا

از دانش چهارم

بفرمود اینجدم واپس بنودر که بود از پدر جانشین
 که عاقل نباید که در هیچ حال کند ناز بهوده بر ملک و مال
 درین یکصد و سبست سال شوی که بودم بر اورنگ فرماندهی
 بسی ساختم قصرهای منیع برافراختم کلخ و طاق رفیع
 بآبدم خنجر آنگون بداندیش را غوطه دادم بخون
 نهادم بسی شهر بارانهای فلندم بسی قلعه بارانهای
 بهماں پاک کردم ز جور و فساد بفریادم مردم رسیدم پداد
 درین دم که وقت رحل من است اهل اندرین ره دلیل من است
 بدانها که از مسکن قدسیان نکر دهند روی سوی این خاکدان
 برابر شدم با همه چند و چون مگر بطن مادر ندادم برون

ایوب بن محمد محض کردار و قمار اعمال با رعایا از دانش چارم

ز بهمن جهاندار فرخنده خوی
 چو سالی زد وورش بسرا آمدی
 در آغاز آن سال فرخنده فال
 رعایای آن ملک از جای
 چو گرد آمدی جملگی آن گروه
 بخلق نکوی شاه والا جناب
 که سالی زد ووران من در گذشت
 که نواب من باشما هر چه طور
 کنید آگیم از سر استی
 که یابند پادشاهش کردار خویش
 ز سلطان چو این حرف جان وارش
 ز رفتار حکام خود بهیاس
 از آن پس که تحقیق پیروی بکار
 خدیو ستم دشمن عدل دوست
 کسی را بتلج و کسی را پدار

روایت کند راوی راستی
 همانا که سالی دگر آمدی
 که ملک ملک را بدی نیک حال
 طلب داشتی خسرو نیک رای
 بدرگاه آن خسرو جم شکوه
 بهر کس از آن جمع کردی خطاب
 پرسم کنون از شما سرگذشت
 نمودند رفتار از عدل و جور
 که نبود برون از در راستی
 سزا و جزای سزاوار خویش
 شنیدی رعایای فرمانبرش
 نمودی بدرگاه شه التماس
 برو حال پنهان شدی آشکار
 که مغز حقیقت کشیدی پوست
 نهادی جز او سزا و در کنار

ادب از دهم در شاعت و غمخ و نهای از دانش چهارم

یکی از خواشی که غم از بود	بدانجام بود و بد آغاز بود
یکی را که بد بود یا نیک بود	نیز و یک کسری سعایت نمود
بفرمود کسری شیرین باں	که تحقیق غم تو سازم رواں
اگر راست است آنچه گفتی بمن	که گفتی بدان اعتماد این سخن
بگیرم ترا دشمن ای سفله خوی	که غماز مردم نباشد نکوی
گر از صدق حرفت ندارد فروغ	عقوبت کنیت بجرم دروغ
گر از غم تو به نمائی کنوں	ز تو بگزراهم درون و بروں
چو بشنید آن ساعی رو سیاه	بلرزد از حرف تهدید شاه
ز نهای و غم تو باده کرد	زبان را ازین هرزه کوتاه کرد

ادب سیزدهم در بهت ملوک از دانش چهارم

فریدون در آغاز فرماندهی	که بودش بکف نقد کار آگاهی
به اعیان درگاه عالم پناه	بکنش بزمی بیاراست شاه
که اندیشه فتح دیگر بلاد	همپداشت آن شاه و الا نژاد
بدو عرض کردند دانشوران	که ای درگهت قبله سهروران
ز ملکی که داری منتزع بری	که باشی ز انگیزه دشمن بری
فساد آور و کینه ایگختن	بسی فتنه زاید ز خون برینتن

هنوز است در شوش مراد
خدیو جهانگیر مالک رقاب
نباید که پیرش افتد فساد
تقاعت که وصف بهام بود
ز غم ملوکانه دادش جواب
شهاں را نباید که در هیچ حال
به طبع شهاں کی ملایم بود
بگنجی نشیند چوں پیر زال

ادب چهارم در عدل از دانش بهرام

بفرمود شاه شهاں اردشیر
بقای ریاست بشکر بود
که از صدوتش رو بهی کرد شیر
ولیکن ز آید ز آباد بوم
نگهداری لشکر از زر بود
شود کشور آباد از داد شاه
نه بینی بویرانه جز بوم شوم
چو خواهی که دولت بپاید بتو
تنای پدید در بیدار شاه
ز دولت بجز داد چیزی جوی
مهمات مشکل کشاید بتو
شود دولت از داد و پس بنای
که ماند بخل از تو نام نکوی
چو سد سکن در بنجد زجانی

ادب پنجم در غم ملوکانه از دانش بهرام

در اندم که اسکندر نامجو
امیری ز اعیان درگاه او
بر استخرا ابرایاں زین کرد روی
چو دیدش همیای آن کارزار
بد بد سگال و نکو خوا او
خداوند عالم ترا یار باد
بد و عرض کردای خداوندگار
بکار بیکه داری دردگار باد

خند او ندگیتی سراسر شوی
 سر بر کیو مرث جای تو باد
 اگر چند حرفی درست است
 ولی مردانشور و نیز بهوش
 پیند چپ و راست پیش و پس
 شنیدم که دارای ایران زمین
 سپاهی که دارد پی کارزار
 درین صورت ای خسرو نامدار
 هماندار بیدار کشور کشای
 چو غم ملوکانه آرام بکار
 مرا جز بخون رختن پیش نیست
 که قصاب با یک تن مستمند
 تو فرمانده هفت کشور شوی
 سر سروران زیر پای تو باد
 که فسخ و نهرمیت بدست خدایت
 که بخشید بزوان بدو چشم و گوش
 که نبود بدو خصم ادست رس
 که داری تو با وی سر رزم و کس
 ز رومی شمارست سی صد هزار
 بری دانش دور بینی بکار
 بفرمود که ای خلص هست ای
 شوم با عروس خطر همکنار
 ز انبوهی خلق اندیشه نیست
 ترسد ز بیاری گو سپند

ادبانه دهم در حد کردن از سه هزار دانش چهارم

ز چنگیز خاں این دو حرف آورم
 که فرمود آن تهرماں ز ماں
 یکی آنکه دریا چو آید بوج
 دوم آنکه سلطان چو آید بقهر
 سوم آنکه چو آتش سر کشد
 ز دانش نکات شگرت آورم
 سه چیز است که زوی نباشد اماں
 به پستی کشد سر کشاں را ز افواج
 به زهر آورد خاصه فساد زهر
 در آغوش خود خشک و تر کشد

ادب هفتم در رحمتین ازین پنج چیز دانش چهارم

بر هو شمعان دانش نهاد	نیاید برین پنج چیز اعتماد
نخستین بود آن دد جان شکار	که گردیده از دست تو زخم دار
دوم حاکم ظالم تند خوی	دل آزار و غارتگر و کینه جوی
سوم دشمنی که تو باشد نفور	کند با تو عجز و تملق بزور
چهارم زنی که ز لاهم زند	جهانی بدین شیوه بر هم زند
از آن پنجس میسر و غلزدان	که با تو بود محرم و باز دان
پنی سود و اصلاح کار خودش	بآرامش روزگار خودش
چو دیوان رساند بر مردم گویند	دل عالمی را کند دمنده

ادب هجدهم در بزرگداشت استادان و دانش پرهم

یکی از سکن در سوالی نمود	از و خوازش کشف حالی نمود
که سلطان چرا حرمت او ست	بجای آورد از پدر هم زیاد
چو روشن بود بر توی شهر یا	که بعد از وجود خداوند گاه
ندارد کسی اینچنین آبروی	که دارد پدر ای شه نیکوئی
ز نادانی خود ندانم مگر	که استاد فاضلتر است پدر
ایمدم که سلطان غایت کند	بتوجیه فضلش هدایت کند
شهنشاه کشور کشایب کشاد	بسایل چوایی پسندیده داد

که از منصب او ستاد و پدر
که او ستاد آب حیاتم دهد
پدر از فلک بر زمین آورد
برد او ستاد سعادت قریب
کنون در میان چنین دو مقام
کند فرق مرد حقیقت مقام

اَوَّلُ بَیِّنَاتِ دَرْ نَصِیْحَةِ آرد شیر بابکان از دانش چهارم

من از آرد شیر آورم این سخن
ریاست باجرای احکام دین
بمنده آن چنان دل بنیای دانش
نباید مرا و را بدل داد جای
مگر میل کل از دهم بدست
که بس مرد را ملت و اعتقاد
بساکس که از تنگ حالی برد
بساکار نا کرده فی کرده اند

کنستم تازه گلزار دیرین سخن
قوی گردد و پالدار دستین
که آن پیر زالی بود پرفسون
که باکس نسا زد مرا این نمرائی
بیکبار از و بر مدارید دست
زافراط فقر آید اندر فساد
ز بی تو شکی ره بجای نبرد
بر آوردنی نابرد آورد دهاند

ادب لستم در عجز و افتادگی از دانش چهارم

سری را که سرز تیراج آیدش
که وقتیکه که آرد سر فراد
رفیقی چنان مهربان بایدش
کند گرم هنگامه خسر و ناز

ز بالائی و پستی آدمی
اگر آسماں زیر پایش بود
که چون باد سر برکشد مشت خاک
شود صاحب قدرت اختیار
بعبرت چوینی بر پست و بلند
که موی ز خود کم کند یا زیاد
که باشد دلش از غم و غصه دور
که انجام گرمش بود جمله سرد
شود خانه عیشش بام سرای
کسی را که باشد رفیق چنین
رعیت بود جمله فرمانگذار

سخن را انداز هستی آدمی
که خاکست در خاک جایش بود
نیاید پسندیده عقل پاک
زمانی که آل خسرو بخت یار
بگوید که ای سرور از جسد
نیاید ز انسان خاکی نهاد
گه شادمانی و سوز و سرور
بیادش دهد حال اندوه و درد
بپایان درین ویرنا دیر پای
بتوفیق لطف جهان آفرین
ماند جهان بنایش برقرار

ادب یکم در فواید صحبت دانشمندان از دانش چهارم

که عبرت پذیرد از دوهوشمند
گهرهای معنی کند زریکوش
بود بیشتر سودمندای فلان
که بر عقل خود نمازد آن ناکسی
که چون شعله دارد سری پر زبانه
نکر دی چنان سرکشی گردان

بیارم ز شا پورا فایز چند
بآرایش شاید عقل و دوش
که سرمای خدمت عاقلان
مشو بهر هم و بنشین با کسی
میامیز با خود سر کج نهاد
نگشتی اگر خاک هم بباد

که بی همدی بر نیاری می	اگر مونسى باید و همدی
نکو کار و دیندار و افتاده	به صحبت گزین مرد آزاده
برد سرکشی بای نفس از نهان	که ناشیران نفس آن مرد داد
که بد زاید از بد نکو از نکوی	بصفت از نهانست نکته جوی
دهد میرت خاک را سر به باد	اگر آدمی زاد خاکی نه باد
نه خود بینی مرد و و ما و منی	که افتادگی باشد توین زنی
دم آتش و باد استاد گیت	که خاصیت خاک افتاد گیت
چو حیوان نه حیوان که شیطان بود	گر انسان نه برو صف انسان بود

ادب و دوم در کلمات بهرام شاه این هم شاه از دانش چهارم

بود این سخن بر کمالش گواه	ز بهرام شاه این بهرام شاه
بود نام او دار ناپا دار	که گیتی سرای بود بهمیدار
که باشد ز نادگیری عیب جوی	تو عیب کسی تا تو انی مجوی
ز باران بود بیشتر سودمند	سخنهای بنجیده و دلپسند
زبانکار تر از دم تیغ تیز	بود برخی از حرف الماس ریز

ادب دوم در کونی کردن بایکاں از دانش چهارم

ز شا پور شاه ابن شا پور شاه	که بوده است دارای ابرای پناه
حکیمانہ حرفی در آور بگوشت	که فرمود آن خسرو تیز پوش
که بهتر از احسان دگر چیز نیست	به نیک و به بد هیچ تمیز نیست
که هر کس سزاوار احسان بود	عطای تو چون ابر باران بود
مگر آنکه باشد بد اندیش خلق	نمک پاش ز خم دل ریش خلق
به پر بهیز از کینه هر کس	و لیکن ز فرمانروایاں بے
ز نعمت بود شکر نعمت زیاد	باید کف بذل نعمت کشاد
همانا که اخلاق شر و فساد	بود آدمی ز اورادر نهاد
طبیعت اگر غالب آید برو	که دست تسلط کشاید برو
کنند آن فساد و بدی آشکار	دگر چشم اصلاح کارش مدد

ادب چهارم در احتیاج این چیزها از دانش چهارم

گهرهای گفتار نوشیروان	برون آرم از گنج طبع روان
که فاضلترین شهبانان از وزیر	بند بید دولت ندارند گزیر
بود گرچه زن ز بیک و باشعور	بیشو هر بود حاجتش بالضرور
بود گرچه رهوار چون برق و باد	بپنجی بود حاجت آن جواد

ادب پنجم در طلب انوشیروان نکات جامع از شهباز

انوشیروان خسرو دادگر
 بفرمود روزی بدانشوران
 که خواهم گزین نکته از هر یکی
 که باشد بدولت مفید و صلاح
 حکیمان آگاه بسیدار مغز
 سخن را اندر دست در خود هر یکی
 خردمند دستور بوزر جمهر
 چون بت بدان مرد کامل رسید
 که بعد از شناساد عای بقای
 ده دو سخن می کنم بر تو عرض
 نخستین که پرهیز گاری بود
 دوم صدق حرف و وفای عهد
 سوم در قضایای منکر آزمائی
 بسی کار دشوار آسان کند
 چهارم نگهداری آبروی
 با کرامت باب فضل و کمال
 بود پنجمین نخست ای مرد رای

بداد و بدانش بجستی سمر
 که بودند اعیان فرمانبرار
 بمعنی بیار و لفظ اندک
 برای رعیت رفاه و صلاح
 کشادند لب با بگفتار نغز
 گهر با برآمد زهر در چکی
 گزین حاصل گردش ماه و مهر
 گرانبار کشتی با حل رسید
 بدو گفت که ای شاه کشور کشتی
 که تعمیل آن بر ملوک است فرض
 که خضر ره رستگاری بود
 که باید بدین هر دو محتاد بود
 بود رای حجتن زار باب رای
 بسی شام را صبح خندان کند
 زهر گونه مردم بخلق نکوی
 هم اعیان و اشرف بر حسب حال
 بنصب قضات عدالت گرای

که پاداشش کرد از پنج بارها
 بود فرع این اصل نظم بزرگ
 همانا خبر داری از کارها
 که اعمال عمال فرمانروای
 اتم احشام و ایلات فرمانبران
 ششم از اسیران خبرداشتن
 گر از حال بندی پیرسد کسی
 نگارش کنم دفعه هفتمین
 که تصفیه مسلک رهروان
 که بازار گانان نزدیک دور
 زارزان و ازنده هر جنس چیز
 ز بازار و بر زن خبرداشتن
 بود هشتمین حسن تدبیر و رای
 نظر داشتن بر حدود و قصاص
 نهم جمع اسباب و آلات جنگ
 دهم باقر بیان خود شهریار
 بر اندازد قدر و مقدار غنیش
 بقدر مراتب گرامی کنند
 ز عرض دهم چون فراغت نمود

بسردم دهد در خور کارها
 کند گله را پاسبانی ز گرگ
 تفحص نمودن از اخبارها
 بفرا بزران هر چه رسم ست رای
 چه رفتار دارند با حکمران
 بر آن وردمندان نظر داشتن
 ستم بازدار و غنیمت بسی
 از آن سود و نکتة های متین
 بود لازم همت خسروان
 چو بینند راه روان بی فتور
 از آن ره بر بند و بیارند نیز
 بنگ موازین نظر داشتن
 که شرط سیاست بیارد بجای
 که مجرم زیاسانیا بد خلاص
 که تأید در آینه ملک زنگ
 سلوک ملوکانه دارد بکار
 کند بدل الطاف در کار خویش
 تزیینت خویش نامی کنند
 بشرح یکم بر دهم لب کشود

که صاحب خبر باشد آن بختی رای
که اخبار هر گونه از هر دیار
برای شیران بنجیده رای
ده و دوم از نکته های گزین
که سلطان بارکان در باز خویش
بقدر زنگه خد متیهای مرد
چو کسری شنید این نکات بلند
بفرمان آن شاه الا صفات

بار سال جاسوس ها جا بجای
رسانند در حضرت شهریار
کند دفع گرفتار گدو بیای
بفرمود دستور دانش گزین
نوازش نماید مزار او از خویش
نوازد که ماند بجا پای مرد
پسندید دارای دانش پسند
نوشته با آب ز این نکات

ادب و ششم در موعظه کسری بهر مزار دانش چهارم

ز نوشیروان شاه دلا گهر
بهر مژگین پند باد شاه
چو خورشید روشن کنی نام خویش
ترا چون بسرا و فتد بار خلق
بهت ز خورشید کمتر مباش
رضای رعیت بچو تا تو آن
رعیت با نعام سلطان خویش
چو تا بدست همسران و بنور
رعیت بلطف و عطایای شاه

زمان جانش چو آمد بر
که چون تو پس از من شوی پادشاه
با حسن کنی خلق را آرام خویش
نماشوی غافل از کار خلق
چو گوهر توانی شدن زرباش
که جوید رضای تو پیر و جوان
رساند بهم برگ و سامان خویش
کند روشن از نور نزدیک دور
دیده در دل خویش تن جای شاه

کند آشکارا آنچه باشد نهان
کشد بر سر خود گرانبار خلق
طفیل رعیت کنی سروری
شود خلق عالم از د کامیاب
که باشد رعیت از دیوهرمند
که بار گرانی بود دواوری

که پیوسته گردد بگرد جهان
دهد تن بخت پی کار خلق
بچشم بصیرت اگر بنگری
چو تابنده گردد رخ آفتاب
کند سروری خسروا حجبند
مکش گر کشیدن بسزناوری

ادب و مفهم در خبرداری سپاه از دانش پیام

سر تا جدا از ان ایران نژاد
که در دین دولت بدش نهی
چپه تدبیر شایسته باید نمود
بیایا بمیانند جهان پانگه ار
نباید که از فوج غافل شوی
کند محض احوال بتان مدام
بر د از گیاه دگر هم مسلغ
بجایش گیاه بی دگر پرورد
نباشند مجموع بر یک قرار
بچشمان فکر و نظر بنگری
بود رنگ آل کوشش نام و رنگ

قباد این فیروز سا سال نژاد
بپرسید از موبد مرد رای
که فرماندهان را بنظم جنود
بدو گفت موبد که ای شهریار
ز کار دگر گر تو عاقل شوی
خداوند بتان که هر صبح و شام
گیاهی که خود رسته باشد بباغ
نوبخش بر آرد بکلم خرد
به لشکر بود لشکری که هزار
بر احوال هر یک ازان لشکری
زن نقد کردار هر کس بنگ

ز پروردنش دست کوتندار
که تازد بدشمن چو برگ گل شیر
که شرط نکوخواهی آرد بجای

بر آید ازاں هر که کامل عیار
جفاکش وفادار مرد لیس
توفیر و تربیتش بر منزاس

ادب و مشتم در سیاست دی از دانش چهارم

یکی نقل دیدم عدالت نشان
که میباید داد کسری بیاد
همیای پاداش کرده اگر گشت
بصاحب جمال عدیم المثال
شدی خم مجرب ابروی او
که حکم سیاست دهد بادشاه
که بر تر تش بارش نور باد
به بر بند دستی از ان شت نجی
فغان در گرفتند اعیان شاه
که امی داد گرداورد اوراں
مگر از سر جسم او در گذر
که دغلی نداردم درین کالایج
دهد هر چه فرمان بجای آورم
ز مای رود حکم تو تا بماء

بذکر سیاست طمعاج خاں
که در عهد آل شاه بادی داد
جوانی بدزدی گرفتار گشت
جوان بود بسیار صاحب جمال
نگندی نظر هر که بر روی او
جوانرا کشیدند در بارگاه
چنانکه از طمعاج بادی داد
بفرمود تا بر سر چار سوی
چو صادر شد اینگونه فرمان شاه
بهم عرض کردند فرمانبران
رحیمی بر این کس بر جمت نگر
بفرمود سلطان دانش پیچ
خدا را است فرمان و فرمان برم
پس عرض کردند که ای بادشاه

بریدن بتو کے گوارا بود
بفرمود طمنج سنجیدہ رای
تہ روزگار ان باطل پڑوہ
شمارا بنیاد شرن تنگدل
کہ این ست کالای دتش رہود

چنین دست نازک کہ اورا بود
بر این التماس سماجت گرای
کہ ای تیرہ رایان دانش شکوہ
بہ بریدن دست آں سنگدل
بدرودش دیدہ باید کشود

آدب نہم میانہ پیغیوں تاتار در عدل از دانش چہام

جہاندار سنجیدہ اطوار بود
کہن عدل نوشیردان تازہ گشت
ز طرف دگر آفریں از خدای
کنم وصف اندازہ دین و داد
کہ دادی بفریاد مظلوم گوش
گرانی گرفت از پس شور و شر
بدفع گرانگوشی شہر یار
دوا ہا بہم دیگر آمیختند
خواص دوا ہا نمودی نکرد
بحالی کہ او بود بگذاشتند
دہم اندر آید دم عیسوی
بہپای خضر گم رہ شوی

زی پیغی کہ سلطان تاتار بود
چو دادش بگیتی پر آوارہ گشت
بیک سوز مردم دعا بقتائی
از اں داد گر شاہ نیکو نہاد
کہ چون گوش آں خسرو حق نبوش
نیاورد تاب تحمل دگر
طیبیان دانا دل و پختہ کار
بسی جیلہ تازہ اینگختند
بحکم قضا ہیچ سودی نکرد
بہ پیارگی دست برداشتند
ندارد اگر با قضا پیروی
خلافت قضا اگر برہی روی

که آن علت آمد عیبر العیلاج
همی گفتی و زار بگرستی
ندارم غمی از گرانئی گوش
که گوشتم بفریاد مظلوم نیست
که فریاد مردم نیارم بگوش
بیچارگی چاره نازده حبت
که مردستم دیده داد خواه
بیا بدیوان من سرخ پوش
با حوال مظلومیش پی برم
که باطن چو بود ز فبا روی
اصم به که گوشتش بفریاد نیست

چو دریافت آن صاحب تخت تاج
بحسرت سوی خلق نگرستی
که از بهر این نفس بهود ده گوش
دل من جز بدین درد مغموم نیست
بدل ز حمت نیش دارم بنوش
چو باز وی تدبیر ما دیدست
که در کشورش چار زرد بادشاه
پی داد خواهی ز بیداد گوش
بشکل چنیں هر که را بسنگرم
از آن داستان میتوان بردنی
خدایوی که در سیرش داد نیست

ادبی سی ام در تائید موالفت بگرازدان چاهرم

کنم داخل این کتاب شگرف
از آن رو بود خلق را نهنمای
کسند بر برایا پی آگاهی
شم دادگر خسر و نیکبائی
چیکمانه حکم نگار داهی
بجا آنس گیرند با همدگر

ز منشور فغفور چین چند حرف
که هر ناظم و عامل و کنشدرای
که تبلیغ یرلیغ فسرماندهی
ختم را خدیو عدالت گورای
در آن نامه این نکته آرداهی
که باید که اسناد نوع بشر

نزدیک مادر و یک پدر زاده اند
 اگر در نزاع برادر بود
 که با جنس خود اوفتد در نزاع
 که کم علم و کم زور و کم زر بود
 چشم حقارت بر او بستند
 که این خابین کینه بار آورد
 مریض تب حسرت مال و جاه
 بر اقبال و برد دولت منعمان
 به بهیر فکلی غصه غم خوردند
 نهال مروت در آید ز پائی
 بر آید از کینه ها سینه ها
 کشد کار مردم به بغض و عناد

گراستاده اند و گراستاده اند
 بشر از دواں هم زبوں تر بود
 زبوں تر بود آدمی از سباع
 کسی را که در قدر کمت تر بود
 نباید که چون مردم کم خست
 نشاید که سخت بکار آورد
 و گرنه نامسر اوان کم پایگاه
 نباید که بر نعمت منعمان
 ز کم بینی خویش حسرت برند
 ازین سخت و حسرت جانگوائی
 کند جا بدل و حشت و کینه ها
 رود از میان الفت و اتحاد

ادبی و کم در سبک و سبک ای از دانش جهانم

ز شاهان آفاق گرفت باج
 بزرگی غلامان بسی میل داشت
 شده تنگ بر خلق بغداد جای
 که می بود از مدتی در کمین
 گرفت از پی داد خود راه او

چو شمع معصوم صاحب تخت و تاج
 دگر بند با خیل و خیل داشت
 ز انبوه آل فرقه تنگداری
 یکی از اهالی آل سوزنی
 به پیش آمده در گذرگاه او

بگفتش که ای شهریار جهان
 هجوم سپاهان و ترک غلام
 ره دانش و داد اگر بسپری
 و گرنه کنم با تو جنگ و ستیز
 چو بشنید از مقصدم همچو لاف
 بگو با کدای سپاه و تو او
 دلیرانه دادش جواب آں دلیر
 که ای نامور خسر و خسر او
 چه پرسی ز مرد و زن روی من
 کشایم بتو این مستمای را از
 که اندر مرد و مستمگار
 به نیمی ز شب بادل دردمند
 بنالده بزاری و سوز جگر
 ششی چند چو ز از نالی کند
 کند لطف یزدان بدو یاری
 که ظالم سزای سزاوار خویش
 چو این حرف را متعظم گوش کرد
 برفت و مدار سخنهای براند
 دل و حشمتی مرد را رام کرد

ز دست تو نالان کبان جهان
 درینجا نماده است جای قیام
 ازین شار سار رخت پیر باری
 چو دشمن برویت کشم تیغ تیز
 بگفتش که برب میار این گزاف
 بمن جنگ خواهی نمود ای جان
 که پشتش قوی بود چو زره شیر
 کراں تا کراں باد حکمت روان
 ز تیغ من و ز در باز دی من
 که این راه کوتاه نگر و دراز
 گر آید بجا خلقت بیچاره
 بنظالم کند دست نفیر بلند
 که دادش دهد داد و دادگر
 دل از درد و بیداد خالی کند
 کشاید برویش در دادری
 بیابد ز بهلولی کردار خویش
 ز سرمستی سلطنت هوش کرد
 بزخم دل خسته مرهم فشاند
 بدان دانه آں مرغ در دام کرد

برای خواصان و خدمتگراں
 بنزدیک آن شهر مینو قضای
 چه معمور شد آن همایون مقام
 چه از بندگان و چه از چاکراں
 بنا گرد معموره و دلکشای
 شد آن جای را ستر من ای نام

ادب و دوم در اعتماد کردن بر عون عنایت الهی

از دانش چهارم

زمانیکه اسکندر فلیقوس
 ز ملک قدیمش که موروث بود
 یکی از ندیمان بد و عرض کرد
 عطای تو از مملکت هر چه بود
 بردی از آن بهره بهر خویش
 بفرمود سلطان که ای بواهوس
 مرا نیکه باشد با طیف خدای
 توکل کند گر کسی بر خدای
 چو امید الطاف پروردگار
 برای خود آنرا نهنگداشتم
 گر امی دو گوهر که اعلیٰ تراست
 یکی باشد امید که ز نهانست
 بکشور کشائی فرو کوفت کوس
 به اعیان درگاه قسمت نمود
 که ای لطف تو داروی جمله درد
 بهمانند گان جمله قسمت نمود
 فراموش کردی مگر بهر خویش
 بهیمن بهره ماست امید و بس
 که در دست من داد طبل و لولای
 پی چاشت چیزی ننماید بجای
 بود بهترش بخش امید و ار
 دگر از پی خلق بگذاشتم
 بی صاحب تلج زیبا تراست
 دگر هست سست که مشکل تراست

کلید در مدعا هست است دم تیغ مشکل شاهست است
 ادبی و سوم در سترگ نشن و گذشتن این عالم از چشم

علا بانی دولت به سنی
 طلب کرد او لاد را در حضور
 دو پورگرمی و دو نور نظر
 جهانیاں از آن هر دو نور نگاه
 مگر سوین پور محمود نام
 پیر سید رسته چون نفس کرد راست
 بگفتند حضار خدمت پرست
 طلب کرد شهرزاده را شهریار
 بزانوقت شاندش خدیو زمان
 پیر سید از و خسرو نامور
 ملک شاه گفت ای پدرا ایناں
 بفرمود سلطان بفرزند خویش
 که امر از آن نام مستر نامور
 مگر زاده خواند آن حکایت بیاد
 شنیدم که جمشید فرخ شریک
 بر این چشمه چون مایه می نمودند
 دم چند پیش از دم جانگی
 که گیر و دل و دیده نور و سرور
 رسیدند در پیش چشم پد
 جهانیاں خود که در و شش ماه
 ندید اندر آن فرصت تیز گام
 که محمود فرزند من در کجاست
 که شهرزاده محمود در مکتب است
 ز مکتب رسید آن همایون تبار
 بدیدار فرزند شدش دماں
 چه خوانی درین روزهای پسر
 بخوانم همی نسخه بوستان
 که دریا بد از علم و بلند خویش
 چه خواندی بخوان پیش من ای پسر
 که استاوش آن روز تعلیم داد
 بسر چشمه مر بسکه نوشت
 بزقتن چون چشم بر مسم زدند

و لیکن نبردند با خود بگور	گرفتند عالم بهمردی وز ور
بسی گریه فرمود با بای های	چو این بیت نشنید فرمانروای
که بوده است مصداق احوال او	و گر گونه کرد این سبق حال او
که آندم دم کار کردن نبود	و لیکن در آندم ز حسرت چه سود
بوقت درو گریه آرد و بیمار	و کار دگر کار گزشتکار
که تخی که کاری همان بدروی	اگر گوشه داری زمین بشنوی

ادب سیاهیام دریندرا با سکندر از دانش پیام

با سکندر از پند های گزین	بفرمود دارا دام واپسین
ازین مار پند هر غافل مباش	که از بازی دهر غافل مباش
چه تیغ بلا بر سرم آخته است	تو دیدی که بامن چرخ باخته است
نپاید بکس همرای پر فسون	بعبرت نظر کن بدنیای دوز
که انگنده از پشت زین زین	تن ناز پرورد مارا به بین
که دارد بسی فتنه با در نهان	مباش امین از حادثات جهان
سر انجام گیتی شناسنده باش	تو تا باش بر خود هراسنده باش

ادب و نجم و وصول سکندر بشهری نادرا از دانش پیام

بشهری نصیحت گری اوفتاد	سکندر در آشنای طوف بلاد
بدی بر در هر مکانش قبور	دران دانش آباد دارا سرور

مکانات آن بلده و لکشائی
نه قاضی پدش از پی داوری
چو آگاه گردید ازین ماجرای
که من اندرین شهر بنیم سه چیز
نخست اینکه بیکساں بود خانها
دوم حاکم حکمران شما
سوم گورها بر در هر سرای
از آن قوم چون خسرو با تمیز
مرآن قوم پاسخ گزار آمدند
که در سینه ها کینه با همداگر
مگر اندرین قوم باوین و داد
ترفع تجوید کسی بر کس
چو انصاف و زرمیم با همداگر
دگر گویمت باعث خضر گور
نباشم دی غافل از مرگ خویش
دگر گویمت موجب این بنای
چو رفتار این قوم دانش نهاد
از انیم بی داور و داوری

همی کرده بودند کیساں بنای
که بی یاوراں را کند یاوری
از آن قوم پرسید کشور کشای
و جو هوش نیاید مراد تمیز
به انسان که در رشته باد آنها
نباشد چهره در میان شما
همیا بود بر کد امی بنای
پرسید اسباب این هر سه چیز
ز درج دهاں در شمار آمدند
بوجه ترفع بود بیشتر
که دارویم الفت و اتحاد
براه تساوی رود هر کس
نداریم از آن حاجت دادگر
که پیش نظر ما بود آن قبور
بمانم بفکر سر و برگ خویش
که نبود درین قوم فرمانروای
بقانون عقل است و آیین داد
یکی را کند دیگر ی یاوری

ادبی ششم در کلمات نخستین خلیفه از آل عباس از نثر چهارم

ز سفاح قوی نگارش کنم	بر هوشمندان گزارش کنم
که باشد بدلتی پشت من	لیکن خلافت در انگشت من
نزیب که از خوان احسان من	بماند بی بهره یاران من
دگر گوید آن خسرو نکته سنج	ز نیک و بد این سرای پیسج
که چون قدرت مرد گیر و کمال	نهد شهوتش رو بنقص و زوال
ز خیل بخیلاں بود بد تریں	ز رحمت بعید و بلغت قریں
که امساک را آل نبه کار دوں	کفایت شمارد بفکر زبوں
دگر سیرت بردباری مسود	که خشم از و میتوان فهم کرد
یکی التماسی نگارش نمود	که داد سعایت در آل داده بود
بدست یکی از خواصاں سپرد	که آل عرضه را نزد سفاح برد
پس از خواندنش خسرو قی شاک	رقم کرد بر خطر آل التماس
ازین ره مجترب درگاه شاه	که دور افتی از بارگاه آله
رود هر که راه خلاف خدای	ز کردار نیکان نیاید جزای
پسندیده حق بود عیب پوش	بنغم کسان تا توانی کوش

ادبی هفتم در کلمات بو حنفی منصور و ابی تقی از نثر چهارم

نگارم ز منصور الفاظ چسند پسندیده مردانش پسند

که شاهان بدی گز کس نگیرند	توانند گز جرم او بگزینند
مگر زین سه جرم سیاست نثر	نیارند نخبشیدن و در گز
یکی فقرت ملک و فرماندهی	نتابد شکوه و جلال شهری
بود و دین جرم افتشای راز	که ابر از یادزدانای راز
که سلطان سپارد بد و راز خویش	دران راز خود سازد انباز خویش
قصور سوم پرخطر در برم	خطای خیانت بود در حرم
مروت بود هر که آبیشتر	کشد باز تکلیف با بیشتر
مونت بقدر مروت نگر	که باشد بمقدار سرد در دسر

ادب سی و هشتم در قبح نامی و غمز از دانش چهارم

بخیشی که غمز کسان می نمود	بحکم قضا قاضی بصیره بود
بدرگاهش از سید حمیری	شکایت نوشت از سعایت گری
چو دید آن خباثت از آن ناسپاس	نوشت این جواب متانت ساس
که کار قضا من ترا داده ام	نه بهر سعایت فرستاده ام
تو از خدمت خویش غافل باش	مکن سیرت دیگران را تلاش

ادب نهم در نوکری و حتمی مقصم عباسی از دانش چهارم

یکی از خواستی که غمازی بود	بسکند میان سرافرازی بود
ز بد نفسی خود سپید دست مرد	بر دوی بر مقصم عرض کرد

که ای شهریار خلافت پناه
 فلاں مرد تاجر که در دانتیه است
 ز اولاد او هر که باشد کنون
 بفرمانبران گرتو فرماندهی
 کز آن مال بعضی بضبط آورند
 بگوش دل این عرض گرتنوی
 خلیفه چو این حرف را گوش کرد
 که آنرا که ایزد نواز دستاج
 چو شیران بود شیر چشم و غنی
 بود صید او روزی دیگران
 مگر دیگران از طفایش خورند
 نگردد بسانمشی هر که سیر
 ز مال یتیمان که گیر و بزور
 وجود تو زینده تاج و گاه
 گذشت ویسی مال بگذشته است
 هنوز از حد اثنانیا مدبر و
 منافی نباشد بفرماندهی
 بگنجینه خسروی بسپزند
 بدان ز رشود پشت ثلث قوی
 ز بانس بدین حرف خاموش کرد
 دهد افسر و سر فراز دبتاج
 نه چون روبرو تنگ چشم و دنی
 نگاهش نیفتد بر این و بر آن
 ز پس خورده او شکم پرورند
 که باشد ز روی زمین بلج گیر
 شکید کجا خسرو ناصب و

ادب حلیم در کلمات ابو جعفر منصور از دانش چرام

جہاں دار منصور کشور پناه
 که دارم بدین چار کس احتیاج
 که باشند ارکان درگاه من
 کزین چار کس تخت ماند بجای
 بروزی بفرمود در بارگاه
 بود هر یکی درد مارا علاج
 فروزنده شمع گیزگاه من
 مانند بجانتخت بی چار پای

نخستین بود قاضی دادگر	که جز راستی ره نپوید و گر
دوم کار فرمائی شوکت پناه	برای ضعیف از قوی دادخواه
سوم بان گیر عدالت نهاد	که گیر و خراج از رعیت به داد
سخن چون بدینبارسانید شاه	بمالید دست و بگفت آه آه
یکی از خواشانی آن بارگاه	پدو گفت که ای شاه عالم پناه
مرا چارمین کس که باشد بگوی	که باشد بجیتی پدو هم نکوی
جهانناں بپاسخ زبان برکشاد	زبان حقیقت بیابان برکشاد
که آنکس بریدی بود و رستائی	پسندیده گفتار و سخنیده نوی
که تامل رساند خبرهای راست	ولی اینچنین کس بعالم کجاست

ادب پهلوان کم در عفو از دانش چهارم

یکی را که بر کوه جاداشته	لوی بناوت برافراشته
بهنگام فرصت زدی دست و پا	که اورنگ ملک آورد زیر پای
گرفتند و بردند مردان کار	به درگاه فرمانده روزگار
که یابد مکافات کردار خویش	کندهستی خویش در کار خویش
بهتدید در توقف بازخواست	پی کشتن استاده کرد و در است
پدو گفت سلطان که ای تیره رایی	چرا ایند فرماں کشیدی ز پای
مگر سطر تم را نکر دی خیال	سرت کرده در سر ملک مال
جهاں سوزد از آتش قهر من	چشم چشمه زندگی زهر من

بترم سرت را بشمشیر تیر
وجودت بباد فنا در دهم
دلیرانه در خدمتش عرض کرد
که باشم سزاوار تعزیر خویش
که بخشد خدا بیت بر روز عزای
کمی هر چه خواهی که فرمان توست
ز غفلت بخود آید و هوش کرد
رها کرد و خلعت نمودش عطا

من اینک کنم پیکرت ریز ریز
برای علی در کنارت انهم
بترسد سلطان خطا کار مرد
چه خواهی ز تو غدر قصیر خویش
بخشای بر بندگانی خدای
چو گردان در دوزخ جزا است
چنان باں چو این نحر را گوش کرد
ز این دو بامید عفو خطا

ادب جاهل دوم در تهاز فرصت و دن از دانش چهارم

جهاں داوری از جهانباں شنو
که نوازند از دست تو نسیم رست
چو داوری تلخ گوارا کنی
که نوازند از دست تو باز رست
ده از دل اندیشه داوری
چو شیرال درنده از هم دری
بجوگان مقصد فستاد گوی تو
درخت ندامت ببار آوری
بته گشت چون زخم مرزبانی

زاندر زاشک این اشکها شنو
که نوازند فرصت که آید رست
به آشتی و مدارا کنی
چنان در کینش بیاید رست
چو هنگام فرصت بدست آوری
بروتاختن آری و بشکری
چو دشمن در آید بستا بوی تو
دیگر در تنگی بکار آوری
بسا کار که غفلت یکدی می

ز غفلت بسی قصه کوتاه گشت گدشاه گشت و گدشاه گشت

اپوئل سوم و عفو کسری تو شیر و ان ز دانش چهارم

په دوران کسری تو شیر و ان	چنانکه از بیدار روشن روان
یکی را بجرم بنا و تگری	که خاریدی آنرا سر سوری
گرفتند و بردند در بارگاه	مگر حکم یاسا دهد پادشاه
خدیو خدا ترس عاجز نواز	در عفو او بر رخ جرم باز
بلطف از حسرم او در گذشت	ز خوش بخوی نکند در گذشت
چو دیدند اعیان آن بارگاه	بر آن خیره شرفقت پادشاه
ز خصم زبون عفو باد سترس	نیاید پسندیده هیچ کس
که ابقای شخصی چنین فتنه جوی	بر هوشمندان نباشد نکوی
یکی از بزرگان که روداشتی	که روی سخن پیش او داشتی
زین ادب را بهر سید و گفت	که ای دین و دولت برای تو هست
یقین گرجای تو من بودی	خطای چنین کس نه بخشودی
چو کسری شنید این سخن لب کشاد	جوابش هم از گفته او پدیداد
که چون جان داری تو بر جای من	نداری دل جرم بخشای من
بود عکس حال تو کردار من	خلاف تو باشد منرا و از من
از ان عفو کردیم در کار او	گزشتیم از کار او که دار او
یقین گرجای تو من بودی	خطای چنین کس نه بخشودی

مگر آنکه باشد بدانش تمام
 نهال سیرت خود پدیدار کرد
 و گر طینت صاف آئینه داشت
 نیاید مگر از خرد و ندرای
 که بر زیر دستاں نیارد گزند
 که هنگام قدرت بخش گناه
 طبیعت بود و تابع رای تو
 که بخشش قدرت بکار آورد
 که ره پدید این هر دو بر حکم تو
 ز درگاه حق هر چه خواهی تراست

مرا این نکته نباید بپوش عوام
 که هر یک بطون خود اظهار کرد
 یکی کینه در سینه گنجینه داشت
 بقدرت بود و لطف عفو انحرای
 بود پایه منتشس بس بلند
 کرم باشدش بر بزرگی گواه
 خرد تا بود کار سرمای تو
 نهال کرم را ببار آورد
 اگر خشم و آزار است در حکم تو
 حکیم و عرفاں پناهی تراست

اوپل چهارم در لیری و روانگی از دانش چهارم

ز مردان میدان مردی طلب
 به پیکار دشمن همی شد سوار
 رکابش بدو دیده بوسید و گفت
 سرانجام احوال معلوم نیست
 بحکم قضا بر من آید شکست
 کجا جویمت ای شه نیک خوی
 که ای جیگر در دور از صواب

یکی از ملوک دیار عرب
 در آن دم که آن خسرو نادر
 دزیرش که دانش بدو بود جنت
 که سر رشته کار مفهوم نیست
 مبادا که دشمن شود و چیره دست
 در آن دم که باد انصیب عدوی
 ملک از سر خشم دادش جواب

بیرو چشم تو کنده و کور باد
 که جوید مرا زنده بعد از شکست
 کنم جلد تاپی گستم پای خصم
 اگر فستج باشد ز خصم زبون
 دهم داد مردی بمیدان کیس
 کنم جلد چندی آنکه در کار ندارد
 بفرجام با پیکر چاک چاک
 بصد جان کنم سر بقربان خویش
 بچوگان دانش برو هر که گوی
 برد انگلی نام من یادگار
 بچونی مرا پیکر چاک چاک
 هم از جنت این روی دور باد
 از آن هستم نیستی خوشتر است
 ز غم بر سر خاک بالای خصم
 نقد رایت دولتسم سرنگون
 نیایم فرود از سر پشت زین
 دودستم هم باز ماند ز کار
 در افستم در رهاوار و غلتم نجاک
 بمیدان چو مردان و هم جان خویش
 نخواهد در حربه بنا نم گوی
 بماند بر این صفحه روزگار
 بمیدان ته پای اسپان نجاک

ادب چهل و پنجم در غیب ندیمان با سکنه نین نجاشتن

از دانش چهارم

ندیمی نکور ای نیکی اساس
 که ای دادگر باد شاه بزرگ
 بناید که ز نهسا بقصد آوری
 که اولاد بسپار گیرد و جو
 حضور سکندر نمود الماس
 بهر تو شیر و شکر میش و گرگ
 که پاید بدو و تو ای دادوری
 قبا ی شاهی را طعن از خلود

نشینند بعد از تو بر جای تو
 بود هر یکی وارث تخت و تاج
 نژاد بزرگ تو ای شهر یار
 بفرمود سلطان که ای نیکوای
 دلیر کیه غالب بر دال بود
 نیکو نامی و معرکت در جهان
 کشایند چرخ فلک سای تو
 دهد سکه دولتت راج و اج
 بماند ز تو در جهان یا و گار
 جهان یکه گرم و سرد ز مای
 بخواری ز بهن زنا کی شو
 بود بهترین یا دگار شها

ادب ششم در آینه میرزاالدین محمود غازی از دانش چهارم

چو محمود غازی شمشیر دادگر
 بشهرادگی در زمان پدر
 بیار است باغی بهشتی بهار
 چو رخسار زیبا ی گلزن گیار
 بهشتی بروی زمیں طرح کرد
 مگر متن خلد برین شرح کرد
 نهالان موزون و آراسته
 بهالای خوبان تو خاسته
 تماشا ثایاں را دم میر باغ
 ز سیرابی گل نگه تر دماغ
 چه سنبلی که ز بخیر تار نظر
 چه ریچاں خط عارض سبهر
 بچشم آدمی عکس گل گرداب
 نگه غوطه خوردی بچوخص کلاب
 دل نافه از نگهش موج خون
 پراکنده گی بردی از دین دن
 تو آسخی غنچه لیسان باغ
 روان هر طرف چشمه بانی و ال
 قصور نگارین نقشش و نگار
 ز دل بزمی بر دو فکر از دماغ
 بنزه و لطافت جو نوشین دال
 چو از خال و خط روی خوب نگار

هراهمدم فیض باد مسیح
 سوادش سواد ریاض جنان
 بلوکانه اسباب سامان نمود
 چون باغ شد از خوردن دیر باغ
 به پیش پدر ناز پرورد پور
 که این دلکش باغ ز بهت فروی
 بصد اهتمامش بیاراستم
 درین چارگلزار با فرد نشان
 گمانم که این باغ را پادشاه
 چو شهرزاده این حرفا عرضد
 که ای نامور پور و الاکبر
 بنای چنین باغ دشوار نیست
 مرا بندگان گاه دل خواستن
 بر این بوستان دست بایزند
 که باشد همیشه بهار روان
 بود پر تخیل این باغ لغز
 ز حشر چشمه بخشش شهر یار
 چنین بوستان بایدت ای پسر
 ازین خوبتر باغ ما در هر سال

علیان غم را علاج صحیح
 بهین سرمه دیده روشن
 پدر را در این باغ همان نمود
 دل و دیده را شد فروغ و غزل
 نمود التماس از وفور سرور
 که از مقدمت گشته مینو فضای
 با سباب شایانه پیراستم
 نباشد چنین باغ مینو نشان
 پسندد که خوش آیدش در نگاه
 پدر در جواب پسر لب کشاد
 بر نورس خانه باغ پدر
 بکاری که نازی چنان کافیت
 ازین به تواند آراستن
 ازین خوبتر باغ باید نشان
 زمینش بود دولت خسران
 ز صاحب کمالان بیدار مغز
 باید بهتر بتیش آبیاری
 که یابی از و در دو گیتی ثمر
 همیاشد از پاتانی شهاب

که گم گشته آن باغ بارامقام
 بر آن میوه کوزندگانی دهد
 نباشد بجز فضل و دانش و گر
 افادات دانش بود بار او
 چه پر میوه یا باغ دانشوری
 چه محمود بر تخت شاهی نشست
 پدی هر که را در فنی دستگاه
 برو با همسر مرد جمع آمدند
 حقیقت که از قدر دانی او
 بدرگاه آن شاه فرخ نهاد
 بخنود چو سر دوسی و عنصری
 دگر فرخی بودی و عسجدی
 بنام همایون آن شهرای
 بدار البقا گام برداشتند
 خصوص آن چمن بند باغ سخن
 بمیدان معنی بل نامدار
 که در نظم شهنشاه آن نامور
 در آن نامه از خامه گوهر فتاند
 شیمی نیاید از آن در مشام
 ترا هستی جاودانی دهد
 مرا این باغ دایم بود پر ثمر
 بجا ویدماند سر خوار او
 که در هر دو عالم از و بر خوری
 بشاهانه پند پدر کار بست
 ز اطراف عالم طلب کرد شاه
 چو پروانه بر گرد شمع آمدند
 تبر بیت خروانی او
 عجب مجمع کمال دستداد
 خدیوان ملک سخن گسری
 نگار شش گرد دفتر بخروای
 به بستند بس نامه نو نگار
 گذشتند و آن نامه بگذشتند
 کز و گشت روشن چراغ سخن
 توانائی خامه کرد آشکار
 بنظم بیای داد داد هنر
 کز و نام محمود جا ویدماند

باب پنجم بنامی تخت طاووس و فرستی شاه جهان از دکن به ایران

بحکم هما یون شاه جهان
 سریری مرصع بسیار استند
 چو آمد پیشش هما یون سیر
 بسی سیم وزر و زشارش فشانند
 یکی خسروی بزم ترتیب یافت
 چنان شمت و شوکت بارگاه
 به پیشیناں کی بهم بوده است
 نویناں که حاضر بخدمت پند
 چو سلطان خرامید در تختگاه
 و بدتخت را پای پاسبان
 در آن عالم شادی و خرمی
 دور خسار و ستور آصف مکان
 درین حال سلطان فیروز بخت
 بشکرانه نعمت کردگار
 بدل پوشش اخلاص یارب پاس
 در آن جشن شاهنشہ جم سریر
 چنان دست جو دوش گهر بارگشت

که درهند بوده است شاه جهان
 با انواع جوهر به پیراستند
 یسندید سلطان گردون سریر
 مران تخت را تخت طاووس خوانند
 بدان تخت االاجن رسید یافت
 و در تخیل بدان دسترگاه
 اگر بوده بسیار کم بوده است
 چو آئینه با محو حیرت پند
 که در ساعت خاص و مختارگاه
 کند سرفرازش بفر جلوس
 که دل پادشاهی همدم بینی
 شد از ارغوان صورت زعفران
 مصلا بگسترده پهلوی تخت
 و در کنت ادا کرد گیتی مدار
 بر آید بر او نگردد دل ساس
 زرافشان و جوهر چو ابر پیشه
 که دوش اال با گرانبار گشت

چنان غفل عیش انگند شور
 چنان چاره کار در کار بست
 چنان زرد گیتی صلائی نشاط
 زمانی که سلطان درویش غی
 از این هر دو صورت که نگزوده بود
 که اول در اندوه بودی چرا
 بمن راست گو باعث این حال
 امیر معظم دزد بر بزرگ
 بدرگاه خسر و نمود التماس
 گزین خوشنما طمراق جهان
 سباده که شاهنشهره ادیره رود
 چو فرعون لاف خدائی زنی
 چو این عقده افتاد در کار من
 چو دیدم ز سلطان سرافکندگی
 بدرگاه بزدان نمودم سپاس
 یگر دوش سرافکندارم بود
 رسیده سر آسمان پائی من
 بجایید دل مرد خدمت گزار

که در خنده افتاد لب های گور
 که در دزدان بیدلان بار بست
 که شد خابرن گلبن انبساط
 ز ایوان بخلوت پسر اگر دردی
 ز دست تو را عظم من نمود
 در آخر مسرت نمودی چرا
 که بوده است وجه سرور و حال
 که یکجا بهم داشت عیش و گرگ
 که اول مرا بود در دل هراس
 سزاوار در گاه شاهنشهران
 غنائ خسرو از کف شده رود
 ز نخوت دم کبیر یائی زنی
 و گر گونه شد رنگ و رخسار من
 بدین خواجگی این چنین بندگی
 که دادم ربائی ز بند هراس
 که چون تو خداوند کارم بود
 که چون تو بود کار فرمای من
 بود این چنین با خداوند کار

پادشاه هشتم در هزار و نهمین چارم

چو شد ناصرالدین محمود شاه
 ز بس در ره زهد چالاک بود
 کینز و خواصان دولت سرای
 برای رضای حق آزاد کرد
 بفرجام دولت سرای شهی
 بجز بانوی شاه دیگر نبود
 مر آن گوهر درج نیکساختری
 بر روزی بساطان نمود التماس
 خداوندی از تو ز ما بسندگی
 چه باشد که از بهر خدمتگری
 نخواهم که باشد پرتار من
 چو این عرض بشنید کشور خدای
 ز ایام عمرت بسی برگذشت
 تحمل کنی چند روزی دیگر
 گر آسایشی خواهی از کردگار
 که در مردن بخ و غم روز چند

بهند وستان صاحب تختگاه
 ز آلودگی دامنش پاک بود
 بر آورده از خانه فرمانروای
 دل بندگان خدا شاد کرد
 شد از خیل خدمت پرستان تپی
 که خدمتگری شاه را می نمود
 ز بس خستگی با بخدمت گری
 که ای دادگر خسروی حق شناس
 سرا را را بیابیت سرافکندگی
 ز مال خودت گر کینزی خری
 که باشد بخدمت مددگار من
 بگفتش که ای بانوی نیکرای
 ز مان تن آسانیت در گذشت
 که ایام عمر تو آید بسر
 تن عیشتن را بخت سپار
 تو از رحمت حق شوی بهره مند

ادب و نهم در سیاه ملک شاهی از دانش چهارم

بروزی ملک شاه والا تبار
 بیک مرغزاری لببند رود
 یکی از غلامان با آب و جاه
 یکی گاو سر به که در مرغ دید
 بجز ریش گرفت و کبابش نمود
 عجز بیکه آن گاو بودی از و
 بنفس خود دو چار طفلان زار
 ز شیر هماں گاو کردی معاش
 چو آگاه گردید ازین ماجرای
 ز آب دو چشمش و آن گشت جوی
 پس از گریه و ناله دل شکن
 به پشت پلّی داد جو کرد جای
 بگماهی که زان پل گذر کرد شاه
 زن از حای خود چون شرر گریست
 هماں گاو کش خاجب رو بپاه
 برو بانگ ز دشته کرد و در گذر
 چو بگریخت شیطان ز لاول شاه
 ز سلجوقیان خسرو کا مگار
 پی صید افکن آند فرود
 که بد حاجب خاص آن پادشاه
 که گاه چسرا گاه را میچربید
 مگر خوف روز حسابش نبود
 غم تنگ عیشتی بودی از و
 صغیر و پدر مرده و بسیج کله
 ز پیری دگر ره نه کردی تلاش
 گرفتش غم گاو سرتا بیای
 زد و دفعتش فلک تیره روی
 چو آمد بحال خود آن پیر زن
 که بودی گزرا گاه فرمانروای
 که در انتظارش بودی ادعا
 که دامان سلطان بیار و دست
 بهمخواست تا راند از نزد شاه
 که این پیر زن داد خواهد مگر
 بدامان شه دست زد و داد خواه

بگیتی بمانی تو گیتی مدار
 که دارم پدر مرده طفلان چهار
 برویم در فتنه در بسته بود
 تشنه است مارا بر در سیاه
 ز د آتش بجان من دل کباب
 ز ما و توان تلاشم نماند
 بده گوش اینک بفریاد من
 بر این پل بدارم رسی یا بران
 بر آن لب نه بندم ز تر یا دغوش
 نو گوئی که خود را فراموش کرد
 از این پیش بر ظلم حاجب منال
 نهم گوش دل را بفریاد تو
 که ریزد ز تن روغن استخوان
 رسد تا پدر و دل پیر زن
 که دریافت سزنا پیا برای
 بیاسار ساندش شده دادگر
 بدال پیر زن داد هفت داده
 ز خود دید آن کور دل آنچه دید
 بسوی جنان از جهان خست برد

بزاری گفتش که ای شهریار
 معاش من بیوه بیچکار
 بشیر همان گاو و البسته بود
 بهیمن کس که می راندم از نزد شاه
 که آن گاو را کشت کردش کباب
 چو اکنون ممر معاشم نماند
 ز تو داد خواهم بده داد من
 جوایم بده ای سرسوران
 بر این پل نیام اگر داد خویش
 نه نشسته که این حرف را گوش کرد
 چو آمد بخود گفتش ای پیر زال
 من اینک بر این پل دهم داد تو
 مرا هول آن پل گذارد چنان
 هما بخا بپایید شاه ز من
 بدال قصه پی برد فرمانروای
 شد آن ظلم ثابت بر آن خیره سر
 عوض گاو را خسرو داده
 شمرگ ز کشت عمل خوشه چید
 پس از مدتی چون ملک شاه مرد

غریزی پس از مرگ دیدش بخواب
بگفتش که ای شاه عالی جناب
چون گشت حال تو ای شهریار
که روزی رسیدم بدوش بهار
بگفتش دعا بزن داد خواه
نجات چو من در نه ممکن نبود
ز چنگ عقوبت خلاصم نمود

ادب پنجاهم در تذکره عیسی از دانش چهارم

بفرمود منصور کشور گشای
که در گوش کن این گهرهای پند
خلاف تربیت خلافت تاب
زین بهر شاه را افسرش
زندسوری سکه سروری
که او را کند خلق فرمانبری
تیا بند مردم اگر داد خویش
بفریاد مظلوم باید رسید
که با کتر از خویش جوید سستیز
بود محض ناچیز آن مردی جز

ادب پنجاه و یکم در انقلاب حوال مردم از دانش چهارم

ز مهدی خلیفه کی پور بود
بنام برائیم مشهور بود
همی چند روزیکه مقسوم بود
تخت خلافت تسکین نمود
در آن دوره خود که نمایانند
فرمان نفس تبس کار ماند

نترسید ظالم ز قهر خدای
 نه از انقلاب زمان یا د کرد
 نه اختر خدای جهان داورش
 کشید از سرو پای اوتاج و تخت
 بیایان جهان بین او کور گشت
 بدریوزگی یا شدی جا بجائی
 بر احوال آن کور بگریستی
 به نیزنگ احوال خود بسنگرد
 جهاد دید در خود نشیب و فراز
 زرنجوری و تند رستی بهسم
 که از کس نیاید نگهبانیش
 بسی نقل و تحویل ره یافته است

ز حد عدالت بروں کرد پای
 نه خوشی در انجم پیدا کرد
 چو بد شد بد و اختر یاورش
 از ان بخت برگشته برگشته بخت
 چو چشمان اقبال بی نور گشت
 عصا بر گرفت بکفت چوں گدای
 بعیرت برو هر که نگرستی
 کسی پرده غفلت از بر درو
 که در عمر کوتاه خود یا دراز
 ز اقبال واد بار و شادی و غم
 درین پیکر خاک ظلمایش
 به بیند اگر چشم دریافت است

ادب و دو و کلمات سرزنش بنماز از دانش جهانم

ز شاهان گجرات باد شد گاه
 لیکن سعادت در انگشت کرد
 بد اندیش خلق و نکو خواه او
 تحقیق بد خواه در گاه بود
 برای سلام آمد آل و رویا

نطق که بود ابن محمود شاه
 چو بر تکیه سلطنت پشت کرد
 ز خواجہ سریان در گاه او
 بزعم غلط مخلص شاه بود
 دستور روزی پدر بار شاه

یکی بدره در که همراه داشت
 پسر سید سلطان از و چیت این
 داشت که بود از خدا بهر اس
 که این مال از ملک سلطان بود
 جنیت گذاطع معروض داشت
 که از وجه جاگیر آن در و او
 بدی در گفت و ارث هر یکی
 من از قبضه آن خیانت گران
 مرا بر در بود حاصل آن یقول
 چو در گوش سلطان رسید این صدا
 بر افروخت رخسار خود را بقهر
 از روی عتابش نمود این خطاب
 نه مردی که نامرد نخواهم ترا
 نمائی برود نه مانی بزَن
 بامر کدامی پلید جنیت
 ازین پس نیاید چنین کار کرد
 اگر مرد صاحب قبول ای قبول
 پسر گر نباشد بود و دخترش
 اگر دختر نبود غلامش بود

پس از کورنش پیش سلطان گذاشت
 بگفتا که در گفت از کیفیت این
 بدرگاه سلطان نمود التماس
 بگفتش بگو بر چه عنوان بود
 بنای سخن بر خجاست گذاشت
 که گشتند ازین دار فانی رواں
 بز عیش چو میراث بدیشکی
 بر آورد دم و دخل کردم بر آن
 ز بسیار آن اندکی شد وصول
 گرفت آتش خشم سرتاپای
 تو گوئی بکا مش کسی ریخت زهر
 که ای نامز ابندۀ بی حساب
 که در جنس مردان ندانم ترا
 تو داری بخود سیرت اهر من
 بدین کار کردی عمل ای جنیت
 بگر و چنین بیجائی میگردد
 پسر باشدش و ارث آن قبول
 شود مالک ملک و سهم درش
 مرا آن بنده قایم مقامش بود

بد و بازده ای سگ ناصب
 که مشمول باد ابلطف خدای
 دزدان اندوه آزاد کرد
 روان کرد دریای حسان عیش
 زمین نیز موال را ورگذاشت
 مرا این حکم را نیز اظہار کرد
 بر اقطاع خود از کشیر و قلیل
 ازین محنت آباد اندوه زای
 بر دهره خود یقینان شرع
 کزین حکم من سزتا بد کسی
 نگردد بفرسودگی باتباه
 ز دست اجل در کشد جام زهر
 خنک آنکه بانیکنای رود

زهر کس که این زر گرفتی بزور
 سپس آن خدایو مظفر لوی
 دل بندگان خدا شاو کرد
 بدستور آهای دیشان خویش
 بهر کس که در قبضه خویش داشت
 بفرمان والا که صادر کرد
 کزین بعد هر کس که باشد ذلیل
 بد از البقا چون شود ره گرای
 از دهر که ماند چه اصل و چه فرع
 بدیوانیان کرد دست غن بسی
 مرا این نامه نیک نامی شاه
 بر دوزی رود هر که آید بد هر
 کسی نخست و کس بخانی سو

ادب پنجاه سوم در کلمات اعتبار گرفتن از دانش هلم

که در ملک بجزات شاه می نمود
 که آئیندگان را بود در تهنوت
 چو فارغ شد آن شاه و الا آزاد
 خرمید سلطان سوئی تحت گاه

ز آل مظفر دو محمود بود
 کفم ذکر محمودا صنی کنون
 که از یورش سند و دیگر بلاد
 پس از مدت چار سال دو ماه

بیک فرسخ شهر آمد نسرو
 سراپرده سلطنت شد بیای
 زمین از فلک گوی رفت رو
 نمودند در حضرتش التماس
 چه تا جیک ترک چه هتیار دست
 که بودند با میچا لشکری
 سواد و یار وطن دیده اند
 بود هر یکی را بدل موج زن
 تن آدمی را را رساند بگرد
 چه سازم که بندی بسیار قفا
 که جنید از وی نیارم حاجی
 بچالش خرابیده بود از وطن
 اجل فرصت باز گشتن نداد
 در گور بر روی او باز گشت
 کسی آب شمشیر خور بر زخورد
 غرنیان خود در وطن داشتند
 کسی را پدر شوهر آن دگر
 کشد شعله ها سر ز آب و گلش
 نیم خیم که آرد رم پا بیم بست

از آن پس که قطع مراحل نمود
 هما نجا بفرما نسروای
 چه سلطان در آنجا فروکش نمود
 بزرگان درگاه گردون مماس
 که در موکب خسروی هر که هست
 چه سر کرده لشکر و لشکری
 پس از مدتی باز گردیده اند
 کنون شوق دیدار فرزند وزن
 بدین قرب از خانه ماندن دور
 جهانباں پیاسخ زباں برگشاد
 جاسخت بندی فلکدم بیای
 بسا کس که در ظل ریایات من
 که در وادی نبی پاکشاد
 بتاج طغرچن سرا فر از گشت
 کسی از مرض از جهان رخت برود
 بسا کس که فرزند وزن داشتند
 کسی را برادر کسی را پسر
 بیاد آید و در دگیر و دلش
 دل بیدلان تا نیارم بدست

بروز و گربادشاه و لے
 رواں کرد سرچشمه جو د خویش
 دل ریش آل در د مندان زار
 بجاکیر و وزیرینه با شاد کرد
 ز تیمار مردم چو فرصت نمود
 پس انگاه سلطان فرخنده غوی
 بغیر و زمندی پس از دیر باز
 ز محنت دل شاه آزاد گشت
 پی تنیت مردم خیرجوی
 چو نوبت بصدر معظم رسید
 بدیدار سلطان مسرت نمود
 بهمانجاں چو لفظ مبارک شنید
 بگفتش که ای صدر دیوان قدر
 مرا این سفر شد مبارک بسی
 که دار د بدل داغ مرگ عزیز
 ننگ بدینان انصاف سنج
 چو ابر بهار اں ز دریا د لے
 رسیدند مردم بمقصود خویش
 برگ عزیزان خود سو گوار
 خراب دل خسته آباد کرد
 بدرگاه منعم شکر سود
 سوی مرکز دولت آورد وی
 بدولت سرای خود آمد فراز
 بدیدار فرزند و زن شاد گشت
 بدرگاه شاهای نهادند روی
 بخدمت بسی شاد و خرم رسید
 بلفظ مبارک زباں برگشود
 جگر سوز آهی ز دل برکشید
 برج صدارت فروزنده بدر
 تو این مینت را پیرس از کسی
 جہاں تیره باشد بردای عزیز
 که من شاد باشم و مردم برنج

پادشاه و چهارم در زهد و تقویٰ از دانش چهارم
 سرزاهدان ناصر الدین بنام
 بسالی دو مصحف نوشتی مدام

بهایش مبین بدی کم نه بیش
گرفت و خط شاه معلوم کرد
ولی بر بهای مقرر فرزد
بیاورد و در پیش سلطان نهاد
بفرمود سلطان بسوزد رو
بخط منش یا در دی مگر
خط را اندام نشان ز نیاه
بوسیدش و حرز جا ساخت
بدست فرو شدند باز داد
بود خوشتر از گنج باد آورم

پایه پنجم در نصیحت بادشاه وزیر ارشدش چهارم

خودی دشمنی از خدا وستان
کزین پیش کلکم نگارش نمود
بجز کار عقیقی نپسردا ختی
نبودی دی فارس از ذکر او
بفرمان او ملک دنیا و دی
نگین خلافت بدستور داد
که ای باز و نشین دولت پناه

پی هدیه دادی بخاصان خویش
پس از روزگاری یک نیکم
بوسیدش و حرز جانش نمود
فروشنده را مشتری هر چه داد
زمن مبین چو دیدش فرو
بهای کتایم نبود این قدر
فروشنده گفتش که ای شهریار
ولی خود خریدار بشناختش
بهای مقرر گرفت و زیاد
بگفتش که دانگی بمحنت برم

ز فرمانروایان هندوستان
همان ناصرالدین محمود بود
شب و روز با ذکر حق ساخت
حق جمله اندیشه و فکر او
سلیمان نگین بود و سلمان تقی
بشوق عبادت خدا ممد داد
چو بسپرد خاتم بدو گفت شاه

ایمن چشم دارم ز تو ای فلاح
که فردا به پیش خداوندگار
که امروز بکاری کن آنچنان
تو از من بجل من از و ترمسار

پایان ششم در وصیت سلطان ناصر الدین پیر از دانش

چو شد ناصر الدین ازین مکنائی
دم جان سپردن بجال آفرین
همیای رحلت بدیگر سراسی
جهین نیازش بروی زمین
بدستور دانا وصیت نمود
بر آید زن جان شیرین من
که روی ندادم در آن بارگاه
به پیچی نسیم را بجائے کفن
پداں رسیانم بقاری فکن
که چیرانم امروز در کار خویش
غم خویش امروز کی خوردی
که از توشه دارم تهای دست پیش
بروی زمیں یہ کہ نہ بر زمیں
سزای سیه کار مردے چنین

پایان هفتم در تعلیم پادشاه سلطان جلال الدین شاه

سلجوقی از دور ویشی از دانش چهارم
ملک شاه سلطان کشور کشائی
ز اب ارسال پور دانش گرای

دو حرف از کتابی نگارش کنم
 ز درویش بروی نگاهی فدا
 که ردش بیومن خدا فرغ کرد
 که بودی لبش وقف ذکر خدای
 جواب سلامش بدینگونه داد
 بگفتش که ای شاه عاییناب
 سر از بار سنت رها ساختم
 ره پهل بر خود کشادی چرا
 مگر در یک درفشان پر کشاد
 ندادم از آن پاسخ ناگزیر
 بجز نعمت او گزاردم سپاس
 که شکر که میگفتی ای بادشاه
 که باشد که شکرش بیارم بجای
 ز مال و ز جان و ز تن داد او است
 که چون آوری شکر حق را بجای
 که آگاه گردم من را از جوئی
 جواب سوالش بدرویش داد
 سپاسی از این به ندانم بوی
 بدو گفت سایل که ای هزاره کوش

از و ما برای گزارش کنم
 که روزی گزارش براهی فدا
 سلامی بسنت برو عرض کرد
 ز سلطان پیاخ نیاید صدای
 بجنباند سر شاه و الا نژاد
 چو درویش بشنید از و این جواب
 بدست آنچه بر من ادا ساختم
 تو فرهی خدا ترک دادی چرا
 شهنش پیاخ زبان پر کشاد
 که مشغول بودم بشکر ای فقیر
 چو دارم از و نعمت بیقیاس
 بدو گفت درویش فرما پناه
 بگفتش که جز ذات پاک خدای
 همراه چه باشد ز امداد دوست
 پیر سایل ز فرمانبروای
 ز کیفیت شکر حق باز گوئی
 خبر از زبان شاه و الا نژاد
 که اسیر شد خوانم همسین
 چو این حرف سلطان رسیدش گوش

نه رای بود این که تو میروی
 حق شکر حق را نیاری بجای
 که از روی تحقیق بیدار مرد
 بود پیر هر نعمتی شکر خاص
 بدو گفت سلطان گیتی مطلع
 به تعلیم آن شاه پاک اعتقاد
 که آنرا که دولت کند یاوری
 بخلق و بلطف و با نعام خویش
 و گر هر که اخلاق ذوالجلال
 بشکرش خدیو زمان است آن
 نخواهد عوض در عطایای خویش
 بشکرانه تندرستی خویش
 دل در دمندهان زار و نزار
 شفا بخش از روی قانون داد
 بشکرانه از دام سپاه
 که اسلامیان را بفرج گراں
 بشکر عمارت عالی بنای
 مکان رعایای خود بادشاه
 چو ذوق سخنهای آن مرد پیر
 که از جاده راست گنج میشوی
 بهر نعمتی هست شکر خدای
 بمقدار نعمت توان شکر کرد
 که گرداند از بند کفران خلاص
 که مار بغیر باران اطلاع
 معارف پناهی زبان بر کشاد
 بود شکر آن نصفت داوری
 کشد خلق را در توده دام خویش
 که امت کند وسعت ملک مال
 بمال رعیت سازد دراز
 گراں بار سازد مطایای خویش
 بجای و تیزی و چستی خویش
 که از در و سپید اذنان نزار
 مدد و انسا بد چون داد
 بود عرض بر ذمه بادشاه
 بنگهدار داند صدمه کافران
 دل افروز باغات و بتان ساری
 صیانت کند از زول سپاه
 شهنشاه را شد بدل جایگر

بهمینو است سلطان عالینجاب
که گنج سعادت کند دستیاب
ز مرکب فرو آورد خویش را
ز بارت کند مرد خویش را
ولی چون نظر کرد اندید
چو گنجی که ناگه شود ناپدید

ادب نخبه و نهم در سوال از دانشمندانی و دانش چهارم

پرسیدار از دانشوری
که پیرایه دولت سرور آن
هنرمایه سر دگر امی نژاد
که با آبرو زیستن در جهان
بگفتش نگه داری آبروی
بفرمود دانای دانش گهر
کسی را که خوارست ز درنگاه
کند جای خود در دل هر کسی
ز رومال را هر که دارد عزیز
ز دانش دلش گنج بادآوری
چه باشد بنزدیک دانشوران
بدینگونه پانچ زبان برکشاد
بود زمینت تحت قنوج شهاب
چه اسباب خواهد بمن بازگویی
حقیر و زبون دانش مال ز
پیشش بود کوه زر کم زگاه
نماند بدان مرد دیگر کسی
بسخت مردم زرش با پیشز

ادب شصتم در کلمات انی هنرمندان از دانش چهارم

ز انجای تو شهر یار بندر گ
نگارم سخن های بنجیدر
که زبید سری را کلاه شاهی
ز چنگیز خاں تاجدار مترگ
ز دانش کلام پسندیده
سزد در بر اوقبای می

که پروردگار مهرور بود	خدا پویان مهرمند پرور بود
مهرمند مردم بدوران او	برد ز که از خوان احسان او
نباشد کسی لائق سروری	که نبود بدو چشم بینشوری
که در دو نقش ناکساں پر خورند	کساں لذت تلخکامی برند
مهرمند بی قدر و خوار و نژند	بود بی مهر مقبل و ارجمند
بسرگرد نهذ تاج اسکندری	نزدید برده جامه سروری
زنی که زند تیغ چو لشکری	بر دل نماید از عهده شوهری
مهرپس نباشد اگر چشم شاه	مهر را کجا باشد امیدگاه
بودنارش من درین روزگار	که این سایه رحمت کردگار
مهر پرور است و مهرمند هم	مهر پیشگان راحت دارند هم
ایلی بود تالفت ای مهر	درش باد حاجت روای مهر

باب اول انواع حکایات اقسام کلمات پنهان

از طبقات مردم از دانش پنجم

زیجی بر یک زخم چند حرف	که باشد از دکنه های شگرت
که از هدیه و ناس و نام بر	ز حال فرستنده یابی خبر
فرستاده چون فرستد کسی	بود کنه دان و حقیقت رسی
سخن سخن و آداب دان و عزیز	خداوند ادراک و فهم و تیز

ره عرض مطلب بپوید و لیر
 ادیبی بی چاه دیده نیز
 برافزایش و کاهش قدر و جاه
 یکی غفلت نخوت بسیار آورد
 دگر اینکه بلیک بود از جبهه
 که میننده بیند چشم قبول
 نگارنده نامه سرور ال
 به الفاظ داد فصاحت دهد
 نه در نامه آن قدر بتا پدش
 نه این حد که از قدرش آرد فرود
 نگار و چنان نامه دلپذیر
 اگر نامه دوستی و ولاست
 گشت صید و لها سطورش مدام
 گر آن نامه عکس و فاق و و داد
 بمجنون صف آرا یاز بطش و با
 ولی باشد از نخوت و کبر دور

تترسد ز جال صورت ز راه شیر
 هم از دودمان کریم و عزیز
 کند جانب هر دو جانب نگاه
 دگر دانه نکین بگاه آورد
 بسی نادر و نغزک و دلپسند
 نه از دیدنش طبع گردد طول
 بود کمالی از سخن پرور ال
 معنی اساس بلاغت نهد
 کرد ال وصف نخوت پدید آیدش
 کزین در دلش کینه گیر و وجود
 که لطفش بدل با بود جا بگیر
 که عالم بجزب محبت بپاست
 بهر نکته صد دانه ریز و بکام
 بود شکر شوق و عناد
 که خواننده را فکند در هر ال
 که بر خاک غلطد کلاه غرور

ادیب و آرایه و نشان از دانش خبیم
 بدگاه درویش چو روانی
 خیالات عالم بیکسو نمی

زهر نیک و بد بند کن چشم و گوش	طهارت کن و جامه پاک پوش
بنور خسر د برفوز این چراغ	بروی آورد و غرور از دماغ
نیاری جز او دیگر می در نگاه	کنی بر زنج شیخ را خسر راه
که و سواس شیطان بگیرد وجود	بدل فکر معبود و بر لب درود
کنی قطع ره با عصای طلب	پس آنکه قدم نه بپای ادب
غوثیم اعمال را چون نصوص	بگفت نه خد خالص بند را خلوص
هستی از خود و پر درویش باش	بخشن ادب از همه پیش باش
زد در بارشاهان خطرناک تر	بود مجلس عارف دیده در
در آن خطر سلب ایمان بود	درین بیم پرودن جان بود

ادب و وثوق اعتماد بر پیرانش نجم

بهر چیز گرفت و در گرفت انگش	چو سلطان تعلق پس از قطب دین
کز و بود در دین و دولت نظام	بسلطان ملک ولایت نظام
که ای هادی راه صدق و سدا	یکی را فرستاد پیغام داد
که در یابم از فیض تو آبروی	بدل از تو دارم بسی آرزوی
ز لطف تو امیدوارم بے	تمنای دیدار دارم بے
کنم سرمه چشم خاک ریت	نیم گرچه شایسته در گیت
مراد دولت دین بدنیادی	هزیم خودت گر مرا جادیه
کلاه سعادت نهی بر سرم	قبای شرف افکنی در برم

چو بشنید شیخ المشایخ نظام
 فرستاده را گفت از من بشاه
 ز تشریف آوردن خسرواں
 همال به کبی دیدن روی تو
 فرستاده در حضرت شهریار
 چو بشنید پلنخ ز روی ادب
 بخسرو یکی روز فرمود شاه
 من از شیخ رخصت نخواهم دگر
 ولیکن تو این راز با کس گوی
 گر این راز من از لبش گشت
 امیر ملک سیرت خوش نهاد
 ولیکن در انجام این هر دو کار
 ز فیضان آن خسرو ملک دین
 در اندیشه سلب ایمان خویش
 بدرگاه شیخ معارف پناه
 مرا این راز چون بر ملا افتاد
 ز خسرو بنحید فرمانروای
 چو خسرو در آمد بدرگاه شاه
 پیرسید سلطان ز روی غتاب

ز سلطان پیام ارادت نظام
 بگو ای شمشاد اگر دیں پناه
 زیانی بدرویش آید رواں
 بغیب تو باشم دعاگوی تو
 گزارش نمود این سخن شرحدار
 شهنشہ نیا ورد حرمی بلب
 که ای مخلص خاص این بارگاه
 در آیم بدرگاه او بخسبر
 که افشای اسرار نبوذ گوی
 همیا بود بهر تو تیغ و طشت
 به تسلیم آن تن به تسلیم داد
 بس اندیشه آورد بر روی کا
 چو بود استوارش اساس یقین
 ترسید بگذره بر جان خویش
 شد و آلهی داد از عزم شاه
 که در گوش شاه و گدا و فقرا
 بپاداش که دارش آورد رای
 بچشم غضب کرد بر روی نگاه
 که اینک سوال مراده جواب

نترسید از سطوت خسروی
 ز روی ادب و ادشانی جواب
 بخونم اگر دست شوی رواست
 که از امر سلطان کنم گره دل
 مرا این قضیه را مرگ پایان بود
 کند قهر بر من بتقصیر من
 شود کشتنم در دو گیتی تنباه
 چه پاک از بر آید زن جان من
 بمیزان انصاف بخیر شاه
 بیفزود بر جاه و توقیر او

ادب و طلبدین سکندر حکمای را از ای هند از دان

ز تعلیم دانشوران کا مجوی
 یکی ملک دنیا و دیگر ملک دین
 ز دانش بدی خاصریش
 چنان در جای دانش بدی
 هندوستان تا سر مهر و ماه
 که فتوح را بود فرمانروای
 فرستد بر گاه شاه شهان

چرا از تو سرزد چنین کجروی
 چه سلطان بخسرو نمود این خطاب
 که فرمان سلطان عالم بجاست
 ولی فکر کردم من بود الفضول
 همانا که اندیشه جان بود
 مباد اگر مرشد و پیر من
 نپاشد مرا در دو عالم پناه
 سلامت مباد گریبان من
 بدینگونه پانچ چلشنید شاه
 گذشت از سر جسم و تقصیر او

چنانکه اسکندر نامجوی
 دو کشور در آورد ز نیکو
 هر جا رسیدی سم مرگش
 ز هر کس که دانای دانش بدی
 بر افراخت چون قبر بارگاه
 طلب کرد از ترای دانش گرای
 کسی لایق بارگاه شهان

که باشد حکیمی رموز آشنای
 با صدار فرمان اسکندری
 که ای خسرو خسروان جهان
 درین مرز مردان دانش نهاد
 یکی آنکه آن قوم حکمت مآب
 امور سپاه و رعیت تمام
 مزاج ریاست بخلط فضول
 بتدبیر صائب مداد او کنند
 بدانم که زین قسم دانشوران
 خصوصاً بایناس عالی مقام
 ترا با چنین مرد معنی رسی
 و اگر طبقه از فیلسوفان هستند
 ز دنیا در باب دنیا نفور
 شب و روز مستغرق بحر حال
 مر آن قوم را با کسی کار نیست
 نه خود بر در هیچ مردم روند
 بود بیشتر مسکن آن گروه
 نیارم کسی زان گروه نفور
 جز این هر چه گوی بجای آورم

خداوند علم و خداوند رای
 فرستاد پاسخ بدانشوری
 در دولتت سجده گاه شهبان
 دو قسم اند در علم با استاد
 مشیر اند از روی رای عیوب
 بتدبیر آن قوم گیر نظام
 کند منبج عدل را اگر عدول
 سرفرستند به دایا سا کنند
 بود در رکاب تو فوج گران
 که در فیلسوفیت مرد تمام
 رجوعی نباشد بدیگر کسی
 بود جابه الفخر ایان هست
 ندانند کاری نبرد یکا دور
 بود نام هستی بر ایشان و بال
 کسی را نیز دیکشان با نسبت
 نه خواهان کس بر در خود نشوند
 بسر چشمه کوه و دامان کوه
 فرستم بدرگاه دالایزور
 بنمایم گوی دولت یارم

چو در موقت عرض کشور گشای
 سکنه که جویای دانش پدی
 بگفتا نیارم چنین کار کرد
 خود اینک شتابم بیای نیاید
 یکی را طلب کرد از نزد رای
 جدا گشت از موکب خسروی
 خود مایه مردی ز روی گرده
 از آن پس که گشتند بامون نورد
 که جاداشت در دامن کوهسار
 مبارک سیر پر روشن روان
 لب آبجیواں گز خضر بود
 خمیر تنش جوهر جان پاک
 بر تن فرس دفتر لاغری
 رخ آهسته در جمال کمال
 رگ و پی ز جسم نزارش عیاں
 در آنجا قلاووز راه مراد
 که آنون بیاید بیسای ادب
 درین منزل آداب دامن بیشتر
 کس بی ادب از در واصلان

همی عرض کردند معروض رای
 بدانش بر مرد دانا شدی
 که آید دل پارسایان بدرد
 بر آن حکیمان دانای راز
 که او را در آن ره بود در نهایی
 دو کس برد با خود در آن بهتری
 دیگر آن قلاووز دانش پژوه
 رسیدند نزد یک آن را و مرد
 بفکر دیند که خداوند گار
 نشسته لب آبجیوی روان
 که ایشان را عمر ابد می نمود
 نهان بود گنج نهانی بنجاک
 بر رخ حیرت نقش صورتگری
 لبش خوان سالار ذوق وصال
 در انبان تن مشتی از استخوان
 غنا بر کشید و ز باں برکشاد
 شدن قطره زن در طریقی طلب
 نشود واصل از مهربان پیشتر
 برود در غل حسرت چو بیجا صلا

شهنشہ کہ یار بخت بیدار بود
 لجام جنیت شہ ارجمند
 بہم پائی رہبر نیک پی
 قلاؤز ہندی کہ ہمراہ بود
 فراپیش بردش ز کار آگہی
 کہ نور بزرگی بسپاردش
 بہ پیش حکم از رہ اعتقاد
 حکم الہی کہ بیدار بود
 پس از ساعتی دیدہ را باز کرد
 بگفتش قلاؤز ہندی نژاد
 سکندر بود نام نامی این
 چونام سکندر رسیدش بگوش
 کہ با من چہ کارش بود باز گوی
 کہ او پادشاہی ست کشور کشای
 قلاؤز گفت از لب پادشاہ
 بہ پیش تو دانش طلب آیم
 نہ بہر دگر مطلب و آرزوی
 زدانش برویم دری برکشای
 بفرمای پندے کہ بندم بکار
 سعادت مرا و را جلو دار بود
 بشاخ یکی خار بن کرد بند
 بیای خود آں راہ بنود طی
 ز رسم ورہ کشور آگاہ بود
 سکندر چو دیدش بجاں شد ہی
 شکوہ کمالات پیدا پدش
 خمید و بیای ادب استاد
 بچشمان دل محو دیدار بود
 ز روی کرم پرشش آغاز کرد
 کہ انیست سلطان بادین داد
 کہ روی زمین کرد زیر نیکیں
 بفرمود آں ز اہد ز ہد کوش
 شهنشہ چو اسویم آورد روی
 منم مردی بیچ و مسکین گدای
 کہ ای بنیش اندزد دانش پناہ
 پی کسب علم و ادب آیدیم
 لبسوی تو بخت من آوردہ روی
 کہ آید بکارم بہر دو ہرای
 منم نوں ساز و تو آموذگار

بحرفی که سازند از دود صند کتک
ره عدل گیر آشکار و نهان
رضا مندی بنده خدا بد بسی

حکیم الهی بدادش جواب
تو خواهی گر آسایش دو جهان
رضای خد اگر بچوید نکسی

اوپنیم و عطایای الهی از نشنخیم

که در دولت شاه اورنگ زیب
ز اولاد امجاد خیمه الا نام
ز تنگی روزی بسی تنگ حال
بسر بردی اوقات با رخ و درد
کفیلش بدی قادر ذوا بحال
بنانه و نعیم تو کل بدی
نظر داشتی بر عطای خدای
پدر یوزر گیسای پسر دختی
دلی آں جو انرد فرخنده پی
ندادی ز کف نقد صبر سکون
بسازی گذشت و بسوزی گذشت
ز عمرت بر و کار و شمع گذشت
که شد زنگانی بجانش و پال
صلح عزای شهیدان و مبد

بکارم یکی با سیرای عجیب
یکی سیدی بود عالی مقام
قناعت گزین مرد نیکو خصال
بنزدیک پانی پست آن نیک مرد
به بسیاری خرج اهل و عیال
مقیم سریم تو کل بدی
نکرده دی بروں اندر خانه پای
خدا هر چه دادی بدای ساختی
گذشتی بر وفا قه پانی به پی
زفتی از منز گاه خود بروں
بریں صورتش چند روزی گذشت
چو ماه محرم نمودار گذشت
چنان تنگ دل شد ز تنگی حال
چو روز دهم از محرم رسید

سحر در غزا جامه بر تن درید
 ز بیطافتی طاقش طاق شد
 ولی آن جگر خسته سینه ریش
 طول و مکدر بخلوت سحر
 بدش دختر خسرو جان پدر
 چو از شدت جوع بیتاب گشت
 بنالید و غلطید در پهلویش
 قضا را بخشش بخاری رسید
 که از گوشه چادر نیک مرد
 بخاری که می داد بوی طعام
 پدر را از حالش خبردار کرد
 پدر چون نظر زیر چادر نمود
 دو چشمش برفتاد بر چار قباب
 بشکر عطایای یزدان پاک
 سپس خورد با جگر خویشان خویش
 نفر دای آن روز عشرت سحر
 مگر مورد لطف دادار گشت
 برنج سفید از عطای کریم
 ز گندم بسیارید بعد از برنج

ز چشم فلک اشک انجم چکید
 تکل بر این بینوا شاق شد
 بتعزیت ماتم جد خویش
 تلاوت نمودی کلام خدای
 بدو شاد بودی روان پدر
 دلش در تمییدن چو سیاه گشت
 به پیچید بر خویش چون گیسویش
 بخاری چه ابر بهاری رسید
 بر آذر ریاض اهل تازه کرد
 چه بوی که کردی معطر مشام
 ز بیداری بخت بیدار کرد
 عطای نهان آمده در نمود
 پلاوش معطر بمشک گلاب
 بمالید سیمای خود را بخاک
 از آن خوان احسان یزدان خویش
 سحاب کرم سایه کردش بسر
 برو ابر رحمت گهر بار گشت
 که در وزن بدینج آثار و نیم
 که بدینج آثار وینی بسج

از آن روز روزانه معمول گشت
چو این نادر افسانه افسانه گشت
ز خردان بگوش بزرگان رسید
تجقین و تحقیق این ماجرای
فرشاده رفت و نقص نمود
چو برگشت و معروض سلطان نمود
بجرت فروماده نسرمانروای
بقدر کفایت که در کار بود
از آن پس که از شاه روزینه یافت
که روزینه مرد مقبول گشت
که ذکر لب خویش و بهیگانه گشت
پس از چند روزی بسطاط رسید
یکی را نرسند و فرمانروای
چشمش بدید آنچه بشنیده بود
ز اصل حقیقت که خود دیده بود
پس از برای رضای خدای
باد را رسید مقرر نمود
زنجینه غیب روزی نیافت

ادب ششم در دانش آموختن اسکندر از اسطوار دانش پنجم

یوفتی که اسکندر رزم جوی
در ای اسطو که استاد بود
با هر خودش چاره جوی نمود
بگفتش که ای دانش آموز من
مرا اندرین سیر و چالشگری
بسی دشمن دوست آید به پیش
حکم و قیاق رس نخته کار
در رخ و دانش برویش کشود
برای جهانگیری آورد روی
که کارش همه پند و ارشاد بود
بد و عرض اندرز گوی نمود
کلامت چرخ دل افروز من
فقد کار با مشکل و سرسری
چه سازم بدان هر دو رفتار خویش
بعلم و عمل پیر آموزگار
سخنهای سخنیده الهام نمود

تخت آنکه خود با بمقدور خویش
 چو دل در خیال دگر بسته
 شود ناگزیر تو جنگ و ستیز
 ولی تا توان جنگ با کس مجوی
 لوی مدو چون کنی سبگون
 در صلح برو می او بر کشای
 تو بر پیر گیها مکن خیبرگی
 مباش ایمن از دشمن جان خراش
 مشو غره بر کثرت مرد کار
 توان رخسبه دشمنی بند کرد
 نداری رو اخواری دوستان
 دل مخلصان را بدست آوری
 کرم کن که باغ دل دوستان
 مہمی که یابد به نر می کشاد
 چو کاری توانی بتدبیر کرد
 گرفتار بتو حاجت تیغ تیز
 یکی آنکه داری بر زمش تو غرم
 درین هر دو حال از ره آگهی
 هر آن کس که بر جنگ عازم شود

مکن خاطر هیچ مخلوق ریش
 بکشور کشائی کمر بسته
 کشیدن بمیدان کیس تیغ تیز
 جو جستی ره آشتی ہم پہوی
 اگر صلح جوید بحال زیوں
 بوضنی که باید باصحاب رای
 کہ آن خیبرگی می برد چیرگی
 بود گر چه اندک تو غافل مباش
 بود گر چه بسیار اندک شمار
 نہ دانا بود دشمن انگیز مرد
 کز دوا زاری شود بوستان
 بحاجت روائی کنی یاوری
 نہ ہم بشگفت چوں گل بوستان
 در شتی در آن کار زاید فساد
 نشاید تجر یکا شمیر کرد
 نباشد بروں از دو حال آن شمیر
 دگر آنکه او بر تو آید بر زم
 نباید کہ سر رشته از گفت دہی
 برو حمله این شرط لازم شود

نخست آنکه بود غرض جز بخیر
 روان کردن سکه عدل و داد
 دوم یاوری خواستن از خدای
 با خلاص و پیش صاحب دلا
 براد خدا صدقه بی ریا
 سوم حرم چند آنکه اسکان بود
 خبر دار و جاسوس بارگمار
 کم و کیف حال و رجال عدوی
 چهارم بغوی به چالش درآی
 و اگر اتفاق اکابر بجوئے
 بود شرط پنجم نوید عطا
 که امید بخشایش خسروی
 سپاه ای بامید سر میدهد
 ششم شرط هر کس که باشد رئیس
 تیار دبر و تیغ خود از غلاف
 ندارد کسی علم پایان کار
 تیار و کسی گفتن این حرف است
 اگر باد شاهی در آید بحرب
 بحکم قضاگر شکست آیدش

تبصیه مسلک حق نه غیبر
 به بر کردن بیج ظلم و فساد
 که باشد مددگار دشمن کشای
 که یاری دهد بهمت مقبلان
 بیاری گرفتن سپاه و عا
 که متنازیم عقل انسان بود
 که باشند بار استی بخت کار
 بطوری که داند کند جستجوی
 که باشد بدل با تو یک غم واری
 خصوص اقربای بدل خیرجوی
 باشکد بایشار سنگیس بها
 کند مرد را پشت بهمت قوی
 سر خود بی مال و زر میدهد
 نه جنگد دشمن نبض نفیس
 نبض خود آنکس بخود مصاف
 بود غیب دال ذات پروردگار
 که فتح از که هست و هر میت گشت
 نماید بذات خودش طعن و ضرب
 بداندیش او پیر و دست آیدش

شکستی که از وی نگردد و دست
 بود نهفتن شرط ای ناجوی
 که آنرا که سالار لشکر کنی
 بدین وصف ها بایدش امتیاز
 نخستین شجاع قوی دل بود
 بند پیر و جرات بر آورده نام
 سپیدار فیروز نصرت را کاسیا
 در دوزخ به ماحولست نام او
 بود شرط هشتم که کارزار
 بجلد و سزای کار نمایان او
 سخن پاکه خواهی در او صفات راند
 ولی خشک بدش نباید نمود
 چه بیند مردم عطا های تو
 ز جود و ثنای تو خوش دل شوند
 نهم آنکه در عرصه کارزار
 بسا نهند آن دیرینه سال
 بداد نقد طغر از دست
 ز شرط دهم گویم ای ناجوی
 مرد در تعاقب که گم دند باز

کس آنرا نیارد و دیگر چاره هست
 بند پیر دشمن کشی کا نجوی
 کلاه سری زینت سر کنی
 بسر لشکری تا شود سرفراز
 در آداب پیکار کامل بود
 ببرد انگلی ششبه خاص و عام
 حیاش کلید در فتح باب
 ز ند برق دولت ز صمصام او
 کند گر کسی جرئت آشکار
 ستایش کنی در عرشان او
 نسر حد تبلیغ باید رساند
 که باید بر آن خلعت و زلف زد
 گوش آوردند آن شنای تو
 بحکم تو در آب و آتش روند
 موزر اندکی غفلت ای شهریار
 که کردند غفلت می در قبال
 بدل شد مگر فتح شاه پاشکست
 که چون دشمن از جنگ تر افتاد
 ترا کار کوتاه گردد دراز

بسا دیده ام تا گریز از سپاه
 دلیرانه برگشته کردند جنگ
 زدند و فکندند و کردند پست
 ز اسب و سلاح و ز مال و متاع
 ازیر فتح چون تقویت یافتند
 بفرجام بر عکس شد اجرای
 اگر دیگری با تو جوید نبرد
 ولی تا توان و سر بایده نمود
 اگر صلح صورت نه بندد بیهائی
 شروطیکه من پیشتر گفتم
 بدان شرط بایده رعایت نمود
 اگر عاجز آئی تو در کار او
 بسی دید بان و نمبر دارها
 گزرها و درها و هر سو به بند
 بیاید کنی شهر بند و حصار
 اگر خصم باشد ز تو صلحجوی
 لجاجت امیر تا توانی بکار
 که دیدم بسی عاجز صلحجوی
 چوپیتی که از دست ایشان مال

چو دیدند پایان زد در آتشی
 بر پی رفتگان عرصه کردند تنگ
 پس از فتح دادند شکن شکست
 گرانبار گشتند و شکن متاع
 غنائ جانب خصم بر تافتند
 که مغلوب شد غالب بست رای
 ترا دفع او باید البسته کرد
 که با همه گر صلح گیرد وجود
 چو مردان بمیدان مردی در آئی
 گهر باسلک بیاں سفت تمام
 که گوی سعادت توانی ره بود
 که نیر ونداری به بهیکار او
 همی بر گماری به اخبارها
 که از دست دشمن نیابی گزند
 پر آذوقه و محکم و استوار
 تو هرگز طریق لجاجت مپوی
 لجاجت کند مرد را خوار و زار
 نظر یافت بر غالب تنده خوی
 کشاید تر اعتده های محال

که گنج مراد آوری زیر پای
نباشد ازین بهتر آموزگار
بکام تو گردد سپهر بلند
شود نام تو شاه کشور کشای

دو دست عطا و کرم برکشای
تختها که در پند بر دم بکار
بدین نکته با گر شوی کار بند
سز ناجدارا کنی زیر پای

ادب بنفتم در محاش سلطان غیاث الدین لوی از دانشم

چو در مالو انگشت فرمانروای
بسر چپت خورشید سیما گرفت
بپا کرد مهن گامه انبساط
چه چشنی که هم جلوه نوعروس
گشود در گنج ایشار بود
چه ابری که ابر کف شهر نایب
ز گوهر تخی ماند بطن صدف
شد از گنج ایشار شه کامیاب
دی چند فرصت غنیمت شمرد
بدست از اکیس دولت نهاد
این و بجای خواه آل خاندان
سرود سرور و طرب ساز کرد
طلب کرد سلطان عشرت طلب

غیاث ابن محمود کشور کشای
بجای گرامی پدر جا گرفت
ببسط بساط بسط نشاط
چو فارغ شد از جشن عام جلوس
تختین همی که سلطان گشود
گهر بار شد ابر گوهر تشار
بهاں دار در یاد دل ابر کف
از آن پس که خلق برون از حساب
بکار خود اندیشه در کار برد
زمان نظام بلا دو عباد
که بودند فرمانبر و کاروان
در عیش بر روی خود باز کرد
زهر جاسر و برگ عیش و طرب

ز اقسام را مشگر و نعمه سخ
 مفتی و مطرب ز هر چار سوی
 جدا گانه یک سلطنت اندرون
 بدی هر که از خاندان بزرگ
 مفسر محدث مورخ ادیب
 ندیده کس آنگونه دولتشرای
 دگر نشی و شاعر و خوشنویس
 وکیل و وزیر و خد و ندمار
 دگر ناسیم و عال و چکله دار
 دگر عارض و محسن و کوتوال
 ز هر صنعت و حرفه از استاد
 بهر صنعتی استاد آمدند
 فن نیزه بازی و ناک زنی
 دگر طرح انگشت بازی
 چه از عهده داران چه اصحاب فن
 به بازار شهر آنچه پیدا بدی
 آمارات دولت که بودی بروی
 بپا کس نیز از ترکمن نژاد
 بنظری که آیین دربار باست

بشکوی شه جمیع شد گنج گنج
 بدرگاه سلطان نهادند روی
 بنا کرد سلطان صفائی درون
 شده نصب بر عهد های سترگ
 ندیم و مشیر و حکیم و طبیب
 ز نال جای مردان گرفتند جای
 هم افغانه خوان و جلسین انیس
 سپهدار و جاندار و دفتر نگار
 دگر عهده داران حصن و حصار
 دگر میر سامان و گنجور مال
 خواص حرم را دها نید یار
 بل از استادان زیاد آمدند
 دگر اسپ تازی و صید افکنی
 دکاندار با از پرستار با
 درون محل جسمه بودند زن
 دران قصر دولت همیاب بدی
 بدان نظم ترتیب داد اندرون
 سلاح و کلب های ترکانه داد
 صفت آراستی جانب دست راست

بیاراست با ساز و ماں چنگ
 رده بستی بردست چپ و زبار
 بدی گزنگشتی بد و رو بروی
 مه و سال و روز و شب و صبح و شام
 بحر عیش و عشرت نپسنداختی
 بفرمان حکم هما یوں بدند
 که در ملک من هر چه گیرد و جود
 ز درد و ز درماں ز سهل و دشوار
 ز حکام یا مردم نامسراد
 که سنجیده پاسخ بکاغذ برم
 بود مانع پاسبانی من
 اگر غفلت آید ز من بیکدمی
 بدیان محشر چه گویم جواب
 خوش الحان حفاظ قرآن بدند
 بهنگام تبدیل و خلع لباس
 و میدی برد باد عاء بقای
 بدرجسته از بند نفس زبول
 بفرماں داوود کمر بسته بود
 عبادات شب دوست ترواشتی

بدال توره یا نصد کنیزان دنگ
 چو سلطان بد پواں گرفتگی قرار
 نبود ی زن کیمه و زشت روی
 ولی با چنین عیش و جشن دوام
 که نرد هوا و هووس با سختی
 به اعیان دولت که بیرون بدند
 جهانباں بتاکید فربه بوده بود
 ازاں آگهی باید م ناگزیر
 و گر چوں عرایض رسند از بلاد
 فرستند نزد فلان در حرم
 نباشد که این کامرانی من
 ازین پاسبانی که دارم همی
 ز من باز پرسند روز حساب
 بهشتاد زن که خواصاں بدند
 همی بود حکم شهنشاس
 که میخواند هر یک کلام خدای
 جهاندار بهیدار صفائی درو
 که از غیر حق چشم بر بسته بود
 ز اوقات طاعت خبر داشتی

چه محکم بدرگان ایمان شاه
 که چون دور افتم ز راه صواب
 در آندم نباید که دم در کشند
 عبادات شب و دست زد داشتی
 چو پاسی ز شب بازماندی شتاب
 نماز تجمد بسوز و گداز
 بدرگاه حق دست برداشتی
 مراد خود از بارگاه خدای
 دگر بود فرمان فرمانروای
 که در عین هنگامه انبساط
 کفن یا بود هر چه مشل کفن
 در آن حال بر حسب فرمان شاه
 نظر چون بر آن جامه انداختی
 بمرت از آن بزم برخاستی
 چو در گوشه رفتی بسوز و گداز
 چو مجرم که یاسش بود از خلاص
 مصلّا که سلطان برو بر شدی

بفرمان بر او بود فرمان شاه
 که وقت نماز آید و من بخواب
 بگیرند دست من و بر کشند
 که زو نفع بسیار برداشتی
 جهاندار بیدار گشتی ز خواب
 نمودی ادا با هزاران نیاز
 سر عجز بر خاک بگذاشتی
 بدر پرده در خواستی چو گدای
 بخدمت گذاران طاعت گرای
 که مشغول باشم بعیش و نشاط
 به پیش می آند در اجلاس
 شدی حاضر آن چیز در پیشگاه
 دل از عیش و عشرت پرداختی
 بخلوت دگر مجلس آراستی
 نشسته بصدعجز بر جانماز
 دهد تن بر زش ز بیم قصاص
 ز آب دو چشم ترش تر شدی

ادب ششم در بزرگ ایشار آن بادشاه از دانش پنجم

نگارم ز ایشار آن شهر بایه
که هرگاه آن خسر و دوست کام
بر آورده نام از نثار درم
بامید ایشار آن بادشاه
ز در باب حاجت یکی نامراد
پس از رنج محنت که در راه دید
بر شیخ محمود نقما رسید
چو دلی هم اورا بده ز ادجای
در اینجا ز اعیان درگاه بود
بد و عرض نمود احوال خویش
و گو گفت اورا که ای دست گیر
که نون ختم مرا هست ناکتخدا ای
به یدم از آن این ره دور دست
بد و شیخ نقما بگفت ای عزیز
بگیر از من آن وجه دل شاد کن
ترا کار دشوار آسان کنم
چو این حرف بشنید لب بر کشاد
که آمد ز دانش لطف پروردگار
روا کرد و سر چشمه فیض عام
کجا تا که آن رفت صیت کرم
که دست عطایش بر آرزو چاه
ز دلی سوی مالوار و هند
چو در شادی آباد مند و رسید
که در دانش تو اند بر ما رسید
بد و بود این کس کهن آشنای
ندیم شمع چرخ خسرگاه بود
خبر کردش از تنگی حال خویش
درین تنگدستی مراد دست گیر
قریب بلوغ و منم بینوای
که آرم بکف مایه عقد بست
ز اینجا حاجت ندارم گریز
دل از بند اندوه آزاد کن
با صلاح درد تو در ما کنم
که من بنده مفلس و نامراد

بامید فیض از در شهر یار
 نیارم عطای کسے در نگاه
 ولیکن ز لطف تو دارم امید
 که مار ابد رگاہ سلطان بری
 بدو گفت آن مرد صافی نهاد
 کہ ذکر تو در حضرت شهر یار
 بود ذکر شخص از حسب یا نسب
 تو از هر دو تقریب شایان ذکر
 بگفتش کہ در خاطر نکته یاب
 بنزد تو خود را رسانیده ام
 چو این حرفها از زبانش شنفت
 چو روز دیگر رو بدیوای نهاد
 چو بہنہاد پا برد بار گاہ
 کہ بر مردم بیسوا و گدای
 بدو گفت لقمان کہ ای دوستدار
 بہ ارشاد شیخ آن کس نامراد
 مرا این ہر دو کس اندر آن بابہ گاد
 چو فرمانروا و کئے بیگانہ دید
 ز لقمان پرسید کہ این مرد کیست

ز دھلی شدم وارد این دیار
 بود روی من سوی ایشا رشاہ
 ترا حق برآرد برآرم امید
 بمنزل رسانم بدین رہبری
 کہ مار ادین کار مشکل فتاد
 کنم برچہ اسلوب ای دوستدار
 یکی باید البتہ زین دو سبب
 یکی ہسم نداری کنم ناچہ فکر
 بیندیش فکری کہ باشد صواب
 دل از فکر ہا وار ہانیدہ ام
 خموشید لقمان و چیزی نگفت
 گرفتش بہرہا ورہ برگشاد
 بر انبار گذرم فتادش نگاہ
 شدی قسمت از حکم فرمانروای
 ازین تودہ مستی بگیر و بدار
 کفی برگرفت و بد اماں نهاد
 رسیدند در حضرت بادشاہ
 کہ گاہی چنین صورتی را نہ دید
 درودش بدر گاہ ما بہر صیت

ندیم نکورای نیکو نهاد
 که این مرد آواره رود ز کار
 و جور فلک بویج بسیار دید
 که از فیض سلطان شود کامیاب
 ولی همدیگر خسر و حق پرست
 چو شنید احوال آل بیوای
 ازاں پس به لقمان در روی عتاب
 که ای شخص بسیار بد کرد ده
 بهینیم شایسته شان خویش
 ندیم نگو خود بد عرض کرد
 بفرمود سلطان که ای همنشین
 تو خود داد من ده در وی تمیز
 بگو تا چه آورده پیش آورد
 مقرر چنان شد بپایان کار
 که در روز آدینه بعد از نماز
 در آرد ز سلطان بادین داد
 ز بالای منبر بفرمان شاه
 به اتمام آل هدیه کم بها
 بسکین عطا کیست در نمود

ز نیکو نهادی بد و عرض داد
 ز درگاه فضل تو امیدوار
 بپایان ز دلی بد بخار رسید
 بتابد برین ذره هم آفتاب
 ندارد بجز مشتی گندم بدست
 بسی شاد و مال گشت فرمازدای
 بفرمود سلطان عالی جناب
 که اورا بنزد من آورده
 که خود قیمتی نزد همان خویش
 نبوده است شایان این تمیز
 گزاد را نبودی مقامی چنین
 که در نفس خود هدیه باشد عزیز
 به پیشم رده آورد خویش آورد
 میال ندیم و شانه دار
 بمجد و هدیه بانیا
 بتعمیل فرمان بد و حکم داد
 فرو نیت گندم بد اماں شاه
 گرانبار کردش بسکین عطا
 بدتر نشین و امنش پر نمود

بچشم مهتربین اگر نگری
که با آن چنان قدر و مقدار خویش
بخلق چنین زندگی کرده اند
با خلاق پیشینیاں پی بری
دل کس نبخت نکر و ندریش
دل عالمی در کف آورده اند

ادب هم در تریب و اولاد خدم و غیر از عطا یا از دانش نجم

بروز سواری و دربار عام
بافزایش پایه اعتبار
بر اولاد خود یا بار باب جاه
شده شکرین لب بشکر خدای
بشکرانه لطف پروردگار
که از اجسان بنان خلجی نژاد
بهر کس که سلطان شدی بمکلام
بد و لطف کردی درم صد هزار
چنانچه ارجون بر فکندی نگاه
شگفتی چو گل طبع فرمانروای
که جاری شدی بر لب شهریار
په پیگاه در هم همی کرد شاد

ادب هم در رع و تقوی سلطان مغفور دانش نجم

یکی طرفه معجون چون کیمیا
در آن رفت اجزای نادربکار
پیشین می آورده کردند عرض
شد از فکر بسیار و صرف کثیر
بفرمود تا جمله اجزای آن
چو یک جزو اجزای آن جز بود
مرکب شد از بهر سرماند و
درم صرف شد اندراں صد هزار
که صلاح جسم آدمی راست فرض
پیولای این نسخه صورت پذیر
بخوانند در خد متش حاضران
همی نام آن را که سلطان شنید

در اصلاح عالم نیاید بکار
در آتش اگر افکنم خوش بود
که بدین مردم رساند گزند
کسی را عنایت کنش از کرم
ز سر منزل دانش افتاده دور
نیارم بکاری دگر بردنش

بفرمود که این داروی نابکار
مگر در خور طبع آتش بود
مر این دم بمیاید باتش فکند
یکی گفت که ای خسرو محترم
بفرمود سلطان که ای بی شعور
ندایم برخود و اخور و لش

ادیب دهم در مباحثه و فوایدان بر خود غلط مغرور از دانشم

خودی دوست دشمن خودتایی
بصهبا پندار پیوده مست
نهال سرا بوستان رسول
که سرتاج ارباب ایمان بده است
که بوده است شاهنشاه جم گلاه
که نازدیران سفله بی ادب
بهم بحث باداشتند و نزاع
ز ذریه طاهرا حسد
مرا هست نام و نشان بزرگ
شفاعت به پیمان جدم است
که از دوده احمد و حیدرم

دونادان بر خود غلط خودتایی
عنان خود داده هر یک ز دست
یکی بود از خاندان رسول
ترا ولد قدسی زدا بده است
دگر بود از نسل تیمور شاه
بدعوی بی سود فخر نسب
ز هم گفته علم و ادب را وداع
یکی فخر کردی که من ستیدم
که دارو چمن خاندان بزرگ
که لولاک در شان جدم است
گزشت از فلک پای بر زم

دگر گفتی از غایت ابله
 خدو جهانگیر تیمور شاه
 چه مهند و چه روم و چه ایران
 دگر ملک هاتا ورم در شمار
 گرفت آن شهنشاه بیدار سخت
 چو کردند آن تخت بار اشمار
 ملک جهان بند گانش بدند
 پس از وی در اولاد آن بادشاه
 کسانیکه سیر سیر کرده اند
 کسی را نسجند هم سنگ او
 ز عالم رفتند شاهان بسی
 منم یادگار تبار بزرگ
 که جوید ز من برتری بر زمین
 چو آن برزده لافان بهوده چای
 ز بهوده گفتار بالا و پست
 ز بهوده گوی استوه آمدند
 که آن مرد پیر خردمند بود
 برو هر کی دعوی خویش گفت
 چو پیر جهان دید بکنه یاب

که هست انتابم شاهنشاهی
 شهنشاه جم جاه انجم سپاه
 چه مصر و چه قیاق تا حد چین
 که باشد بتاریخ تفصیل دار
 ز بسیار فرماندهاں تلج و تخت
 ز روی شمار آمده بسبت و چار
 زین بوس بر آستانش بدند
 جهانم اوری مانند تا دیرگاه
 بتاریخ نشاهاں نظر کرده اند
 نگیزند شاهای هم اورنگ او
 نیامد در اسلام چو او کسی
 نیایم بود شهریار بزرگ
 چه قیصر چه خاقان چه فقو چین
 سخن پروران نکو هیبه رای
 یکی هم از آن هر دولاب است
 بر مردانش پزده آمدند
 سخن سنج و گنجینه پند بود
 چه دعوی که با ابله بود جفت
 شنید این دو دعوی دور از صواب

بخندید و فرمودند سر زانه مرد
 که ای بخیر و مردم تیره رای
 شما هر دو از عقل بیگانه اید
 بگفت نقد مطلب نیارده اید
 بسید بگفت ای سیا و تناب
 طریقت کرامی سپاری بگوی
 علی و قبول است گرام و باب
 به چه تو بوده است سغیطری
 بذات تو فضل و هنر بایده است
 چون بود کمالی ترا در وجود
 پدر عالمی را نظر باز کرد
 پدر عالمی را بصیرت فرود
 ولای تو فرض است بر مومنان
 ثوابی نباشد ترا در بدل
 اگر از تو پدر رسالت تاب
 که ای بخیر دنگ اولاد من
 تو از مسلک من بروی تا نخی
 فکندی به پشت خود اطاوار من
 چه داری جواب نبی و علی

در دانش و معرفت باز کرد
 ره راست گم کرده بی رهنمای
 که بر شمع تصویر پروانه اید
 ره گنج مقصود گم کرده اید
 سوال مراده بدانش جواب
 ز فضل بزرگان چه داری بگوی
 ترا چیست حاصل زان انتساب
 بود منصب ذات تو خود سری
 کمال بزرگان چه کار آیدت
 ترا از کمال بزرگان چه سود
 نیار و بسر چشم خود باز کرد
 پس دید که خود نیار و کشود
 ترا زین چه حاصل بگوی فلاں
 برد حاصلش عامل آن عمل
 سوالی کند گز تو بوترا ب
 بر خشم چو آئی فریاد من
 لوی بغاوت بر افراختی
 ز نفی دو گامی برفتار من
 نیاید ز تو پاسخ مخیلی

مگر آنکه در عرصه داوری
 سپس پسیر و انشور با تمیز
 گرفتیم که خود بوده بادشاه
 چو امروز بر تارکت تاج نیست
 نزیبا بود بر تو نام شاهی
 نه لایق که گویی منم بادشاه
 ز تخم کیو مرث تا شهر یار
 نزیب در تراز این همه فخر و ناز
 کجا رفت تیمور و شاهنشاهی
 کمالی که آخر زوالش بود
 اگر خواهش سردری در دل است
 علم برکش و چتر بر سر بزن
 بکش زیر راں ادبم باد پای
 بکشور کنای مکر چیست بند
 کسانیکه بچو هرافتاده اند
 بنازند بر فضل آبای خویش
 ز راه ادب دور افتاده اند
 ندانند جز خسر و بار خویش
 ز رخشد اگر تیغ تو در مصاف
 ز روی زرگان فحالت بری
 بشهرزاده روگرد گفت ای عزیز
 زدی بر سرست خسر دانی کلاه
 بدست تو سر رشته باج نیست
 که بر خود نمی از ره ابلهی
 که امروز محرومی از تاج و گاه
 بسا کس که نار د کسی در شمار
 که کوفه شد آن داستان دانه
 کسی را نباشد بد آن آگاهی
 نه جای بچشم کمالش بود
 که از دل بر آوردنش مشکل است
 بکفت تیغ الماس گون قنن
 بزن چوب بر کوس نصرت ای
 باهنگ شاهان بعزم بلند
 ز مادر به بیداشتی زاده اند
 نیا بند بر آسمان جای خویش
 غنا در کف رهنما داده اند
 از آن گرم دارند باز از خویش
 مکش تیغ تیز زبان از غلاف

گذشتند ازین دارنا پایدار
گذشتند و اولاد بگذاشتند
پراگنده باسختند در روزگار
که اینکس بود از کد ای تبار
کز و نیست آگه کسی در جهان

ادب و انبیا پیش قدم نهاد دوایم دینرنگی این عالم نیزنگ از دانش خیم

بجهان دیده مردی سفر کرده
بهمی کرد نقل بصیرت فزائی
بحکم ضرورت که پیش آدم
بکشتی نشستم در رود گنگ
بکشتی من چسب جاشو بدند
در آن جاشو آن نوجوانی بده است
بکار خودش گرم و چالاک بود
از آن هر یکی حشمتش می نمود
پرسید از مهتر جاشو آن
بگفتا که هم پیشه و قوم ما است
بگفتم که در حالت همسری
بگفتا که از نسل شاهان بود

بجهان دیده مردی سفر کرده
بهمی کرد نقل بصیرت فزائی
بحکم ضرورت که پیش آدم
بکشتی نشستم در رود گنگ
بکشتی من چسب جاشو بدند
در آن جاشو آن نوجوانی بده است
بکار خودش گرم و چالاک بود
از آن هر یکی حشمتش می نمود

پرسید از مهتر جاشو آن
بگفتا که هم پیشه و قوم ما است
بگفتم که در حالت همسری
بگفتا که از نسل شاهان بود

نیاگان او پارسد و فرهی	به بنگاله که دند فسرماندهی
چو بیک روش نیست دور سپهر	سعادت ازاں دوده بیریدهر
کسی را که اخترنه یاور بود	ز امر و ز فرداش بدتر بود
بتدریج نوبت بدیخار رسید	که امروز دیدی بچشمان دله
ز شاهای و سرداری و مهتری	کشیده است کارش بجا شوگری
ازین قصه معلوم شد اصل حال	که اصلی ندارد نسب جز خیال
ندانند مردم پس از خند پشت	که از اصل نرم ست یا از درشت
بود خاندان تا بسال و کمال	بزرگی آل دوده ماند بحال
ازاں پس کز و دانش و مال رفت	نخوست خرامید و اقبال رفت

ادب سیزدهم در ترک غفلت از دانش پنجم

دین مدت عمر شصت سال	بسی دیده ام از کمال ذروال
که بسیار سامان پریشان شده است	پریشان بسیار سامان شده است
ز لپست و بلند و عروج و زول	ز اوج و خضیض و زرد و قبول
ز پیش نگاهم ازین هین دشت	سوار و پیاده بسی برگزشت
بسی دوستان و عزیزان من	گذشتند از پیش چشمان من
ولی اندرین عرصه دارو گیر	نباشد مرا چشم عبرت پذیر
اگر چشم عبرت کشاید کسی	ز نادیدنیها نه بیند بسی

ادب حاتم در الم عارفان عارفان از دانش پنجم

من از عارفان نکته آورم
 ز بیگانه یا بست را گر صد گزند
 که از خرد و ضربت نیست دست
 چو رفت این منصور بالای دار
 بختش گش گر و گردید خلق
 زهر سو بر و سنگها میزدند
 ولی بر سر دار بیدار مرد
 در آن جمع شبلی که حاضر شده است
 به جمعیت بندگان خدای
 گلی نازه را که بودش بدست
 بر آن ضرب گل آن بخادیده مرد
 ازین بواجب حال غیرت فری
 بگفتش که ای محرم را زد دوست
 بد آن سنگها ای جگر دار مرد
 بضرپ کلم ناله که دی چپ را
 چو این حرف شبلی رسیدش گوش
 گزند من از سنگ دیوانه ها
 بر رسم هدایت بجا خد بر م
 نگردد دل شاں چنان در دند
 تو گوی در دبر تن زنده پوست
 که پوشیدنی را زد آتشکار
 ز اهل عیالم را صاحب دلق
 بفتوای شرع خدا میزدند
 بر آن ضرب با اعتنائی نکرد
 بحال بد و نیک ناظر به است
 که جاداشتند در آن تیره جائی
 بنفکند شبلی بر آن حق پرست
 کشید آه سر از دل پر ز درد
 بجزرت فرورفت مرو خدای
 بسبب را بمن گوی بر کنده پوست
 دل در دندست نیامد بدرد
 کشیدی زد دل آه سردی چرا
 بگفتش که ای مرد با عقل و هوش
 نباشد که از حرف قرزان با

دل آزار حرفی بگو شتم زد دوست
کسی را که در باطمینان راه نیست
ننالم اگر سنگسارم کنند
هر آنکس که دانای عالم بود
بحسرتی دلم را بدرد آورد
بنای سرورم بگرد آورد

ادب پانزدهم در یقانی و توانایی کار از دانش خیم

زمانی که بی غم بسر بردی
بناگه ز نیرنگی کار چرخ
دگر گونه شد صورت حال من
چو کجای چرخ رفتار دوست
بناسازی روزگار ز بول
در آن چند روزی که بودم در آن
یکی آنکه تقدیرت نماید
خود را اگر فتنه بیاری خویش
بتدویر من شد خرد کار بند
ره راست پیش نظر داشتم
که با وصف چندین طریق گزین
ز صد بر یکی هستم نکردم عمل

نگشته به پیرامن من خسته
که بر یک روش نیست رفتار چرخ
نماند آنچه بدین روی بال من
ایسری آزادگان کار دوست
بناگه فدا دم بندگان دروں
دوام بزرگ از مودم در آن
دگر گون نگردد دست بدویرای
بحسرت از در تنگاری خویش
مهیاشد اسباب رستن زیند
ولی یک دوگامی نبرد اشتم
ز منکر متین و زرای ازین
بحکم قضا کس نیارد خلل

که پیروں بر آرم ازاں بند پای
 بصحرای ناما میسم ره پیرد
 که بوده است تفصاں بدریافتم
 نیاید ز تدبیرها هیچکار
 کسی سر نیار درون زمین کند
 دگر سرگزشتی گزارش کنم
 نبودى مرا جز خدا دتگیر
 چوپروانه بر شمع شیدای من
 جلیسان بزم طربانای من
 دم الفت و دوستداری زدی
 نگشتند پرسان احوال من
 که بودش به بهبود من دسترس
 ز احوال من باز پرسید و رفت
 امید حصول مراد من میدی
 همی بود با من کهن آشنای
 مگر سیرت اهر من داشتی
 نهال امیدم بر عکس داد
 نکرد اتفاتی بغضو ایریم
 نیا بم ز مهر و وفازنگ دپوی

ز دم اندراں جالبی دست پای
 ولی فکر من ره بجای نبرد
 بدریافت این حال دریافتم
 قضا اگر نباشد بد و سازگار
 اگر بجنس دور بود و هوشمند
 کنون امر دیگر نگار شش کنم
 که وقتیکه بودم زندان ایسر
 احبای اشتقاق فرمای من
 در آن فرصت بیغی بائے من
 ز روی ریالات یاری زدی
 چونیسروندیدند در بال من
 اداں جمله احباب گر یکد کس
 پی دیدم آمد و دید رفت
 بر اخلاص او اعتماد بودی
 یکی زان دوسته بندگان خدای
 که دعوائی اخلاص من داشتی
 بفرجام دیدم خلافت مراد
 نیامد ازاں کس مددگاریم
 درین چارگلزار بی آبروی

کسی را بسر شور اخلاص نیست کسی را بدل نور اخلاص نیست
 جهان سکن دیو مردم شده است کز و مردم و مردمی گم شده است
 همتا مشکل که پیش آید است کسی عقده کار نکشاید است
 رها کن بلطف خدا کار خویش که جزوی نیابی مدد کار خویش

ادب از دهم در ثمرات همت از دانش پنجم

ملک زاده از تبار بزرگ همی رای حبت از حکیمی شترگ
 که ای دانش آموز حکمت ناب ز بابت کلید در فتح باب
 در انم کز اندیشه و رای خویش به صدر سعادت کم جای خویش
 بمال و منال و بجاه و جلال بملک و سپاه و فضل و کمال
 میسر شود پایه بر ترم ز امثال خود گوی سبقت برم
 بود فیض عام تو ایر بهار که بار و بگلزار و هم خار زار
 کشتی گوهر رای در گوش من گرانبار منت کنی و دوش من
 که آید غمان مرادم بکف رسید نیز تدبیر من بر هدف
 حکیم این سخن چون از گوش کرد در حکمتش گوهر گوش کرد
 که امی مرد بیدار بیدار بخت ز تخم شیا و وارث تاج و تخت
 گر این دو دپچیده اند رسرت که چتر شاهی بر زنی بر سرست
 ز دانش کم نمکته نشین که بر پشت یکر اس همت نشین
 چه ملک و چه مال و چه قدر و چه جا چه علم و چه فضل و چه تاج و چه گاه

اگر شاه و گرم در پیش یافت
 سکندر که ادب هفت کشور گرفت
 چو همت به شیخ عالم پیوست
 کسی که همت بکار و بخش
 اگر جفت همت کنی رای خویش
 کسی را که همت کند رهبری
 کسی را که گنج سعادت دهند
 گدایان بهمت بدولت رسند
 سعادتی که وابسته همت است
 چو دامان همت بدست آوری
 کسی را که یاری کنند این دویار
 کسان را بود نسبتی با کسان
 بیامردی همت خویش یافت
 جهان را کرا تا کراں بر گرفت
 در آورد نقد سعادت بدست
 بیمار سعادت شود بارور
 نهی بر سر سروران پای خویش
 کند بخت اقبال فرمانبری
 تختیں بکفت نقد همت نهند
 سیفهاں بهمت بجکت رسند
 بی بی همتاں کی در آید بدست
 کند بخت و اختر ترا یاوری
 فتح بخت و اختر بدو سازگار
 نباشند جنس کسان ناکسان

بہتیم در کرا انقلاب بعضی از خاندان ننگالہ از دانش پنجم

ز تاریخ ننگالہ آرم ہے
 کہ چون شمس دین از جہاں رخت برد
 کہ از تخم شمس دین بزرگ
 بدی کنس نامی یکی چاکر شش
 اکی صولت شیر نر داشتی
 خوش افسانہ بر نگارم ہے
 بخردی بلک عدم رہ سپرد
 بدو ہسم از دجانشین بزرگ
 زمیںندالہ ہندوی فرمانبر شش
 چو روبہ گی مکر برداشتی

گئی شکل رو به گریزاں بُدی
 ز فرمانبری گشت فرمانروای
 برآمد به تخت چاه داوری
 در جور بر روی مردم کشاد
 برو ظلم بی حد و داداشتی
 حد و پور او گشت فرمانروای
 که او قطب عالم بُدی بیگماں
 نکو بهیده کیش پدر ترک داد
 بدل گشت نامش بنام جلال
 بفرجام ازیں تنگنا در گذشت
 که بر تخت فرماندهی جا گرفت
 مدامش می عیش در جام بود
 نه کاری به اُردی نه پروا زدی
 ب مردم بسی جور و بیداد رفت
 ز سلطان چنان غفلت روز و شب
 که هر کس بفرسای او افتاد
 که ناصر بُدی نام آن دوسپاه
 بدل تحت و تاج آرزو داشتی
 که بُد دشمن بشمشیر کیس

گئی صورت شیر غراں بُدی
 بزور و زور آن نکو بهیدرای
 چون که اختر طالعش یاوری
 به عهد خود آن کافر پیمان داد
 ز مسلم به دل کینه هاداشتی
 پس از مرگ آن هندیو تیره را
 تبریت قطب دور زمان
 چو اورا سعادت بُد اندر نهاد
 مسلمان شد آن مرد نیکو مال
 چو از دور او دوره یاد گذشت
 پس از وی پسر جای او گرفت
 شه بیخرد احمدش نام بود
 سر و کار بودش بمعشوق می
 چو سلطان به پیروشی از داد رفت
 چو دیدند ارکان فرصت طلب
 بهر سر سروری او افتاد
 غلامی سیه کار و گم کرده راه
 بد رگه شه آبروداشتی
 چو صیاد هر دم بُدی در کیس

بوتنه که شته مست مدبوش بود
 بنجر جدا کرد از تن سسش
 از آن خاندان هر که بوده است مرد
 پس آن بنده دودمان شاهی
 چو دو ماه بگذشت ازین گذشت
 نیاورد تاب غسل دگر
 بزرگان دولت پی انتقام
 چو آن نابکار تبه روزگار
 در آن دوده از دست آن تیره
 که بر تخت شاهی هند پای خویش
 از اکیں دولت ز روی وفاق
 که بی بر شد آن خسروانی دخت
 گر آنکس از تخم شاهان بود
 خصوص از سلاطین پیشین بنگ
 پی جستن وارث تخت و تاج
 براه طلب گرم بشتافتند
 که در روستائی در افتاده اند
 بیاری اقبال و تائید بخت
 بسی سال فرماندهی کرد و رفت

بسرا ندرش باده در جوش بود
 سپرد آن سیه رو بخاک اندرش
 غلامش ته تیغ بیداد کرد
 برآمد بر او رنگ فرماندهی
 بر دآب شمشیر از سر گذشت
 به بستند مردم بکینش کمر
 کشیدند شمشیر کین از بنیام
 بهاداش کردارش همکار
 نبوده است کس ارث تاج و تخت
 زندگیکه بر جای آهای خویش
 نمودند یا مهد گرافاق
 یکی را باید نشانند به تخت
 ز انبای کشور پست هاں بود
 کند نوکین رسم و آیین بنگ
 که بزمام او سکه یابد رواج
 در آفرینا صخره یافستند
 نمودی بسر عمر ناپایدار
 بر رسم نیاگان برآمد به تخت
 دمی چند گوی بر آورد و رفت

خطاب شهری ماند تا ویرگاه	پس از وی در اولادش بادشا
ره خوض پویند پویندگان	چو امروز جویند جویندگان
وزاں شوکت و شمت دینوی	ازاں خسروان ازاں خسروی
که بوده است بافر فرماندهی	ازاں دودمان یزرگ شهری
ندارم که دارد چه شغل و عل	اگر مانده باشد کسی فی مثل
که بر خود در فضل بگشاده است	بکار خفیی در افتاده است
بداند که آنرا درایت بود	همین حاصل این حکایت بود
همی باز داند ز شاه و گدای	که داننده تابساند بجای
بیاد آورد آن شناسا که هست	شناسنده هر کسی تا که هست
شناسایش با شناسا برفت	چه مردم شناسا ز دنیا برفت
تو گویی که او خود ز مادر زاده	نیاروی باز نامش بیاد

ادب پیچدهم در حرمان مقصود از دانش پنجم

کشایم در گنج پنهان راز	کنم نقل فخر زمان خسر از
در اندیشه علم باطن فتاد	که پیرانه سر پیر دانش نهاد
برون آرد از کنده آب و گل	که از دستبازی خود پای دل
مناسبت مقامات توجید ط	کند مرکب سرکش نفس پی
دریں ره بر هر و شود دستگیر	ولی بهر کالی ناگزیر
بیاد در شرط تفحص بجای	بجویای آینهان رهنمای

جهان پیشوا نجم کبری بنام
 پی رهنمای خلق خداست
 کمالات او را از مردم شنید
 رسانید در خدمتش خویش را
 بدرود دل فخر پله بردش
 برای قیامش پی چندگاه
 که از وی دهد کار خود را نظام
 بقبولد سپهر مبارک وجود
 بتصفیه قلب ظلماتش
 که از زنگها ساده گرداندش
 همی بردل آن نکو بیداری
 بسر آمدش چند روزی بر او
 بروزی سیه با سری پر ز باد
 دو کس دیدن آن پیر دانش متاع
 می اندر او جا بیکه استاد
 بفهمش نیامد از او گفتگوی
 که خود اندر او دانش دلکشای
 پس از غور بسیار و فکر دراز
 که از عقل و نقل آنچه در سینه بود

که آن روز خوار زم بودش مقام
 بصدر هدایت می داشت جای
 ره دور در اشتیاقش برید
 پی نوش نزد در جگر نیش را
 بد و خدمت و کک بسپردش
 اوقاتی بد و داد در خانقاه
 مگر کار خود را بد انتظام
 ز ماینکه پہلو بدل می نمود
 که بر تابد انوار انسانیش
 غبار تعین بر افشاندهش
 بفرصت رساندی نزار گشت پای
 که بودی بخدمت چو خدمتگراں
 با موز گاهی گزارش نقاد
 که بودند با هم به بحث و نزاع
 بتقریر آن هر دو کس گوش داد
 از او ر و طالی بد و داد روی
 کتابی از او بود دانش فرای
 برو کشف شد این معمای راز
 مگر سینه از علم گنجینه بود

چو آگه بد از درد آنمرد شیخ
 پس از آگاهی فخر ازین سادگی
 که نفس ز بونش بر و چیره گشت
 چو اورا نبود این سعادت به نخت
 گمانش که علم مشیخت مآب
 ز تبلیس ابلیس پر مکر و کیس
 که بالفرض موجود باشد اگر
 بحکم موانع که آید به پیش
 نگر دم ز فیض آن بهره یاب
 دهم جان شیرین ز قرط ملال
 بامید موهوم علم بطون
 بر اهی که محمول باشد بحال
 غرض آن گرفتار او بام خویش
 ز هنگامه آرائی نفس و دوس
 چنان عالم ذوفنون بخته رای
 چو اینگونه حالی بدو دست داد
 چو تادان غلامان بی پاوس
 ارادت که بامر شد دستگیر
 بنودش بشیخ آچنان اعتقاد

چو حرف غلط محو میکرد شیخ
 بزندان در آمد ز آزادی
 چنان روز روشن بر و چیره گشت
 ز دامن سلامت برون بر درخت
 مباد آنکه طنی بود در حساب
 دگر آن گمان شد بدل بالیقین
 بنجای مرا این علم خاص بشر
 نیایم از آن علم گر کام خویش
 ز چشم دلم بر نخیزد حجاب
 که از من رود دانش شصت سال
 شود از دلم محو پیش فنون
 قدم که نهی سالک غده سال
 که چون خود ندیدی در ایام خویش
 که بروی و مادام دیدی نسو
 ره رفتنی کرده گم ز پیر پای
 گسست از دلش رشته اعتقاد
 شد از خانقا هوش برون بنجر
 بود بهر مستر شدن ناگزیر
 چنان بد مریدی بجهان مباد

ز گم گشتن آن فنون زبوں
 بو حشت سوی خانه خود شافت
 همانا که بر صدر جاه و جلال
 خیالش که چون آن کمال رود
 مرا این پوچ اندیشه ناصواب
 دگر را وی بر نگار دایمی
 که روزی از دفر کرد این سال
 اگر سالک این طریق صواب
 بفرما که در مدت چند روز
 جوابش بفرمود شیخ اجل
 که آن حال گفتن نیارد کسی
 ولی باز گویم تر از جواب
 چهل سال باید تنگاپو نمود
 چو علامه از شیخ پاسخ شنود
 که مقدار این مدت دیر باز
 که تا آن زمان صبر نتوان نمود
 بفرمود شیخ عظیم المثال
 پس گفت ازین هم بکتر زمان
 مگر در زمان نفس برزدن

که گرد و بتیمه خودی رهنمون
 ز گنجینه سرمدی رو برفت
 زدی تنگه از وجه فضل و کمال
 بدو جمله جاه و حبلالم رود
 بنا کام را ندان در آبخواب
 مرا این نقل را بر گنجد ای
 مگر پریشانند به اوج کمال
 کند دانش معنوی آفتاب
 برو تا بد آن نیشر جان فروز
 سپست صهبای فیض ازل
 که آگاهی از وی ندارد کسی
 که دوری این ندارد حساب
 که سالک در آن منزل آید فرو
 دگر بار از وی گذارش نمود
 زمان طویل است عهد دراز
 توانی که بکتر آری نسرود
 فرود آرش برده و دور سال
 رسی تا بمقصود خود بیگماں
 توانی بعرض برین پرزدن

نویدی چنین آمدش چون بگوش
 چو آمد بخود فاضل سست ران
 مرآتاً بمقصد کنی رهبر
 چو بشنید عرض طلبگار مرد
 ترا اگر بدل باشد این آرزوی
 مشرف بقرب الهی شوی
 همه تن دبی تن بفرمان من
 برودر فلان خانه میفروش
 چو این حرف در گوش او کرد جای
 ز خود رفت علامه روزگار
 ز راه خطاره بمبزل نبرد
 سگالش گرفت از تباہی ای
 کشتم گر سبوی پر از می بدوش
 چو بیتند از من چنین ناسزای
 دل هر که روشن شد از نور عقل
 که منشأ بود هر دور احسب جاه
 کجا جمع آید خودی با خدای
 بشود آن سعادت بتقدیر مرد
 کسی را که توفیق نبود در ضیق

بشادی شد از هوش آفردهوش
 بفرض رسانید که ای سمنای
 بدان جای مار ازین رهبری
 خداوند ارشاد ارشاد کرد
 که در پیری آری تو آبی بجوی
 ز خاصان درگاه شاهی شوی
 بروں نادری سرز پیمان من
 سبوی پر از می بیا در بدوش
 کزین نغمه گوشش نبود آشنای
 تو گوئی بر آمد ز جالش دمار
 که نفس خطاکارش از راه برد
 که این کار از من نباشد بجای
 نهم پا بروں از در میفروش
 چلویتد بیگانه و آشنای
 بدانند همین حاصل هر دو نقل
 بیک جانشود منتی هر دورا
 ز خود بگذری تا سی تا خدای
 از آن صحبت شیخ سودی نکرد
 چه حاصل زیاری پیر طریق

چه کار آیدش دانش چند و چون
 بناید بکار کسی علم و رای
 تا سفت بود کار و پوانه مرد
 گذشتند ازین کهنه کلخ و دور
 نشانی بگیتی پدیدار نیست
 بنا کام رفتند ازین خاکنای

چو از ره برد غول نفس ز بون
 اگر یاورش نیست فضل خدای
 بخرمان مقصود من زانه مرد
 که چون خسر رازی بے نامو
 کس از نام آنها خبر دار نیست
 بے از بزرگان با علم و رای

ادب و هم در فوائد بنای باقیات صالحات از دانش پنجم

عطا کن بقدر عطای خدای
 بر انداز ده داد حق در دای
 نیز تا بدش زور بازوی خلق
 ترا هم نصیبی از او داده اند
 دل آزرده را دل آری بدست
 بدفع بلای تو گردد در از
 که باشد به تیغ بلاها سپر
 مثالی مناسب بیارم کنون
 برو بود بخت همایون شفیق
 بصحرایست که درهماں سرای
 فرو دآندی اندراں جاگاه

بیاید که بر بنده های خدای
 بقدر توان بار بر سر نهی
 بروں باشد از حدیروی خلق
 ازین خوان نعمت که تنهاده اند
 بدان مایه قدرت که داری بدست
 مگر دست آن بنده پر نیاز
 تو باشی ز حال و عاینخبر
 بتذکار نصرت نگارم کنون
 عزیزیکه توفیق بودش رفیق
 با سایش بندگان خدای
 هر آنکس که زان سوی قنای بر

یکی از بزرگان روشن درون
پس از مشتق این پنبی سرای
پد و گفت آن پیر روشن گهر
بگفتش چه گویم از آن ماجرای
مگر در بیابان بر اهر حندای
کز آن ره رود هر که از ره روان
قضا را یکی روز در گرم گاه
پناهی گرفت اندر آنجا دے
چو آن سود صاحب دل از پنج راه
که بر بانی این نبط ای ضعی
دعایش که از روی اخلاص بود
بیا مرز دم لطف آمرزگار

که راز درون باز دادی برون
بجواب آمدش بانی آن بنای
که بامن بگو سرگذشت سفر
که میداشتم بند محنت بپای
رباطی، می کرده بودم بنای
بیاساید آنجا ز پیر و جوان
فرو همیده مردی در آمد راه
که آساید از خستگی پا دے
دعا کرد در بارگاه اله
در رحمت خویش برکشای
خدای که میش اجابت نمود
ز بند بلا ساختم رستگار

بابستم در استغنائی ارباب کمال کو چکدلی مرا

از دانش بچم

چراغ شبستان روشن شدلی
مهدج امیر امیران هند
که پور اسد خاں بد آن نامدار

سخن آن خوش فکر نامر علی
گر انایه دستور سلطان هند
ز سلطان خطابش پده ذوالفقار

سراییده سنجیده ابیات چند
 به پیش وزیر اک هیزمایه مرد
 چو شعر تختیں بگوش آیدش
 بفرمود فرماں بفرماں گذار
 بناصر علی گفت که ای نکته در
 کشم ار بگوش این در شاہوار
 چو آن مایه نبود مراد رباط
 ز خواندن ازاں باز دارم ترا
 چو این حرف دستور سلطان
 بر آشفست و مگر فتنه شکیں درش
 چو برگشت بر جای خود در آمد مرد
 بیار اں ز در دول خویش گفت
 که سودی ندادم این گهر سفتنم
 بفکر سخن خون دل خور و غم
 صله گزندی به تسکین من
 مشنودی مگر جمله اشعار من
 که از قدر داناں آفرینی برم
 غریزی زوالتبگان وزیر
 برآمد ازاں خانه و پاکشاد

بمضمون چیست و بفکر لبند
 بر رفت و ثنا خواندن آغاز کرد
 غم قدر دانی بچوش آیدش
 که بخشند او ادرم صد هزار
 نیارم شنیدن ازین بیشتر
 بهر بیت بخشم درم صد هزار
 نیارم شنید از ره اختلاط
 که آن مایه دادن نیارم ترا
 شنید آن کن شاعر نکته داناں
 بروں آمد آذر دزد دل از درش
 بقصد اجماع خامه در دست کرد
 غم و غصه خاطر ریش گفت
 بکاری نیامد سخن گفتنم
 بمضمون تلاشی بس بر دلم
 زباں بر کشادی تحجین من
 که جنبی چه قسم است در بار من
 به از به قصد بخت باد آورم
 شد آگه ازین شکل نادپذیر
 بنواب این حال را عرض داد

چو این قصه بشنید سالار همد
 پی عذر خواهی ز کو چک دلی
 چو دستور پر خورد با مرد دراد
 که من عذر خواهم ز کردار خویش
 تو قصد دل آزاری ماکن
 علی نام تو نام من ذوالفقار
 اگر پنجو شمشیر خود ذوالفقار
 تو همسم بهجو من کن که زیبا بود
 ازین عذر رنگین دانا و زیر
 تر آمد بسی شاعر تر زبان
 ز هم بدگر عذر خواه آمدند
 اگر چشم بینا کشاید کسی
 در آن روزگار و درین درگاه
 در آن روز باز از دانشوری
 هنرمند را انجمنین قدر بود
 خود من ازین نقل فرهنگ ای
 یکی آنکه آموزگار ی کند
 دهد سیرت رفتگان را بیاد
 چنان صاحب قدرت اختیار

بمکب برآمد سپید ار همد
 بیاید بر شاه ناصح علی
 ز دستش قلم برد و لب بر کشاد
 غلط کرده راهم برقرار خویش
 مرا پنجو محمود رسوا کن
 نزیبید تر از پنجو من زینهار
 علی کرده باشد شته نامدار
 علی هسب چه فرماید علی بود
 وزین کسر نفس امیر کبیر
 بسی عذر آورد از و بر زبان
 ز بیراه رستن بر اه آمدند
 بیاموزد آداب دانش بسی
 تفاوت بود همچو لیل و نهار
 که بوده است عهد هنر پروری
 مقام هنر مایگان صدر بود
 بر دهر از دانش و هوش ای
 بهتذیب اخلاق یاری کند
 سعادت بود در هنرمون مراد
 چنین باشد افتاده و خاک

بدان حشمت و جاه و مال و منال	نیاورد و مقدار خود در خیال
دگر آنکه از دست در صاحب کمال	برند آگهی مایه داران حال
که پیشین بزرگان با آب و جاه	هنر دستگاه هنر و پناه
هنر را گرامی چو جان داشتند	هنرمند را شادمان داشتند
دگر آنکه باید هنرمند مسرود	نباشد گدا پیشه و هرزه گرد
طمع را بیکسو گذارد ز خویش	گدا پیشگی دور دارد ز خویش
طریق قناعت کند اختیار	که در هر دو عالم شود نخستیا
حصیر قناعت کنی جائے خویش	که بر عرش عزت نهی پای خویش

ادب اول در معنی ادب مشتمله بر ذکر فضائل و زوایل

از دانش ششم

کنون بطرازم که آداب چسبیت	ز معنی آن لفظ دریاب چسبیت
زنا گفتنی و زنا کردنی	همانا کند خط نقش دنی
ادب هر که را داد آبی بروی	نریزد خود و خلق را آبروی
نیاید کسی را از جایش فرود	نه بر پای کس تواند فرود
بوصف ادب برکشایم زبان	بتقریر خوش و اندام زبان
که در جمله گفتار و رفتارها	چه کار و چه کردار و هنجارها
رو مصطفی را کند پیروی	کز و پشت آداب گردد تروی

بود هر که اهرتد ر پایگاه	بر انداز نه منصب و جایگاه
مهندب کند جمله عادات خویش	ادب را کند لازم ذات خویش
تکو تر ز فرمانده نیک خوی	ز هر کس ادب مینماید تکوی
خواستی سلطان کند پیروی	ادب گر بود سیرت خسروی
آداب نیکو شود و غن پذیر	رعایای آن سلطنت ناگزیر

ادب دوم در امر اسلحه سلطان مصر و قیصر روم با هم

از دانش ششم

که از آن هر دو آباد بود آن دویم	چو سلطان مصر و خداوند روم
بنای خصومت بر انداختند	هم طرح وصلت در انداختند
پسر و در دختر خویش داد	که هر یک از آن هر دو والا نژاد
دو کشور بهم شاد و آباد گشت	بدین هر دو وصلت که بنیاد گشت
کشیدند بر فرش راحت از	رعایای آن هر دو کشور نیاز
یکی عقد دیگری می کشود	مهمات مشکل که رومی نمود
که در مصر بوده است فرمانروا	همچنان در بیدارش و سست ای
در آن نامه این حرف ها در نوشت	کتاب عزیزی بقیصر نوشت
بدی آنچه شایسته خسروی	که از دولت و مکنات دینوی
که باشد گرامی ترین و عزیز	ز مال و متاع جهان جسمه چیز

رساند بهم پیر فرزند خویش
 پسر چون بود یادگار پدر
 به قیصر یکی نامه ارسال کرد
 که از برگ و سامان دولت مگر
 چه فرمانده روم دید آن کتاب
 که آن مال و اسباب نیای و
 نیز زد بر مردانش نهاد
 بد و دل نه بندد خداوند رای
 ز مال و متاع جهان خراب
 که این چادر گلزار بی آبروی
 من از پیر پوری گرامی گهر
 به آداب نیکو بیارستم
 سپردم بدو گنج فضل و کمال
 چو آمد ز قیصر بمصر این عجب
 که جزوی ندارم جگر بند خویش
 از و تازه رولاله زار پدر
 در آن نامه تذکار این حال کرد
 چه آماده کردی برای پسر
 تبسم نمود و نوشت این عجب
 بودگر برون از حسد چند و چون
 که هست اولش کون و آخر فساد
 که جاوید با کس نماند پیای
 ز دانا نیاید گر فتن حساب
 ندارد ز مهر و دوزخ رنگ و بوی
 بنادم بسی گنج فضل و مهر
 به تهنیت اخلاق پیراستم
 میرا از آسیب نقص و زوال
 پسندید سلطان که دیدش صواب

ادب سوم در بیان فراست از دانش ششم

فراست ز اوصاف کار آگاهی
 بود شرط کلی بعینه ماندنی
 که بر روی ادبیکه پیش آیدش
 بحکم فراست نظر بایدش
 اگر حال آن قصر پیدا شود
 دهد حکم بر هر چه فتوی بود

اگر تر آں قصه باشد نهان شود فیصل از فکر کار آگماں
 نباید که برگشتہ ناستلاں کند کار نامرضی عافلاں
 کہ این نخل را نیت برگ بری مگر رای صائب زد انشوری

ادب چهارم در وصیت ابراہیم امام از دانش ششم

بوقتی کہ بوسلم نامدار بقصد خراساں ہی شد سوار
 براہیم امام اولین سروری ز عباسیاں طالب افسری
 بدین حرف اور ابرآمد گوش کہ زان پندافزایش عقل و ہوش
 زہر کس بدل بر گمانی بری نیاید کہ از قصد او بگذری
 بغورش اگر در نیاری ز پای نہاند ترا قصہ ہستی پیای

ادب پنجم در تواضع از دانش ششم

من از ابن سہاک ہارون رشید کنم نقل صحبت کہ باید شنید
 کہ روزی مران مرشد شیخ و شاب بیامد نیز خلافت مآب
 بہانیاں بجنبید از جای خویش بتعظیم برخاست بر پای خویش
 زہر گونہ صحبت بہم داشتند سخنہا ز بیش وز کم داشتند
 از ان پس کہ آل پیر صافی درو شد از بارگاہ خلافت بروں

چو دیدند حضار بزم امیر
بر و عرض کردند از ضعف رای
گرای رسم تکریم یا بد بنای
پدید آید اندر ریاست فتور
چو بشنود هارون رشید این صدای
تواضع بود هر گرانوئی او
چنان دولتی کی پسندد خرد
تواضع بود از کمالات مرد
ندارد بزم دولتی آبروی
پدا نگویند تکریم آن مرد پیر
شهباز را چنین خلق نبود هنرایی
شکوه خلافت نماند بجای
که افتد ز رعیت هبایت بدور
بخندید و فرمود فرمانروای
گر بزد سگ نخوت از کوی او
که افتادگی بهتیش را برد
پسندیده ترسیرت ذات مرد
که از وی کم ترک خلق نکوی

ادب ششم در نفاذ و ثبات احکام حکام از دانش ششم

سمر دعوای مردی بر کسی
رسوخ دم است ثبات قدم
کسی را که نبود ثبات و قرار
بنای نهد هر چه از سخت و سست
دگر هر چه گوید ز چند و بز چون
مرا این هر دو اوصاف همتی ای
نگارند از غازی غزنوی
که روزی بمیدان گزارش فقاد
که باشد ثبات و قرارش بسی
که از وی ز مردی زند مرد دم
نیاید بردگی در شمار
بپایان رساند برای درست
خلافتش نیارد برون از درون
بود لازم نفس سرمانروای
کز دشت و بازوی دین شد قوی
نگاهش بزد و بارش فقاد

دل خود ز سنگینیش ریش داشت
 مر آن سنگ می برد بیچاره مرد
 دل درد مندش در آمد بدرد
 بحالش تناسف بسی خورد شاه
 تو این سنگ را بر زمین بر فلک
 ازاں بار خود را سبکدوش کرد
 بدی چشم مردم بدان سنگ باز
 فکاده است سنگی که در مرغزار
 ازاں سنگ تکلیف های برند
 که بردار دو جای دیگر نهد
 بفرمود که ای مردم سست ای
 نه آن تیغ خود را کنم در غلاف
 بدیدم که پایش در آمد بسنگ
 ازاں بار خود را سبک ساختن
 عنان خرد را ز کف درد هم
 که باشد لقیض یکی دیگری
 چه بار شمت که بر سر نهسم
 شود ذکر من در جهان جای جای
 که هکس ندارد ثبات و بقای

که سنگی گراں بر سر خویش دست
 بتغیر ایوان شاهی بدرد
 چو پی برد سلطان تکلیف مرد
 چو برد در دفر دور پی برد شاه
 بزدور گفت از سر خویشتن
 چو حال فرماں شمشیر گوش کرد
 اماں جای تار و زنگاری دراز
 بدو عرض کردند که ای شهر یار
 چو اسپاں ازاں راه می بگذرند
 کسی را خداوند فرماں دهد
 چو بشنید سلطان کشور کشای
 ازاں حکم هرگز نه ورزم خلاف
 در آن دم که از بار سنگین سنگ
 بفرمودش حکم انداختن
 کنون حکم برداشتن گرد هم
 دو حکمی چنینی که دهد سروری
 دگر حکم برداشتن گرد هم
 پستی و عزیم و بستی رای
 ازاں بادشاه ممالک کشای

مهابت نماند بدلهای خلق نیاید بد آرایش رای خلق
بسی بر نیاید که آن سستای نماند بفسر بازوای بجای

ادب هفتم در توصیف افراسیاب از دانش ششم

به اعیان خود گفت افراسیاب خدیو جهانگیر کیوان جناب
که بر هیئت و شکل مردان جنگ بلاف و گراف جو انان جنگ
منازید از خفت عقل و رای که دارم چنین فوج رزم آرای
مگر آنکه از بخت آزمون ز مردمی بپیش آید برون
دلاف و گراف جو انان خیش میفرای بر شوکت شان خویش
نخست آنکس را بصبر آزمای که در دشت کین بر فشارند پای
چو باد شمنان رو بهم آوردند بمیدان ثبات قدم آوردند

ادب هشتم در تعلیم پسر پوزیز بفرزند خویش از دانش ششم

جهان دار پوزیز کی نژاد به تعلیم نسرزند خود لب کشاد
که ای پوز دانش طلبگار من بگوشتش آر پند گهر بار من
چو خواهی که در ملک آباغیش حکومت کنی بر رعایای خویش
چو قوی که بروی کنی سوری تو باشی طلبگار مند ما نبری
همانا که عقل بلند ی گرای بود همچنان بر تو سر بازوای
منه پای بیرون ز فرمان عقل مده از کف خویش دامان عقل

ادب نهم در تعلیم مرشد خلیفه به پیغمبر و از دانش ششم

ز مرشد خلیفه خلافت مآب	همی چند حرفی ز دم انتخاب
که فرزند خود را همی داد پسند	که ای پور دانشور و هو شنند
چو خواهی که از رای دانش گرای	کند رعب تو در دل خلق جای
ره راست راستی برگزین	که نبوده رستگاری جز این
ره راستان را ستگاری بود	که این ره ره رستگاری بود
هم دارد وقار آنکه گوید دروغ	چراغ کمالش نگیرد و سر و غ
ز مردان بریزد دروغ آبروی	بر نیکمردان نباشد تکوی
بر صحبت راستان برگزین	ازین نخل شیرین بری باز چس
ندانی که در صحبت چند روز	که با گل نشیند گل تیره روز
بخوبی بجای بنده پای خویش	که در دست غو باں کند جای خویش
مشق تا توان بابد آن هم نشست	که از خار بن گل نیاری بدست
ز خزه زهره نشیند کس بوی گل	بخزمی زبند زمینا می مل

ادب هم در نکویش کبر و غرور مشتمل بر مخاطبه میو یا ایلد هم

بایزید از دانش ششم

زیاں بر کشاید بلا ف شعور که ادم بر آرد ز جیب غرور

غور آدمی را بخواری کشد
 چنان بد شود روز آن تیره بخت
 ز تیمور و ایلدرم را نم سخن
 چه قیصر بدستش گرفتار گشت
 بیاید بدرگاه کشور کشای
 خدیو منظر ز روی غتاب
 که ای مرد مغرور شوریده سر
 تو خود این بلا بر سر آورده
 نوشتم بنو نامه اتحاد
 حصار کماخ و دو فاسد مواد
 قراپوسف و احمد فتنه جوی
 بنزد من فرست این دوسه فتنه مرد
 که بیرون کنی هر دو کس را ز مردم
 ز احوال آن مردم سر بسپار
 که چون غول ادبار شد به نهون
 مرادیده از مسکن خویش دور
 ز اخبار بی باکی آن دو مرد
 که آن هر دو کس را دهم گوشمال
 چو آوازه نهضتم او فساد

سرانجام کارش نزاری کشد
 که بر تخته اندازد از روی تخت
 همانا بیایان رسانم سخن
 لوی شکویش نگوئد از گشت
 مسلسل برنجیر بادستش پای
 به ایلدرم کرد این خطاب صواب
 ز لیسیت و بلند جهان بنجیر
 در این پر خود بر آورده
 در آن درج کردم ز روی داد
 که آن هر دو مرد اندام الفساد
 به انگیزش فتنه ها کرده خوی
 اگر غدر داری توان نفی کرد
 نیا بسند جائی در آن مرد و بوم
 مفصل در آن نامه کردیم یاد
 نهادند پا از حد خود بروی
 کشیدند سر از سرش و شور
 شدم سوی ایران زمین ره نورد
 نگوئد سازم بچپاه نکال
 رمیدند چون رو به کج نهاد

ندیدند جز روم جای پناه
 دهم شرح حال همار کماخ
 ز روی نشان داده راستان
 چو مرور ایران زمین از من است
 بدین وجه من از تو درخواستم
 چو از مستی کبر نادان پسند
 مگر اوقات دی ز راه غم
 به بسیاری ملک و مال و پناه
 در آن نامه سوگند دادی مرا
 چو اجم نوشتی به تنه غمی
 بچنگ نیایی اگر از عراق
 به پیکار آماده کردی مرا
 بنا چار کردیم بدین سمت ردی
 بنودم تنها به تسخیر روم
 بچنگ تو افتادمی گر بچنگ
 بلا باز تو آمدی بر سرم
 کنون هر چه دیدی ز خود دیده
 چو ایله رم بشنید از و این خطاب
 که ای شاه شاهان کشور کشای

رسانند خود را در آن جایگاه
 که درخواستم از و آن کس نه کلخ
 ز ایران بده است از گپاتان
 تمام و کمال آن من از من است
 نبوده است پیوده و درخواستم
 نگشتی بفرمان من کار بند
 بفرسنگها از ره عقل دور
 ترا برد غول تنکبر ز راه
 بچنگ آوردی پاکشاد غمی مرا
 که ای لاف زن مرد پیکاجوی
 زنان ترا از تو باشد طلاق
 کشیدی بمیدان مردی مرا
 که با تو چنین ماجرا داد روی
 که کارم نبود بدان مزد و بوم
 بقتل تو کی می نمودی درنگ
 من آن حال بد را همی بنگرم
 نه از دیگری روز بد دیده
 ز دانش بدینگونه دادش جواب
 بمانی جهان تا بماند بجای

خدا را که خواندی بوصف غفور
نیاستد سبب جز گناه بشر
صفت از من و فیض نیسان ز تو
بدان چشم دارد خطا کار تو
فرو خورد از وحشم آتش فلک
مدار او دلجوی آغا ز کرد

ز مابند گان گر نبودی قصور
ظهور چنین وصف حق را نگرد
گناه از من و وصف غفران ز تو
و گر هر چه باشد سزاوار تو
چو بشنید تیمور از و آں سخن
بر دیش در محنت باز کرد

ادب یازدهم در سیاست نوشیروان از دانش ششم

عمر این خطاب عالی خطاب
برو پا نهادم بسو دای خویش
ز باب یمن داشتم چند برد
شدم بابلای سیاهی دو چار
به بستند بر من گزرگاه من
گرفتند دزدان بغارت گری
که سیلی چنان بایل از سر گذشت
از دور در خود را شدم چاره جوی
بجای آورد خدمت داوری
بفرمود سر مانده داد گوش
هم از شرط همایم نگذرند

روایت کنند از خلافت آب
که در جاهلیت من از جای خویش
بسوی مدائن شدم ره نورد
بقرب مدائن چو کردم گزار
گرفتند دزدان سر راه من
قتل من از دست من سر سری
به بیچارگی بعد ازین سر گذشت
به درگاه کسری نهادیم روی
که از عدل خویشم کند یادی
چو کسری بفریاد من داد گوش
که ما را بجای فرود آورند

بجائی مرا حاجی داد جای
 که غارتگران تو پیدا شوند
 از آن روز هر روز در چاشتگاه
 بر روز در بارگاه شاهی
 که وضع جهان بنایش بنگرم
 چهل روز بودیم مهران او
 چو در آخر روز کنای خویش
 همان جامه ها آمدم در نگاه
 بر آن جاها اینکه نباده بود
 سپس کاغذی در نگاهم نمود
 بر آن کاغذ زر رستم کرده بود
 که ای مرد مظلوم دزدان راه
 چهل روز گردی در بخت قیام
 بوجه قیام چهل روز خویش
 چهل تنگه زر بگردای جوان
 تو چون باز گردی باهای خویش
 چو روداد این خاکایت کنی
 خرد پرور اینکه بنیش ورنه
 بدانند رسم دره آن گروه

بمن گفت چندی در بنیای
 ته تیغ خوریز یا سا شوند
 فرستی طعام ملوکانه شاه
 همی رستی از پله آگاهی
 برسم دره دولتش پی برم
 نیمخوادم از خوان احسان او
 ز جای رسیدیم در جای خویش
 که بردند دزدان زدستم براه
 یکی دست مقطوع افتاده بود
 که دروی زر سرخ چهل تنگه بود
 جهانباں کرم بر کرم کرده بود
 زبیدای رهنماں داد خواه
 کنون یافتی مال خود را تمام
 زمان غم و محنت اندوز خویش
 ز خاطره داد نوشیروان
 ازین ملک با سود سودای خویش
 نشاید که از ماسکایت کنی
 بخواهی این نقل گر پی برند
 ز اتباع زردشت باطل تپوده

که بیگانگان نکلوی گرای
که امروز در خاک دارند جای
بخلق چنان زندگی کرده اند
چه نامی بنیکی برآورده اند

ادب از دهم حسن اخلاق از دانش ششم

در جمع محنت است خلق
که نیکوترین صفات است خلق
قوی گردد امیاس بخلق نکلوی
نیاید که مومن بود تندخوی
یکی تندخوی دیگری تنگدل
که باشند آن هر دو کس سنگدل
نه بینند ز تهار روی بهشت
برای ما حرام است بوی بهشت
بدل هر که دارد بهشت آرزوی
دل خلق جوید بخلق نکلوی

ادب سیزدهم در غیرت از دانش ششم

در غیرت است از خصال گزین
نیارم بلیب صفت حاش جزین
که باشند از اوصاف ات خدای
غیور آمده است از صفات خدای
ولیکن بود صوری و حسنی
یکی دینی و دیگری دنیوی
دهم شرح لفظش درین شنوی
که از معنی غیرت آگه شوی
بود منیش حفظ چیزی چنان
که لازم بود بر بشر حفظ آن
خستین از غیرت دین بود
که خود بر یکی رسم و آیین بود
همانکه در امر و نهی خدای
بود لازم مومن نیکر ای
مگر باید شش قدرت و اختیار
اگر نیستش از زماند ز کار

ولی که دارد بدل اندرون
و اگر غیرت دنیوی بر سه قسم
از آن هر سه قسمت نخست آن بود
تفوق بگوید در امثال خویش
بود هر قدر مرد را همتش
بخیل و رجا و بملک و به مال
بمحافظة خاص و حرم های خویش
که ناموس عصمت بماند بجای

چو بیند کسی را بکار زبوں
بود هر یکی را اگر رسم و اسم
که نسبت به امثال و اقربا بود
که خواهد به از دیگران جال خویش
بمقدار همت بود غیرتش
بفضل و کمال و بجاه و جلال
کنند تا توان سحر بر جای خویش
نیفتد در آن رخنه فتنه زای

ادب چهاردهم در خلوص نیت دانش ششم

ز تعریف اخلاص را نم سخن
کنون بشنوا ز من که اخلاص چیست
نظر بر خلوص عمل هر که راست
نمود و غرض را در آن راه نیست
هند هر که در راه اخلاص پائی
ربا در آن بار که بار نیست
شبه بود در مصرف زانوای
کس بی ادب را خداوند داد
چو آن بی ادب آید چندی خورد

با وج ثریا رسانم سخن
علی هیچ باشد اگر اخلاص نیست
کند با خدا نیت خویش است
ریا شیوه مرد آگاه نیست
بهر حال جوید رضای خدای
که آنجا جز اخلاص در کار نیست
که مالبیده نفس زبوں زیر پائی
تیرک ادب حکم تا دیب داد
به پیچیده که گسسته راه برز

سلطان سقط گفتن آغاز کرد
 نمود آتش خشم خود را خروش
 نیاید سزا جز بد را بجزای
 هم آزاد کردند بگذاشتند
 که این سفله زشت که دارم در
 نه در حق او لطف در کار بود
 که بر جای تعزیر بخشوده اند
 که سلطان برین سفله بخشش نمود
 بگیتی بیاید چنان باد شاه
 نه از پیر خود بلکه پیر حرای
 غنا را تاقت نفس من از راه داد
 که زود از نهادش بر آیم دود
 دو گون گشت سمیت زهر من
 بکار خداوند بچیند و چون
 که شرکت در آن کرد نفس غل
 غنا را از آن راه بر تا فتم
 که آنجا نباشد عمل هیچ چیز

بنا گفستی با دهن باز کرد
 چو آن ناسزا حرفش آمد بگوش
 بگفتا که این ناکس ناسزای
 ز نادیب او دست برداشتند
 یکی از خواشی بد و عرض کرد
 نه این مرحمت را سزاوار بود
 چنین لطف بروی که فرموده اند
 ندانم برین لطف باعث چه بود
 بفرمود شاه عدالت پناه
 امیدادم این ناسزا را سزای
 چو اینک بدشنام من لب کشاد
 مرا نفس سرکش تقاضا نمود
 مرا این کینه افزود بر قهر من
 بآمیزش خواهش نفس دود
 دیدم ز اخلاص دور این عمل
 چو گمراهی خویش دریافتم
 خلوص عمل بایست ای عزیز

ادب پانزدهم در مروت از دانش ششم

مروت بود هرگز در نهاد	کسی جز بخیرش نیار و بیاد
چنان مرد مشکور عالم بود	باوصاف مذکور عالم بود
مباد که از گردش روزگار	شود دست فرسود لیل و نهار
بتعظیم پیشین بد و بر خورند	بچشم بزرگی بد و بنگرند
نیار د کسی که در حسی برو	که وصف مروت نباشد درو
شود خالق و خلق پیر از او	بدلها رسد رنج و آزار از او
اگر باشد آن ناکس بد مال	سکندر به اقبال و قاضی کمال
نیاید بچشم کس دژه وار	که در هر دو عالم بود خوار و ار

ادب شانزدهم در سخاوت از دانش ششم

سخاوت بود پرده دار عیوب	که زشت عمل را نماید خوب
دل عالمی بر کشد سوی تو	بود در جهان ذکر نیکوی تو
چو امروز داری تو قدرت بر آن	به بخشای بر خویش و بر دیگران
بحکم ازل گر شوی مالدار	ببر با خود و هم خور و هم دار
چنان کار از وی کشاید بسی	که نکشاید از پنج ناخن کسی
بوصفش زبان زبان آمده است	که در جمله اوصاف جان آمده است

ادب هفتم در شجاعت دانش ششم

توانائی بازوی داور است	شجاعت دم تیغ نام آور است
یل بی همال بتاب و توان	بفرمود رستم جهان پهلوان
به بستر شوم با اجل همکنار	نخواهم که چو پیر زالان زار
نیاید مگر از دل پر دلاں	شجاعت بود سیرت کاملاں
بود مقبل در که ذوالجلال	شجاعت بود هر که اوصاف حال
ز فاضلترین شمایل بود	شجاعت که اُم الفضائل بود
علی ولی شاه خیر کشای	شجاعت بود وصف شیر خدای
که میگوید آن شیخ حکمت ناب	من از بو علی دیده ام در کتاب
نیاید بدین دو صفت هیچ مرد	شجاعت بحکمت علی جمع کرد
بسی جمع دفتر پریشان کند	بسی کار دشوار آسان کند
سیلماں کند مور را در شکوه	کند کاه را در متانت چو کوه
که از اسم در شمش نداری خبر	بسی مرد گمنام بی زور و زور
بفرماندهی جاگزینند به تخت	زور شجاعت نشیند به تخت
مراں را کند زیر فرمان خویش	کند جمع حال پریشان خویش

ادب نهم در توکل از دانش ششم

توکل بود کیای فستوح	دهد لذت کامرانی روح
---------------------	---------------------

بکف مایه بی نیازی دهد بسرافسر سر فوازی نهسد
پریشاں کند دفتر حرص و آرز منساید در گنج مقصود باز
بود بر منراز سپهر بریں که اورنگ مرد توکل گزین
که حاجت ندارد دینج و سپاه بود خسر و عصر بی تلج و گاه
کلید در بسته آبرو دست توکل که نیل رخ آرزو دست

ادب نوزدهم در رضا از دانش ششم

بود هر که راضی بامر قضا دهد دست او را مقام رضا
مقام رضا کس بدست آورد که در کار هستی شکست آورد
چه هستی که پسند از هستی خویش خیال بلندی و پستی خویش
که پر خاستن از سر خواستن بجاں بر فردن ز تن کااستن
رضائی ندارد در رضا جوی دوست که مقصود او جمله مقصود او دست
نخستین سپردن ره بندگی بدرگاه یزدان سرا فکندگی
ولی با کمال سرور و حضور در اخلاص اوره نیابد فتور
چو اخلاص باشد نمازت رواست که اخلاص دل پیشو از دعاست
بر و عرض کن جمله حاجت خویش طالب کن حصول مراد استخیش

ادب بیستم در تحمل از دانش ششم

تحمل متلّع گراں مایه ایست بدست خرد نیک آسرایه ایست

بود وقت و اعتبار انتفاع	ببودای سود آبر این متاع
خسارت نه بیند بسودای خویش	بود هر چه از نفع کالای خویش
ندردی تحمل شود کار بسند	بهمات خود را اگر هوشمند
نیار و پشیمانی و انفعال	بود جمله آن کار نیگومال
کشایند هُ بستگی های کار	ب تحمل بود ناخن استوار
گل کامرانی بد امان کنند	پریشانی کس بسا مان کند
پریشان کسی سر بسا مان کشد	که هر در در اسوی در مان کشد
که این نقد کار در کار بست	متاع گران قدر در بار بست

ادب بست و حکم در کتمان اسرار از دانش ششم

بکتمان اسرار فرمایدش	کسی را که دانش بکار آیدش
نهان کردنی را از پوشیدنت	بکتمان اسرار کوشیدنت
زبند عسار مانده ترا	بافج سعادت رساند ترا
دو حشر باند ز فرموده اند	کس این که این راه پیوده اند
بردیت کشاید در فتح باب	چو خواهی که کامت بر آید شتاب
منه در میاں با کسی را از خویش	نگردان ز اسرار انبیا ز خویش
یزددی نگر دور واکار تو	چو بیرون افتد بنحیه از کار تو
که تاخیر دیدیم در کار ما	منش امتحان کرده ام بار ما
چو افشا کنی سخت دلو آنه	اگر محرم را از بیگانه

اگر عسرم را از سلطان شوی نگهبان آن گنج پنهان شوی
زبان را که یاشد کلید درش ببندی ب حفظ درو گوهرش
مبادا که از لب بر آید برون که غلتی بپا د اش در خاک فزون

ادب بست دوم در صبر از دانش ششم

بستی که مفتاح صبر از فساد در کامرانی برویش کشاد
کلید در شادمانیست صبر که سرمایه کامرانیست صبر
چه شادی که ربخی ندادی پی چو باغ جانا فارغ از بیخ دی
صبروری نهالی بود بارور که بی صبر از وی نچسند ثمر
دباغ سعادت کسی بر خور که آن میوه تلخست بر خور
صبروری بود از صفات کمال کرامت کند دولت بی زوال
بلذت چو جان دارویی تلخ پند بسی تلخ لیکن بسی سودمند
اگر کامجوی بدینا وین زخل صبروری شمر باز چین

ادب بست سوم در حیا از دانش ششم

حیا خاصه نوع انسان بود چراغ شهستان ایمان بود
حیا چیست منتقل باب سداد کند انداد طریق فساد
بروینجه دیو نفس زبول بنای هوس بر کند از درول
ز نور حیا چشم دل پرفیاست حیا خال رخساره مهر و فاست

بر آردن اندیشه کار زشت	نهد بند بر پای کرد از زشت
چه نوشیر دال خسرو خسروان	روایت کنند از انوشیروان
ز رفتی نیز دزدان ز نهی سار	که در زنگستان شه کامگار
که از وی سبب باز پرسید مرد	ندی بر و عرض تو جیسر کرد
سخن گفت همساک و در تنظیم	شه دادگر در جواب ندیم
که در چشم مردم نمایه چشم	چو گلهای زکس در آید چشم
نیایم ز خود در خست این عمل	حیا باز دارد مرا زین عمل
به بین در حیا حال بیگانگان	اگر دیده داری چو فرزانگان

ادب چهارم در صلاح و سدازدانش ششم

که از دست شان کس نه بیند فلاح	گراز رهنمان طریق صلاح
بلای سیه روی حرص و موی	خصوص از دو غارتگر جانگزی ای
کنی جوشن حفظ عفت بهر	بسر منزل خود روی بنخطه
بیارای بالای والای خویش	بدین جوشن درع و تقوای خویش
ز آسیب دوزخ نباشی مضاعف	اگر در برت نیست درع عفات

ادب پنجم در تواضع از دانش ششم

نگبان شان بزرگی بود	تواضع بشان بزرگی بود
بلندش کند چون سپهر بلند	تواضع کند مرد را از بلند

ازین بارغ گلها بد اماں بری
 بدین دایم دایا بدست آوری
 دل خود با فسادگی هر که بست
 چه سود که بیتی بسی سودا زو
 ازین نخل شیرین ثمر بر خوری
 بملک سعادت کنی داوری
 دل خواج و بنده آر دید مست
 شود خالق و خلق خوشنودا زو

ادب بست و ششم در وفادارش ششم

وفا سیرت نیکم دای بود
 کسی را که نبود وفادار نهاد
 نداد اگر سیرت آدمی
 سزد مرد را اندو فادام زدن
 هر آن کس که باشد وفادار تر
 بوصف و فاهر که موصوف گشت
 اگر خوش معاشی و گرد معاش
 بصورت اگر دلر باتر بود
 وفای ندارد جهان در سرشت
 زانسان کمال و فاکم بجوی
 و فاهر که در زید مردان بود
 پرو نام انسان نباید نهاد
 بود و بود بصورت آدمی
 بذیل وفاداست محکم زدن
 بود دوستی را سزاوار تر
 به نیکی بر خلق معروف گشت
 ز نزدیکی بیوفادور باش
 ز ماریه جانگزا تر بود
 بحر عذر نماید ازین بد سرشت
 خصوص اندرین روزگار دوی

ادب بست و هفتم در قناعت از ششم

حصیر قناعت سر بر خناست
 که خاک درش بهترین کیاست

قناعت گدار تو نگر کنند
 قناعت گزین مرد والا گهر
 بنانی قناعت کند گر گدای
 بعالی مقام سکون آورد
 مسن تیره قلب را در رکشد
 عزیز و عالم بود ای پسر
 بفر فریدون زندگیت پای
 ز فقر طبیعت بروی آورد
 بر آرد ز بد سیرت تو سینه
 به بازار قارون شکست آوری
 چون گنج قناعت بدست آوری

ادب بست و هشتم در شکر از دانش هشتم
 بشکر عطا کوشش ای باد فنا
 که نعمت فزاید بشکر عطا
 عطا اگر نماید بمقدار خود
 که ز نهار خردش نیاپد شمرد
 مکن بر کم و بیش نعمت نظر
 مگر بر بزرگی منعسم نگر
 سپاس خدا اگر بلب آیدت
 عطا ای آئی بیفزایدت
 بجای آورد بشکر بدل خدای
 که بر نعمت بنده آرد بجای

ادب بست نهم در اختصاص هم از دانش نهم

بفرمود دانا بنجیده رای
 یکی سر فرزندیکه ویران شد است
 برای چاکس رحم باشد بجای
 دوم آن گرفتار دام بلا
 از این کسان کس بسا مانده است
 که افتاده باشد زار و نرنجد
 به غرمت به رنجوری بهستلا
 نپرسد کسی حال آن درمند

سوم آن جگر خسته دلفگار که با تشنگستی بود قرضدار
چهارم غریبی که اندر طریق جدا افتد از رفیقی شفیق

ادب سیام در نگاہداشتن صحبت حق از دلش ششم
در حق صحبت نهد اشتن بدل تخم مهر و وفا کاشتن
بود بدتر از آن بد گهر از سیام که باشد خمیرش بکین و نزاع
بشر نیست مچول از او شر که در گوهرش نیست و صف بشر

تمثیل

مهموره تختگاه منراش نشین که بادشاه فرانس
بباغی تماشا که دلکشای از اقسام حیوان همی داشت جای
در گداز خرس و شیر و پلنگ در گنجینه درنده تیسر چنگ
سگی داشت داد و غده بوستان که با شیر میبود چون دوستان
به آینه زش و صحبت چند روز ندیم اسد شد سگ تیره رو
میان سگ خوار و شیر دژم رسید آنچنان از تباطی بهم
که بی دیدن هم در روی یار یکی را از هر دو نبودنی تبار
بحکم قضا شیر بیمار گشت که ریشی به پشتش نمودار گشت
بریش اسد چون نظر باز کرد سگ آن زخم لبیدن آغاز کرد
بلبیدن پانی پانی روز چند بزودی شفا یافت شیر زند

بکام ننگ اجل اوفتاد
 ز بجرش دل شیر در پدید
 ز بیتابی درد هجر ریش
 بسی ناتوان و بسی از گشت
 بدفع مرض منکر بسیار کرد
 علاجش نمود اینچنین لا علاج
 سگی دیگرے کرد در پیش او
 دلش گشت فی الحکمه تسکین پذیر
 بلیق و بملق و بدم بازیش
 به کلی ملال از دلش رخت بست
 شناسائی حق صحبت بهین
 کم آئی ز درنده جانگزی

فضار را سگ با و فانا مراد
 دو ستره روز چوں یار خود را ندید
 چنان شد که از صد گریه ویش
 بترک غذا گفت و بیمار گشت
 ننگبان بسی جهد و نهار کرد
 و وای موافق نشد با مزاج
 پی دفع درد دل ریش او
 بر اس سگ چو افتاد چشمان شیر
 بتدیج از لابه و بازیش
 بحال خود آمد دل شیر مست
 اگر باشد چشم تحقیق بین
 اگر حق صحبت نیازی بجای

ادبی و حکیم در وصف جوانمردیکه هر چه گوید بکند

از دانش ششم

دلم سیرت هر کی را بیاد
 بود پیش مر و ان که پیاده
 بگفت خود شس که در اگر دخت

تا مرد و مرد و جوانمرد را
 نه مرد است آنکس که گفت و نکرد
 بود مرد آنکس که چیزی نگفت

کنند پس لب آورد در اد مرد که باشد جو انرد و آزاد مرد
مقای دگر باشد آن مرورا که کرد و نهان کرد آن کرد را

ادبی و دوم در نکویش کبر از وانش ششم

تکبر بود بدترین خصال نیاید پسندیده ذی کمال
تکبر بود عادت بخیل تکبر بود سیرت بد سیر
تکبر ز عاقل نه لایق بود که مردود مخلوق و خالق بود
زهرش بود دشمن انگیز تر دشمنش خون ریز خون ریز تر
اگر نیک بینی ز روی تمیز بود مایه نخوت این چند چیز
جمال و زور و علم و نسب ششم حکم باشد خودی رهیب
ازین هر یکی را کنم وصف حال ز من بشکوی تاراهی از نکال
گر این پرده جهل را بردی جمال حقیقت نکو بسنگری
جمال است گر مایه خسرو باز چو خوابی بود گر کنی امتیاز
چو یو سعنا به گیتی نیاید کسی پنا یی چو گل بگلشن بسی
بیاد آری پیری در بخوریت که از دل برد زنگ مغروریت
کجا ماند آن صورت و آن حال برد از رخت از سرت چو خیال
بخشم خودت چو نیاید کوی بحشم دگر چو نمایذ کوی
ترا اگر بود خوست مال و زر ز قارون پناشی گرانمایه تر
ز قارون و نجس نه های نفیس نشانی نیابی بروی زمین

بسی گنج و بیار گنجینه سنج
 بتاب و تلواں گر بود ناز تو
 چو رستم ته خاک خواهد بسی
 اگر علم شد باعث این غرور
 بسمع و بصر کو رو کر گشته
 بدست تو بوده است روشن چراغ
 بحکمت ز سقراط هست نهی
 ازاں هر دو دانشوران ههال
 ازاں رهرواں دیده دورین
 ز آل محمد به اصل و نسب
 بهر ابحاث حبيب خدای
 نزاری که من دختر احمد
 نسب نیست در حضرت ام زینل
 دیگر گیت که دو دماں دم زند
 حکومت اگر باعث نخوت است
 گرفتیم که از حسن و نهیر و رای
 به نیل سعادت نشوی از جسد
 کلاه کیانی بس بر نهی
 جهاں پر کشائی کران تا کران

ته خاک پوشیده شد همچو گنج
 به نیر و نباشد کس انباز تو
 که نام و نشانش نداند کسی
 که از راه بینش بیفکده دور
 که باعث بر این شور و شر گشته
 بچاه از چه افتادی ای خرد مغ
 بلی با ارسطو بر ابر نهی
 که گردند در خاک رود رهنال
 نشانی نیاید بر وی زمین
 که فاضل تراست از عجم تا عرب
 وکیل شفاعت پرور جزای
 جگر گوشه اینچنین سپیدم
 عمل کن عمل کن عمل کن عمل
 مگر دست عقل پر اهرم زند
 چهار سیم هستی تعلقات است
 بهیز روی با زوی تیغ آزمای
 بدست آوری پایگاه بلند
 مستدم بر سر نه کنده نهی
 به در گیت بسده گاه سمران

چو روزی بنحاک اندر آید سرت
 نباشد نیز د تو غیب از کفن
 شوی آبخشان مغلس و تنگ دست
 اگر نیک در بد بود در سرت
 حق و صدق نبود بر عقل پاک
 تو خاکی سزد خاک را تن دن
 نماند در اسباب و نیای دن
 چو این است انجام شاه و گدای
 برای جاه و دولت چه باله کسی
 ولی با سیفهان پیوده چای
 که سر رشته از دست خود داده اند
 ز دانش تپی پر ز دیوانگی
 بر بخوری کسب بیمارها
 نهاید بافتادگی تن دهی
 بد آنها بدی گو نه گر بخوری
 فروتن بدن پیش آل ناکس
 اگر کمالی اندوه سادگی
 بر اهلیت شخص و کو چک دلی
 بزم علم خودش داند آل زشتی

برابر شوی با گدای درست
 بر آن هم ندارم یقین غیر ظن
 که نبود ترا بر کفن نیز دست
 کند بستر و باش از خاک و خشت
 که مطیع آتش بود طبع خاک
 نه چو آتش آتش بخرمن دن
 مگر آنکه از دانش آید بر و
 که یکسان رود دین پیچی سرای
 که از در و دور لیش ناله بی
 خود آرای خود دین نامه رای
 بجای خودی بخود افتاده اند
 ز خود کرده گم راه فرز انگی
 بسودای نخوت گرفتارها
 نزدیک بر سفسله گردن نهی
 ازین بوستان تلختر بر خوری
 بود ناکسی کردنت با کس
 کند پیش مغرور افتادگی
 نیامد نظر که دن از چاهلی
 که باشم سزاوار این آبروی

اگر روزگاری بریں بگذرد
چنان طیره گردد که پایان کار
به تنبیه امثال آن اهلان
بدفع چنین علت لا علاج
نه آسان چنین علت از دل رود
بتدبیر دیگر مشو چاره جوی
کنندگر بترکی بتوکس خطاب
چو فرعون ره گمراهی بسپرد
عزیزان بچشمش بمایند خوار
بسی خوض کردند کار آگمان
که آرد با صلاح ستم مراج
که امراض مزمن بمشکل رود
که جز بکبر ماکبر نبود نکوی
جوابش بترکی نماید صواب

ادب سی و سوم در قبح بیوفائی از دانش ششم
سگی گر به بینی که از بدرگی
ولی نعمت خویش را ترک داد
برانش یقین را از بر خویشین
چنین بیوفادارگ نامزای
که روزی ترا هم گذارد چنین
که باشد در دجبت نفس سگی
بدنبال تو سایه وار او فتاد
که ناچار گیرد سر خویشین
نباید که یابد بکوی تو جای
رونا سپاسی سپارد چنین

ادب سی و چهارم در قبح کینه از دانش ششم
ز دل کینه را دور باید نمود
بر آرد دل آلاش کینه را
ازین خار بن گل نه چیند کسی
سپه خانه پر نور باید نمود
به صیقل بری زنگ آینه را
که از بد نکوی به بیند کسی

نزد ایچ بسز کینه از کینه ها
که از کینه ها پر کنند سینه ها
باید دل از کینه پرداختن
باید ای ظلمت برون تا خلق

ادب سی و پنجم در قبح حسد از دانش ششم

حسد را نباید ز دل دور کرد
باید دل خویش پر نور کرد
حسد سیرت کم نگاهاں بود
سبیه چاه گم کرده راهاں بود
به پیشش نماید بچاه سبیه
که حاسد خود افتد در آل تیره چاه
تو نگه نگاهاں بی دستگاه
ندارند برگنج قارون نگاه
مگر در و حاسد بود لا علاج
که ساز آیدش مرگ ادبا مزاج

ادب سی و ششم در قبح تندخوی از دانش ششم

چون دیواں مباش ای پسرندی
که نبود برهوشمند ان نگروی
که روزی گزندی رساند بتو
شراب هلاکت چشانند بتو
زالپ ارسلان یاد کن باجری
که از دست یوسف آندز پای
بیک ناسزا حرف ناگفتی
ز جابر دنی و بر آشفتنی
چنین پادشاهی سلاطین مطاع
بفرمود تاج و نگین را دواع
ز جان در گذشت آل خدیو بزرگ
که یوسف بحر فی شکر و شکر چو گرگ

ادب سی و هشتم در قبح ترش رویی از دانش ششم

اللاترش رویی مکن با کسی
که آن خوب و سیرت ناست
نباشد اگر آدمی خست و روی
بود آدمی روی ددند و خوی
یکی از بزرگان عالی جناب
ز اصحاب خاص رسالت است
ولیکن ز فطرت بدّه ترش روی
نیاید ز کس ترش روی نکوی
چون نهاده اند رحم پای خویش
شکستی دل خلق از آدای خویش
زندی آوای آن تند خوی
زن و مرد کردی بمرگ آرزوی
چو بگذشت ازین دار ناپایدار
که روزی کند هر کس آدوی گزار
در آن دم که زیر زین خواب کرد
بفرمان سر مانده لم یزل
سخن مختصر گو رسول حذای
بفرش زین و لپس خواب کرد
رسیدند پرسندگان عمل
شفیعیش نگشتی در آن تیره جای
ندانم چه رفتی بر آن نیک مرد
که نتوان کس از بول آن شرح کرد

ادب سی و هشتم در قبح ریازدانش ششم

ریا را مده در دل خویش جای
که باشد ریاسیرت ناسترای
ز شوب ریای پاک باید غسل
ترا در عمل تا نیفتد خلل
ریا باز دارد از مقصود خویش
همی راند از قرب محمود خویش
ریاگر بود شامل نیستش
زیان برد و هدر طینتش

نیاشد ریاکار بیدار مرد که سودی نه بیند ز یار کار مرد

ادب سی و نهم در قبح نفاق از دانش ششم

بر آن کس که اطلاق انساں بود بدو باید اخلاق انساں بود
 دورویی بود خصلت زشتی نفاق از حسن خصال بود
 که از دل ترین رذائل بود کند دفتر ز هر صد ساله طی
 نفاق از خصال شیاطین بود منافق سیه کار بی دین بود

ادب چهل در قبح دروغ از دانش ششم

خردمند بر لب نیارد دروغ که شمع سحر که ندارد فروغ
 اگر باد شاه باشد و گر گدای زهرگونہ مردم بود نار و ای
 زهر کیش هر کس که باشد نکوی ندارد بدل جای مار است گوی
 خصوص از بزرگان دین دول بسی بد نماز بود این عمل
 دروغ از دولت نور ایمان برد بر مردمان مستدر انساں برد

ادب چهل و یکم در قبح غمز و سعایت از دانش ششم

سعایت بود شیوه ناکساں نسا ندانند از آن ناکساں کساں
 ز غمز و سعایت کنی اجتناب که بنیاد کارت رساند به آب

سعایت نیاید زویندار مرد بود سیرت زشت بدکار مرد
 سعایت بسی خانه برباد داد سر و برگ شایمانه برباد داد
 بسی شیر مردان آزادخوی ز جال دست بستند ازین آبجوی

پادشاه دوم در زشتی کنیز از دانش ششم

بود هنر کار سر و پای سر برد اعتبار از همین پای سر
 که هنر از بزرگان جهالت برد که از تنگ خارا صلاحیت برد
 گرفتیم که عالم بود آن تو رود بر تر و خشک فرمان تو
 هنر و متسخه اگر خو کنی به تیه و قاحت تنگاپو کنی
 که با صولت شهر یاری خویش زنی کوس بی اعتباری خویش

ادب پهل و سوم در زشتی زنا و لواطت از دانش ششم

بود هر که در دین و دانش تمام پیر هیزد از انکساک حرام
 لواطت ز کار شیاطین بود که لوطی بد آئین و بیدین بود
 به تعلیم شیطان بود این عمل که زودین و دانش پذیرد غل
 ز تو تخم را در زیاں آورد بلا بر سرست ز آسماں آورد
 ازین ناخدا ترس دوری بجوی که نزدیکی مار نبود و نکوسی

ادب و چهارم در زتی خودینی از دانش ششم

همی اگر از مہمات شاه	که در خدمتش یافتی آب و چاه
ز تو برکشاید بسی جمیل	که باشد سزای جزای جزیل
نباید که بر شاه منت نهی	که سر رشته وانش از کف ای
ترانت از شاه باید شمرد	که نعمت بوداد و خدمت سپرد
نگوئی که این کار من کرده ام	بچسبم فراوان برآورده ام
بدانش بیندیش بر جای خویش	بخاطر میا در جز این رای خویش
بودی اگر اقبال شمه و ستیاری	نه بستی ز من صورت بیچکاری

ادب و پنجم در بدکی غفلت از دانش ششم

دریں مدت عمر شصت و سیال	بسی دیده ام از کمال و ذوال
که بسیار سامان پریشان شده است	پریشان بسیار سامان شده است
ز پست و بلند و عروج و زوال	ز اوج و حضیف و زرو و قو ل
ز پیش نگاہم ازین بہن دشت	سوار و پیادہ بسی در گذشت
بسی دوستان و عزیزان من	گذشتند از پیش چشمان من
ولی اندرین عرصہ دار دیگر	نباشد مرا چشم عبرت پذیر
اگر چشم عبرت کشودی مرا	ز حالی که دارم ربودی مرا

ادب هیل و شتم در حقار خیر دیدن کسی از دانش شتم

ترا اگر بود دیده دور بین
 چو قیصر به گردان رومی نزا
 سوارش فزوں بود از صد هزار
 شهنشاه جم جاه الپ ارسلان
 دم چالش آن خسرو دین پناه
 بهماں دار ازاں فوج دشمن نیک
 فلای در آن جمع آغز بنام
 چنان بود بی عرضه و اعتبار
 چو نامش بد فترت دید آفتاب
 که این مرد را کونسا بد زبون
 بگفتش که از بس ضعیف است زان
 جوابش بفرمود شاه زمان
 که فیصربدین جاه و فوج کثیر
 بتقدیر فرمانده ذوالجلال
 که قیصر بنقیاد در رزمگاه
 عارض بفرمود کشور پناه
 چو از باطن کس نه داری خبر
 کسی را بچشم حقارت مبین
 به پیکار الپ ارسلان رو نهاد
 دگر لشکرش نا ورم در شمار
 برآمد بعزم و غا بایلان
 بفرمود فرماں بفرض سپاه
 گزین کرد لشکر ده و دو هزار
 به تقد کوه و لاغر و زرد نام
 که عارض نیاوردش اندر شمار
 ز عارض به پرسید مالک قلب
 چرا کردی از دفتر خود بروں
 ازاں رو نیاوردش در شمار
 که مار اعلی انعکس باشد گماں
 بدست همین بنده افتد اسیر
 هماں شد که فرمود سلطان لغال
 بدست هماں بنده بادشاه
 که ای کم خرد مرد گم کرده راه
 که در خود چه دارد ز غیب و هنر

نباید که بر ظاهر بد نماید کنی حکم بد بودن ای مستری
تراگر بود چشم فرزانه ها بسی گنج بینی بوییرانه ها

او چیل و نیمم در نکا بلند از دشمنان او جند از دانش ششم

عباری ز حال ضمیمه کسی چه خواهد که گیرد حقیقت رسی
بغیبت کند کشف احوال او که نسبت بد و چون بود حال او
ز تو هر چه دارد نهان رو بروی بر غیبت تراود دم گفتگوی
بود حلم فوجی که بی تیغ زن جواب سیفهاں دهد بی سخن
در آن دم که قهر آورد و برد توان دانش مردانده کرد
اگر مرد کم مایه نامسرا د بماند بهر حال خورسند و شاد
بصورت هتیرست و بی زر بود بمعنی غنی و تو نگر بود
کسی را که سایه بگردش سرش بود گنج قارون نصاب زرش
گر آنکس طلبگار بیش بود دلش از غم و غصه ها خوں شود
تو نگر بود مرد در ویش راد که باشد بهر حال خورسند و شاد
طلبگار بیش بود گر کسی بماند گرفتار حاجت بسی
چه خوش گفت ظهور رس دیوبند پسندیده اندرز و سجده پند
زیبای چیزیکه دارد صبر به است اندک سودمندای سپر
سه خصلت بود از خصال نکوی که عادت کند خسرو نیک نجوی
همانا ز صدق و ز حلم و ز جود مزدوری بود شاه را در وجود

مبادا که سلطان ستمگر بود
 که آسب درنده جانگزای
 مگر ظلم آن ظالم بدشگوس
 نباید زرد از عفت و حلم لاف
 بکنکاش محکم بود رای مرد
 به نیت بود صدق را آب زنگ
 بدین سیرت از حال تکمیل مرد
 که آید از و گر پسندیده کار
 و گر گوید آن پیر اندر ز گوی
 که او بر نگر دوزخ تار خویش
 خلاف گماں گل کند مضمزش
 یکی کم شنود بود و بسیار گوی
 حکمش بفرمود که ای بی شعور
 خدا داده است یک زبان دو گوش
 ز مرد تو نگر چه نیکی بود
 ولی کسب آن نامرادان داد
 که نسبت بمرد تو نگر بود
 جهانها که باشد بجهان خلق
 بسته اگر تن بغفلت دهد
 که از شیر و زنده بدتر بود
 یکی تا دوی را در آرد پای
 کند عالمی را تباه و زبوس
 که بی لطف حق نیست علم و عفا
 که بی شوره لغزد ز جای مرد
 که در دل بود و فقر صلح و جنگ
 ز روی بصیرت توان فهم کرد
 نثار دهر آن کار خویزه نهار
 که مستیز با مردم تند خوی
 نثار و بدل رای مختار خویش
 کز و کینه زاید بدل اندرش
 دی بر نه بستی لب از گفتگوی
 ز دانش چرا اذقادی بدور
 که کم گوی بسیار بشنو بهوش
 که با نامرادان نکو خو بود
 که دارند در کف کلید مراد
 ز کسب تو نگر نکوتر بود
 پرستش بود نفع و نقصان خلق
 بجان جفا پیشه منتهی و شکر

بباد و سرود و لیل شراب
 بفرمود سقراط پر سود پسند
 مر بجا دل آں رفیق ای پسر
 که روزی ز دستش درافتی بد
 ز بد خوئی و بد زبانی تو
 زادر میس دارم بکفت گوهری
 وطن غربت است از برای کسی
 اگر مایه دار می غریب او فتد
 قوی تر نباشد از آل کس بدهر
 اهلان مرد درویش کوتاه دست
 که در فقر سازد بصیر و سکون
 بسکک تناعت گزینان راد
 که بر روزی خویش داد سپاس
 ز جای که در وی خطر ها بود
 هر آنکس که بی دین بود ای عزیز
 بود مرد دانا از وی خطره
 ندرد چو بیسم و امید از خدای
 دگر گوید آں پیر مرد عسیر
 یکی شربت آب است بر رخ آب
 کند خانه ملک و ملک خراب
 که گردد بد و کار دال کار بند
 که خدمت گز ارست بود در سفر
 چه درد بیکه جانب در آرد بگرد
 شود خصم جاں یار جانی تو
 بز بیانی گوشتش دال شوری
 که تنگ آید از تنگ حالی بسی
 چشم عزیزان حبیب او فتد
 که بر چشم خود غالب آید بفر
 بر اهل تحقیق صابر تر است
 نهالند ز تنگی حال زبون
 سر آمد بود ببنده تا مراد
 چو مفلوک بر نعمت بیقیاس
 خرد را حذر کردن اولی بود
 بر دار ماند ز روی تمیز
 که از مرده نماید ز غیر و شر
 ز بیدین امانت نیاید بجای
 بود موجب لاغری ایس سه چیز
 که از روی حکمت نباشد صواب

بجز رخت خواب خودای دیده و	دگر خواب کردن بر رخت دگر
رساندن آدمی را گزند	سوم کثرت حرف و صوت بلند
که این پند را یاد گیرای جوان	بهر مز بفرمود نو شیر و ان
به بی اعتمادی ازاں هم زیاد	خلل هایدید آید ازاں اعتماد
دهد لذت یافتن ای عزیز	بزد و خرد را حجت باس نیز
نهد بار احسان خود بر کسی	سخاوت بمستی کند گر کسی
بوصفت سخاوت نباید مستود	چنین مرد را بر چنین دست جود
کمالش بی باز گردن نوی	چو اظهار این وصف از کردی
که محوریش حسرت آرد بسیار	میبند و ز چیزی چنان زبهار
که سرگشته گردی بجویش	مشو تا توانی متنایش
که بر خود در سر ز نش باز کرد	کسی بر در و مال خود ناز کرد

ادب چهل و هشتم در منع قطع نمودن از دانش هشتم

خطای گرازدوستی سرزند	که انسان مرا این در بسی درزند
مرنجانی از وی دل خویشن	نظر کن تو در منزل خویشن
که انسان از لغزش نباشد پری	در وی تامل بخود بنگری
مخو از دوست نامی بروست	که بر سهل تقصیر بردزد و ست
از اں دوست باید بریدن ضرور	که پند یرد از دوست عذر قصور

ادب اول در عشق از دانش با همفتم

بسیم کنون پرده ساز عشق
 ازاں پرده رازی سپارم بگوشت
 بسی نکته سخنان برزم سخن
 فسون باز افسانه ها برزدند
 درین دشت گرهوش داری بهر
 پیله کز و تاب یزدان رسند
 شمار می ندارد چو الفاس خلق
 ره عشق ازاں جمله ره برگزین
 ازین بگذرد مرد فرخنده پی
 حقیقت شناسان عرفان آب
 چو پردند جهل نفس اداں بکا
 که صبر حقیقت بچیندین حیل
 بچیندین ریاضات گوشت مهند
 بسی شاهبازان افواج کمال
 بحر ماں ازین دار بستند رخت
 زنده راه هر کس که نفس از و غل
 چو نفس زبوش زبوش کند
 که آید ازاں پرده آواز عشق
 که از پیر فرزانه دارم بگوشت
 بسی می گساران این انجمن
 ازاں باده پیمانه ها پر زدند
 ز غول وز رهن نیابی خطر
 بسر منزل قرب سحای رسند
 نسخیده گردد بمقیاس خلق
 که راهی نباشد گزین تر ازین
 بیکدم کند راه صد ساله طی
 خردمایه داران کامل نصاب
 تحقیق پیوسته فرجام کار
 نیامده دام علم و عمل
 ز زندان حشم و هوس کی رهند
 ققاند در تیره چاه نکال
 گزشتند باد و دانه و سحت
 بکارش ناپسند علم و عمل
 بچاه بلا سر تو نش کند

در افتاده دست نفس زبون
 میجا نفس مرشد خضر پی
 فرید زین و زمان بایزید
 چهل سال با نفس کافر نهاد
 همی گفتی بر خود تا سفت کنان
 بود بخت ناسازگارم هنوز
 ازین جا کند مرد و انا قیاس
 ز بد نفسی خویش تفسیر کرد
 مشو غافل از کمر آں کرد دست
 غمت مایه نشادمانی اوست
 هر آنکس که فانیست نفس دوز
 بسی کار ناکر دنیها کند
 چو خشم و هوس بر تو شد چیر دست
 اگر ذره از نفس ماند تو
 سر نفس دوز گرنالی بیای
 زبون کردن دیو نفس زبون
 مگر عشق دیو انگن با توان
 بسز پنجه پنجه دیو پیچ
 نبودی اگر عشق مشکل کشای
 ز چاه بلا کستر آید برون
 که عرش برین بادا وای دی
 سر سرور عارفان بایزید
 بداد از سر جهاد داد جهاد
 که بعد از ریاض چنین و چنان
 که از کفر زنا دارم هنوز
 که گوید چنین کمال حق شناس
 که آنرا بنده تار تعبیر کرد
 که ناگه بر آرد ز جسم تو پوست
 که در مرگ تو زنگانی اوست
 ز راهش برد همچو قول زبون
 بسی دید نادیدنیها کند
 تو گشتی همه چیز را زبردست
 زیانی بزرگی رساند تو
 هند بر سر پای حرم هوای
 نیاید ز دانشور دوستون
 که با شد توانا گران توان
 که پیشش بود دین و دین پیچ
 مهات عالم بوی نار وای

بود هستی عشق پیچیده و چون
 ز فرش زمین تا بعرش بریں
 گر از هستی خویشتن دم زند
 ز عشق است بنیاد عالم پیاپی
 ز عشق است جنبیدن نه سپهر
 بود هر چه را نام هستی برو
 بود هستی اوز هستی عشق
 دو عالم بود مست صهبای عشق
 چه طوفان خون جوش درای خون
 بیادی دهد قوم را سر بیاد
 چه طوفان برانگیزد در عهد نوح
 اگر در دولت نیست از عشق نوح
 محیطش که پیوسته ماند بجوش
 ز دست سلیمان بر آرد نیکی
 بمبشت گلی در دند جان پاک
 پسید و سیه بشکنی گردد شک
 چه تار و چه پود و چه نغز و چه پوست
 هم از نور او چشم بنیش بجوی
 اگر ذره باشد و گر آفتاب

ز حد کم و کیف باشد بروں
 بود جلوه عشق زور آفریں
 دو عالم بیک صیحه بر هم زند
 اگر عشق نبود منکذ بجای
 ز عشق است گردیدن ماه و مهر
 مگر نام هستی تو بستی برو
 که در هر سر هست مستی عشق
 بهر سر بود شور سودای عشق
 برانگیزد از خنجر آنگون
 پدید آرد از کون شور فساد
 که از قالب عالمی برد روح
 دورنگی نگردد ز چشم تو دور
 بصیر رنگ طوفان بر آرد خروش
 بدتر نده دیوی سپارد نیکی
 کند گنج اسرار پنهان بخاک
 برنگی بود آتش هر دو سنگ
 بود جلوه گاه تحسلی دو ست
 که بینی بدار روی آس ماهری
 ز یک نور دارد برخ آب تاب

تجلی زند عشق بر کوه طور
بسوزنده آتش خلیل خدای
شنیدند و گفتند سر زانده
ز نورش پیر جان پوری بود
نبوت از و چهره افروز گشت
لب بلبل آرد بناش بباغ
کسی را که این گنج بخش خدای
دهد هر گلی را در گرا بروی
از درون باز آید و حرم
ز هر چیز و کسی نیاز است عشق
ایلی از تو در خواهم ای
از اسرار بسته عشق پاک
چه غوغای ز رخ و چه صوت نهر
چه دشت میلاں چه صحن چین
چه دروم چه رنگ چه هندوستان
نباشد کسی محرم از عشق
ازین پرده خیزد مخالفت ندای
اگر پاهنی بر سر دار عشق
گهی خنده دلکش گل بود

درختی بری بر دماند ز نور
چو نورنگه کرد در دیده جای
زیرنگی عشق افسانه با
که هر پاره نگ طوری بود
ولایت بد و نعمت اندوز گشت
دل لاله باغ سوزد بداع
بگنج دو عالم زند پشت پای
دگر گونه رنگ و دگر گونه بوی
از درون کار شتاب و هرم
کلید در گنج را از است عشق
بمیزد و شمع بر اهرم ای
ندارد خیر جز دل در دناک
دلو ز خندان و نسیم بهار
چه شام غریباں چه صبح وطن
گل نوبهاری از آن بوستان
که سجد نوای دگر ساز عشق
نوی طرب خیزانده زای
بدست آوری گنج اسرار عشق
گهی ناله زار بلبل بود

وجود یلان را بگرد آورد
 که روح است در قالب کائنات
 ز غیب اندرون بیرون آید
 بود ذره آئینه آفتاب
 بود گوهر عشق را چون صدف
 فتد عکس ذرات عالم در آن
 ندادند رازی بیرون از درون
 ولیکن بسر منزلش پی نبرد
 که موسی طلبگار دیدار گشت
 که گنجینه را از تنهای بود
 به سایه قدسیان جا کنی
 ز بند طبیعت نهی پا بیرون
 بر آرد نه سرود و درص و هوای
 بود رای او هر چه رای صیب
 که باشد طلبگار مطلوب دوست
 سجود پیش گم کند خویش را
 نثارش کند دین و ایمان خویش
 چو آب حیالش خورد از رضا
 ز پیش و پس ره خبر بایست

دل شیر مردان بدژ آورد
 ز عشق است در قصر هستی ثبات
 به شکل نور و منای اذو
 بچشمان بینشور لوریاب
 دل مرد دل داده سر بکف
 چو جانست در چشم بینشورا
 ز ماهیت عشق بچند و چو
 خود در سر عشق سپی پی نشود
 از آن باد کفی پدیدار گشت
 بشر نظر خاص یزداں بود
 چو خدای که بر عشقش مادی
 درین ره کنی عشق را از تنه
 نهد هر که در مسلک عشق پای
 در آتش زند بار ضای صیب
 جینش بود هر چه محبوب دوست
 ز بیند در آن ره پس و پیش را
 سپارد بجانان دل و جان خویش
 رضایش کند گر بزه اقصا
 غم و غصه سخت پیش آیدت

درین ره دور هنر بود گوشتدار
 درین راه نزدیک پادشاه
 یکی بر سر نفس کافرنهاد
 چه حاجت کز ویرنیا پیدایی
 چو افتد بدست تو میدان عشق
 مانند بجان تو ایسج آرزوی
 مقام رضا که مقام آیدت
 کند هر که او دلش بی نیاز
 همایون هانیست دولت فزول
 و دست قطره زان لجه بیکراں
 که دانشوران بصیرت ورنند
 درین نامه آل راز افشاکنم
 اگر اندرین ره به طلی طریق
 ره گنج پوشیده پید کنی
 از ان داستان هایکی داستان
 که شیخ زمان قدوه مقبلان
 شرف نام نامی آن شیخ بود
 که روشن زمین خاک پاک بها
 در آغاز سیر و سلوک آنجناب

یکی خشم و دیگر هوس هوشدار
 که باشد دو گام از پی ره سپار
 دگر بر در دوست باید نهاد
 مہمات مشکل کشا پیدایی
 بزن گوی دولت بچوگان عشق
 که ریزد پیر آرزو آبروی
 ہمای سعادت بدام آیدت
 زند پیشت پا بر سر حرص و آرز
 بود اندو کوں آشیاتش بروں
 درین کوزه ریزم پی دیگران
 بدین رستمه بمنزل برند
 خوش افسانه عشق آتشاکنم
 مرا خضر توفیق باشد رفیق
 بسر منزل واصلان جاکنی
 بگوش آوری از لب راستان
 ضیاء بخش دل های تیره دلاں
 امین رموز وجود و شهود
 بود مضمج آن ولایت مدار
 که در سالکان بود کامل نصاب

بیک جنگی گشت غلت گزین
 در آن جنگ آن خضر راه سداد
 طریقی که باید پریدن پرید
 شبانی در آنجا گذرداشتی
 بجاں پر ز سوز و بدل پر ز درد
 چو فضل خدا بر برای تویش
 دهد بی غرض خواجگی بنده را
 کند رشته سجده ز نار را
 کشد آتش قهر ز آب کرم
 چو شد نور تو فوق ظلمت زدای
 شبانه که باشی راهی پده است
 همانا که شاگرد تیکو نهاد
 تاثیر صحبت از آن پاک مرد
 ز مهر و عالم دلش سرگشت
 همانا که انعام عام حسدای
 به فرجام آن مرد صافی درون
 بر شیخ در دول خویش گفت
 که ای در طریق طلب ره نای
 چو لاهی که مرد شبان بوده است
 که پهیای بود نام آن سرزمین
 بسی سال داد و ریا صنت بداد
 بجاییکه باید رسیدن رسید
 ز شیخ و کمالش خیر داشتی
 چو لاهی بده نام آن نیک مرد
 بخوید سبب در عطایای خویش
 بسا مان رساند پیرا گنده را
 دهد جلوه نور خود نار را
 صنمخانه سازد حرمیم حرم
 درخشنده شد برق عشق ندای
 برو شیخ راهم نگاهی بده است
 شود مورد شفقت اوستاد
 دل مرد را می در آمد بدرد
 در افراد صافی دلاں فرد گشت
 نه بیند به بیگانه و آشنای
 بر آمد ز چاه ضلالت بر دین
 که در داد پزشکان نباید نهفت
 بر ای که رفیق مرا هم نمای
 از آن شعله آتش بجاں بوده است

چو شیخ آن شبان را جگریش دید
 فرید زمان شیخ عالی جناب
 که ای ره تور د دیار طلب
 چو خواهی بری آب در جو خیش
 در آن ره که دشواری باشد گذار
 در آن منزل پاکبازان عشق
 ره عشق پالغز مردان بود
 دلت با کسی یا به چیزی عزیز
 چنانش ز خاطر میریک نفس
 شبان کورای نیکو سیر
 ز جاموش با صاحب گله بود
 یکی را از آن دوست تر داشتی
 چو بشنید مرد عقیدت اساس
 که در گله گاومیشان من
 زدن و جواں خوش قد و پلین
 بخواب و به بیداریم هر نفس
 چو این حرف بشنید از آن نیکو
 که اکنون مکانی بخلوت گزی
 از آن پس دهم داروی دیگریت

متراد از تربیت خویش دید
 نمود از سر لطف بادی خطا
 بروی تو گرد دیار طلب
 بسوی خداوری روی خویش
 هر گام صد عقبه جاں شکار
 نشینم که سرفرازان عشق
 در آن ره رود هر که مرد آن بود
 بود بسته گریه با یکی زین دو چیز
 بجان خودت باز بندی دلش
 که صفائی دلی بود روشن گهر
 شبانی آن گله خود می نمود
 برو از محبت نظر داشتی
 پر حضرت شیخ کردالتماس
 یکی هست منظور حشمان من
 بود در دلم شکل جاں در بدن
 خیالش بود بهرم و همنفس
 بدو حضرت شیخ ارشاد کرد
 تصور کن آن صورت دلش
 که در دست بکلی رود از سرت

شمع گرانقدر در بار بست
 در آنجا دل و دیده بکشد و بست
 رسانید یکجند شب ها یروز
 برو حضرت شیخ را شد گزار
 که از کلبه خویش بیرون بر آید
 پیان برو عرض کرد از درون
 نیارم سراز در بیرون آورم
 بر آورد دست و کشیدش بیرون
 بجاییکه باید رساندن رساند
 بیکد و قدم تا بمنزل رساند
 نه لائق به نالائق بوا اهلوس
 که آینه هست قدرت نمای
 بسا کار مشکل توان سهل کرد
 بقوت از هر قوتی برتر
 بر بند دگران جنس در بارها
 بحر آنکه ادیانست روز است
 که فرمود پیر جهان دید ۱۵ ام
 چو خواهی که گیرد بنجاسج وجود
 بدست آوری آن گرامی اگر

شبان گفته شیخ در کار بست
 مکانی گزید و جلوت نشست
 بر شعلی چنان نور دل بر فروز
 بروزی که بودی شب وصل یا
 شبان را زیرون در دصدای
 چو بشنید آواز شیخ از بیرون
 که روییده اینک دو شاخ از سرم
 چو ابش چو بشنید شیخ از درون
 غبار دوی از دلش بر فشانند
 اگر سالکان تابوا اصل رسانند
 مگر قابلیت بود بشرط و بس
 چه وصف تصور کس آمد بجای
 تصور چو تکمیل گیرد بر د
 که آن قوتی هست شی آفرین
 کشاید در گنج اسرار ما
 به نقد خرد کس نیارد بدست
 بیاد من است آنچه بشنیده ام
 کس و چیز موهوم را در شهود
 به بحر تصور نشوی غوطه ور

که خلاق اشیا بود و هم تو
اما لیلی قیس با مون نورد
مگر ناید این راز در فهم تو
خردمند ازین جاتواں فهم کرد

افسانه دوم از عشق اردانش هفتم

شنیدم زندانائی علم الیقین
یکی را به باز از شیراز دید
که در پنجدی راه خودی برید
بهستش یکی کار دی بود تیز
بخندی چو زخمی به پیکر زدی
برفتی و بر پیکر پر زرد
چو دید این چنین با جرای شگوف
چو آمد بخود پیر اسرار جوی
که باشد که بروی زول بلاست
چه کوه بلا آمد به بر سرش
مراد را چه اندیشه در کار شد
یکی گفت که این مرد شوریده سر
بتی مهر رخ دهره یسای داشت
شب در روز گرم خیالش بدی
رخ آں صمغ گر نه دیدی دی

که روزی محمد علی حسنین
همایون همای بیسرواز دید
یکوی طامت بسرمه دوید
بد از زخم آں پیکرش ریز ریز
لب زخم با خنده تر زدی
زدی یک دوزخ و شدی نورد
بفسر و بر جای خود شکل بر ف
پرسید که این مرد دیوانه خوی
بر روی چنین جانگزا مبتلاست
که هر دم زنده زخم بر پیکرش
که از هستی خویش بیزار شد
که از مستی خود ندارد خبر
زگیسوی آں بند بر پای داشت
چو آینه محو جمالش بدی
خدای فراموش کردی همی

جز این کار از هر چه بیکار بود
 به لوح دل این حرف را می نوشت
 قضا را ز بی مهری روزگار
 گلی بود بشگفت با مراد
 بجانش غم جاگز اچیره گشت
 چون پنهان شد آن ماه عالم فرور
 دل از لذت زندگی برگرفت
 از آن پس همین است احوال او
 چو بشنید این بوالعجب ماجرای
 که بیچاره را توان چاره کرد
 بگفتش که این کار خود کرده اند
 ولیکن در آن دم بفریاد و آه
 چه گویم از آن حالت هول نیز
 ز خسی که دارد ز تیغ نگاه
 نیسار در درو خلق نگر بستن
 چو بپسند مردم بد آن حالش
 چو باز آورد دل خود بدست
 چو تیغ بزرگ این سخن گوش کرد
 همان روز در شهر غوغا افتاد

که در خواب و بیدارش یار بود
 که بی یار بیکار باشد پشت
 بناگاه تپ کرد و مرد آن نگار
 که باد خزانیش تاراج داد
 بر روز روشن شب تیره گشت
 سپه گشت عالم بر آن تیره روز
 بگفت نیز ترکاری در گرفت
 که از مرگ بدتر بود حال او
 بدو گفت شیخ حقیقت گرای
 نگیری چرا کار داد دست مرد
 بمنست ز دستش بر آورده اند
 کند بیشتر حال خود را تباه
 که بروی رود آن زمان ای غریز
 زند بر دل بیدلان نیز آه
 که مردن به از آن چنان بستن
 سپارند در دست او آلتش
 بماند به بندی که از بند نیست
 در آمد دل در دمنش بدرد
 که امروز دل داده جان بداد

دو پند مردم ز هر چار سوی	چو افشاد شد این سخن کو بکوی
که عشق از نهانش بر آوردد	چو دریا فتنه اش همان مرد بود
که جان داده و ترک جهان بگرد	دل عالمی سوخت بر حال مرد
که نگریست بر حال زارش بسی	نبود اندر آن خلق چشم کسی
که از خنجر عشق غلت بدخاک	خوشا نازنین پیکر چاک چاک
بزن دست محکم به امان عشق	الا ای جوانمرد میدان عشق
که در کار جانان کند جان خویش	رسد جان آنکس بجان خویش
دی رود بصحرای نیا درده	تو ای نازنین سایه پرورده
ترا بایده ای یار کار و گر	هوای محبت چه داری پسر
مخمنت نزدیک بمیدان کیس	بسر چادری برکش خوش نشین
بشب مهر جتن نباشد نکوی	غم دل گرت نیست بر محوی

ادب سوم در حال ذوالنون مصری

از دانش سقیم

همی رفت ذوالنون بپای آب	به بر عرب با عصای طلب
ز رویش خجل روی تا بان حور	زنی در قفا و پد مانند حور
شد از خویشین از خودی رفته مرد	چو نظاره حسن آن ماه کرد
که چون صید قزاق بی بال بود	همی رفت و چشمش بدنبال بود

از آنجا که عشق فروزنده چهر
 ز مجربی غولیش دارد حجاب
 چو آمد دل ریش ذوالنوں بدر
 بگفتا بد و النوں که ای دلفگار
 که نشید ای حسن و جمال شدی
 چو این حرف گفت آن زن را بگر
 دلم بردی اے دلربا یار من
 زن این حرف بشنید و خاموش
 بگفتش که ای سالک ااه عشق
 بستی دیگری پس بد نبال من
 چو زن وصف کرد از خط و خال
 بر آورد فریاد آن ماهروی
 تولا ف محبت بمن میزدی
 عیار ترا بر گریستم ازین
 چون نقد کمال تو خالص نمود
 تو چون نشستی اندرین عرصه مرد
 نزدیک ترا مرکب انداختن
 چنان رفت ازین حرف به جان
 چو نیر این سخن بر دلش کار کرد

نیار دکه در پرده باشد چو مهر
 که بی پرده ز بید رخ آفتاب
 خبر شد زن از در دمندی مرد
 نهان نود شد بر دلم آشکار
 اسیر کند خیالم شدی
 بگفتا بد و پیر روشن ضمیر
 چه پرسی دگر از دل دار من
 پس از چند گامی که باشی راند
 چو یوسف دلت غرقه چاه عشق
 پسند جمالش خط و خال من
 نظر کرد ذوالنوں بد نبال او
 که ای بوالهوس مردنا راست گوی
 چه آتش که در جان و تن میزدی
 که بر صورتی بهتر از من بیس
 بر آید غش آلود از بوت زود
 به پیر امن کار مرداں مگرد
 که این است میدان جان باختن
 تو گفتی بر آید ز جانش نیر
 دل خفته شیخ بیدار کرد

برای که میرفت پس تیز راند
همی باز میگویی ای بوالفضل
یکی از ره راستی رو پیچ
دگر دل به بندی اگر با کسی
مهر اند دلت مهر آن ماهروی
بگیر آنچنان دامن یار خویش
بدین نوشته خود را بمنزل رساند
دواند رز زیشو بگوش قبول
که ناراست مردم نیز دزد پیچ
ورازوی جفا با بهیمنی بسی
بتی دیگری بهتر از وی مجوی
که از خویش تن بگذرد کار خویش

ادب اول در تمهید از دانش هشتم

چو این نامه دلکش جانفرای
سخن را نم از غایت این کمال
که مایل بکسب فضائل کند
زند بستر نفس را از درون
به تهذیب اخلاق کامل شوی
گر آئینه پاک و مصفا شود
اگر صیقل دهد آری بکار
در و جلوه گر آید انوار عشق
شود کشف حال مکان زمان
مکان و زمان مانند کسی
مکان و زمان را چو دریافتی
به تهذیب اخلاق دارد بنای
شنو از من این علم را وصف حال
روا اهل زلفش تو ذایل کند
چو دفس طبیعت بر آید برون
بسر منزل خویش واصل شوی
در و عکس شی جلوه پیرا شود
که آینه دل شود بی غبار
شوی خازن گنج اسرار عشق
ز روی حقیقت نه راه گماں
ز توحید حق دور ماند بسی
سرا از رتبه چهل بر تافتی

ازین عقبه سخت چوں بگذری
تو از وادی چند چوں بگذری
و گری کنی پای رهو از خویش
که کاری نداری بر قار خویش

ادب دوم در بیان مکان و اقسام آن از دانش هفتم

کند لب بحرف آشنا میگشتم
در گنج اسرار و امیکشتم
کس این گنج پوشیده پیدا نکرد
اگر که در کس بهو پیدا نه کرد
ازین پیشتر زان رموز نهفت
ز گفتار من صاف تر کس نگفت
چه گنجی که اسرار خاص وجود
ز بد و شهو داند را چو جع بود
نقد و رموز وجود و شهو و
در آن مخزن را ز گنجینه بود
ز گنجینه عارف کاملی
فرید جهان عالمی عالمی
گهر باکره انجم بدش قدر بیش
کشیدیم در رشته نظم خویش
بدرگاه دادار حاجت روائی
که در چشم یکتایان آردش
کم آن در گنج اسرار باز
کم عرض حاجت من بینوای
که توحید مطلق بود بر سه قسم
ز چشم دو بینا ننگه آردش
نخستین که قوی بود بی نفاق
کشم پرده از روی ارتنگ از
دوم باعل باشد از کباب
ازال رو نهادند آنرا سه اسم
که باشد زبان را بدل اتفاق
به امر از کباب و نهی اجتناب

سوم قسم توحید علی بدان
 رموز مکان و زمان تا کسی
 که توحید موقوف عرفان اوست
 الا تان این هر دورا پی بری
 ادب سوم در تقسیم مکان از دانش هشتم
 شش از من اینک نوای دگر
 نخست که گوئیم جسمانیات
 بود سو میش مکان خدای
 دهم شرح اقسام جسمانیات
 که آنهم بود منقسم بر سه قسم
 نخست مکانی جسمانیات
 مکان لطیف است آن دوش
 نخست ازین هر سه قسم پس
 بود همتش ظاهرای خوش خصال
 بود هر چه دور اندراں جایگاه
 در آنجا رود هر چه اندر دو ماه
 درین ره اگر مرغ طیراں کند
 که نارد پیرمائی رود بر زمین
 صداهای رعد و در صوت با
 معلق به علم زمان و مکان
 نداند بود جا، بی تا کسی
 چه عرفان اوقالب جان اوست
 به اسرار توحید ره کی بری
 مکان بر سه قسم آمده است ای پیر
 بود دیگرش جاری روحانیات
 که جزوی نگنجد در آن پاک جا
 فرود از مکانات روحانیات
 بود هر کی را جدا قسم و اسم
 مکان کثیف است در حد ذات
 سوم الطف از دی مکان برین
 مکان کثیف است جرم زمین
 که در یک محل می نگنجد دو حال
 درینجا است نزدیک به آشنایه
 بیک ساعت اینجا کند طی راه
 بیک ساعتی سیر چندان کند
 بچشم بصیرت بد و نیک بین
 بدان پنجین در مکان هوا

مکانیکه الطفت بود ای پسر
 چو نور نجوم دمه و آفتاب
 در آن جای با هر چه تابید و
 چو از مشرق آید بروی آفتاب
 هکانه درنگی ندارد دمه
 اگر نور آن نیز نور زای
 بدی ره سپر نازمان دراز
 همین حال دارد دگر جمله نور
 ازین روی دریافت باید نمود
 که زقار این نورهای لطیف
 مکان بود اگر مکانش بدی
 فردزی اگر شمع در خانه
 بگیرد همه خانه را نور شمع
 از آن پس که از باد خالی شود
 رسد نور آن شمع نزدیک دور
 ازین جا خردمند روشن سواد
 نگر در میان بود ای پسر
 و لیکن زبس قرب این مکان
 ترا بود و پسر از تمیز

مثالش بانوار صورت نگر
 دگر نور آتش که تابد در آب
 در اینجا نزدیک دارد ظهور
 به مغرب رسد نور آن بر تاب
 که اطلاق یابد به بیش و کم
 روش داشتی در مکان هوایی
 به مغرب رسیدی پس از دیر یاب
 که در ساعتی طی کند راه دور
 بجز عقل این عقده نتوان کشود
 بود جز مکان لطیف و کشف
 کجایی درنگی به مغرب شدی
 که باشد بر آند کاشانه
 بود جمله آن خانه منظور شمع
 مرا این نور در خانه عالی شود
 کند پر توش خانه را پر ز نور
 بدانش کند فهم حرف مراد
 بود نور را یک مکانی دگر
 میز نگر دو یکی زان میان
 بدان همچنین حال نور ای عزیز

که از بس لطافت که باشد در
 ز بس قرب هر دو مکان ای پسر
 ندانی ولیکن بر آیین عقل
 مثالی به فهم تو نزدیک تر
 دهم شرح آتش ز خشک و ترش
 تو آنرا که دانی ز آتش اثر
 اخذات که خاصیت آتش است
 چو پیدا است بر مردانش نصاب
 میند آب و آتش بیکجا خیال
 چو این حال دریافتی ای عزیز
 پس اکنون بدان ای خردمند پو
 چو در آب گرم افگنی دست خویش
 ز آتش بدان این همه سوز و تاب
 چو دانی که در یک مکان زینهار
 بحر منزل آب ای صحت یاب
 نه در جای آب آتش است ای پسر
 دلی هر دو اس جای یا همدگر
 هر جزو آن آب و آتش بود
 نه این آب بی آتش است ای پسر
 ندارد دروش در مکان هوا
 میزنند دند با هم در
 بکشف قلوب دبر این عقل
 بیارم که زین راز یا بی خبر
 که سوز است و سوزندگی گوهرش
 بود صورت آتش ای پسر
 نه صورت بود سیرت آتش است
 که آتش بیکجا بگردد بر آب
 که اجماع صمدین باشد محال
 که یا هم نلجند مخالفت و چینه
 که در آب گرم است آتش ضرر
 بسوزد تر از دست و گردی پریش
 بود سوختن کار آتش نه آب
 نگیرد هم آب و آتش قرار
 مکانی دگر دارد آتش با آب
 نه از آب در جای آتش اثر
 بغایت قریب اند و نزدیک تر
 ولیکن نه داخل بد آتش بود
 نه بی آب و آتش بود سر بسر

جد اگانه هر يك بجای دگر
بود در مکان دگر جلوه گر
نباشند هر دو بهم متصل
نه مستند ایشان زهم منفصل

ادب چهارم در بیان مطالب چند از دانشم

دگر مرغ معنی بدامت کنم
دلیلی بدعوی اقامت کنم
که در خانه گر چسراغی نبی
که آن خانه را روشنائی دهی
شعاعش فرو گیرد آن خانه را
فروزاں کند جمله کاشانه را
هوادر زوایای آن سربس
ازاں نورتاباں شود پیره در
فروزی اگر صد چراغ اندراں
بیک جا بود جمع انوار آن
ندانی که نور نخستین چراغ
از آنجا بر آید چو نگشت ز باغ
ولیکن چو بینی بحشم درو
ز بعد این مکان هم نباشد برون
که نور ضیا گستر آفتاب
نیار دگر شست از میان حجاب
ولیکن حجابی بغایت کثیف
بود نور در ذات خود گو لطیف
ازین رو قلم نقش تحقیق بست
که در پی کشف این راز بشتافتم
که چون بعد مفرط بودای پسر
دگر هر چه از چیزهای لطیف
بود در پس پردای کثیف
ازین جا نگه دانچه داهل بدوست
بود در پس پردای کثیف
مرا این دو جهت باعث بعد اوست
تازیر زمین تا بعرش برین
ملا یک که هم دوزخ و هم زمین

بنوکیل شان باشد ای نکته را
 بود تا به اول فلک تا ز شان
 بنظم همت این کارگاه
 فزون تر بود گر چه بیروی شان
 که باشند آن ها موکل بر آن
 نباشد ازین پیش پرواز شان
 بود جمله مأمور ازین بارگاه
 ازاں پیش نبود نگاهداری شان

ادب نجم در مدارج معارج از دانش مستم

از اوسط نشیند نکته دیگری
 ملایک که باشند بر آسمان
 ز چرخ کبیر تا بچرخ مهین
 مقامات هر طبقه با هم دیگر
 بتعریف اوسط شوم تر زبان
 که باشند ذکر و بیان آن کرده
 بدرگاه بزدان مقرب ترین
 تفاوت بود در مقامات شان
 نهایت لطیف اندر در ذات عیش
 چو خواهند از جای خود بپایند
 مقامات ایشان ندارد حجاب
 در آیند اندر دل سنگ لاج
 ولی در مقامات آن جمع نیز
 بگوششت کشم زان سخن گوهری
 موکل بر آن گنبد طاسمان
 و زان آسمان تا بعرض برین
 بسی فصل دارد بر دیده در
 ز اعلی سخن آوردم بر زبان
 ز جنس خود اعلی بفر و شکوه
 که باشند حمال عرش برین
 نهایت ندارد کمالات شان
 محلی بفضل و کمالات خویش
 بجای فرودین خود پائینند
 که نبود بجاها با هم احتجاب
 چو تازی سواران بدشت فراخ
 بود بعد از یک صاحب تمیز

که دارند ایشان بجنبش نیاز
 ز جنبش بمقصد رسد آن گروه
 مگر حاجت جنبش و انتقال
 مکانات اعلیٰ مگر
 مگر روح انسان با وصف خویش
 ز تحت الثری تا بعرش مجید
 نباشد بجنبشش احتیاج
 که در جای خود باشد و نور خویش
 هم از انفصال و هم از اتصال
 هم از نسبت و جنبش و هم سکون
 ولی هم درین جای روشن سواد
 نبوی بود بعد ای دیده دور
 که دور است از منزل حرمین
 بود افضل السافلین نیز دور
 ازین جمله جاها که کریم یار
 بفهم خسرو دمنده کی درخورد
 بود فوق آنها مکان خدای
 نباشد دور و بعد از پیچ سوی
 اگر جاں کند شرع را پیروی

که بی جنبش از راه مانند باز
 رود گو بیکدم هزاراں کرد
 همانا منافی بود با کمال
 بر تبت جدا باشد از همدگر
 بود جمله الطف از اوصاف خویش
 از و تا مکانش نباشد بعید
 بهر جا رسد همچو نور سراج
 رساند نیز دیک و هم دور خویش
 هم از داخل و خارج و انتقال
 بود ذات پاکش برون و درون
 که پاک است از ظلم و جور و فساد
 دلیلی بیارم ز روی نظر
 بود علیسین لاتناهی یقین
 که آن هم بود لاتناهی ضرور
 مبر بود ذات رب العباد
 بنا منتسب منتسب بر خود
 در و قرب در و قرباں جمله جای
 که یکساں بود اندراں پشت روی
 دهد تن بطاعت بچند قوی

به نیروی باطن شود کامیاب
 تواند که جسم ثقیل و کثیف
 کند دردی قطع راه دراز
 هر آنکس که در طی راه سلوک
 به نیرو بود گم ازین بیشتر
 کجا تر شود چو در آید در آب
 ازین رو بر و آب را نیست
 هم او را به بینند در چند جای
 رسید تیر و شکر بحد کمال
 تن خاکی خود به بتشکیل ذات
 در آتش درون جا کند چو سپند
 از آتش ازاں روی امین بود
 بنی دوی چو به آتش روند
 که در وعده حق نگرند خلاف
 چو اندیشه گرده در آتش درون
 چو خواهد که اورا نه بیند کسی
 نهان که دوازده چشم مردم چو نور
 بود گرچه بالاتر از جسمه جای
 که این خانه با از سمک تا سماک

کمال تجرد کند اکتساب
 کشد تا بجسمانیات لطیف
 کند در مقامات الطفت گزار
 رساند ابدان جایگاه سلوک
 کند در مقامات الطفت گذر
 چه عکسی که افتد در آب بر آب
 که در جای آتش با آب اندر است
 مگر او خود از جانیده است پای
 که دانند بالاتر از وی محال
 کشد در مقامات روحانیات
 ولیکن از آتش نباید گزند
 که در جای روح اندر آتش بود
 بجاں همچو روحانیان در شوبد
 همانا که از حق نیاید گزاران
 همی سالم آید ز آتش برون
 ز باغش گلی برنخسند کسی
 بدیدن نیاید ز نزدیک و دور
 مکانش نباشد مکان خدای
 نهانند سزاوار یزدان پاک

و چه دشس مرکب بود بالقضاد
 بود جمع در قابلیت این چهار
 بود از این خاک است جای گر
 در آب از پی آتش تیز پای
 بود پیر آتش مکانی در آب
 مکانی بود در پیر آتش پختن
 بر ترتیب اندر لطافت نگر
 چه از آتش آب و از خاک باد
 بود جای خاک ای پیر آشکار
 لطیف و هنر آوار آب ای پیر
 مکانیست در چشم معنی نمای
 که از آب بنود چو نقشه بر آب
 که آتش بود اندر آسنا کین
 که باشد یکی از در گز بیشتر

ادب ششم در بیان مکان خداوند کون مکان از دانش ششم

شنیدی ز حال کین و مکان
 که باشد مکانی بجا اندرون
 همانا که آن ذات اعلیٰ ترین
 فرودین مکانیک خوانند خاک
 و آب و باد و آتش یکی
 نه چنانست دردی نه ذات خدای
 نه در خانه جا بود در آن چهار
 محال است که اندر مکان خدای
 دگر نکته آدم ز دل یر زبان
 هنر آوار آن ذات پیچیده و چون
 بود از همه جای بالا ترین
 که چو دلیلی است آسینا ک
 فراهم نیاید درویشکی
 که این هر دو را نباشد هنر ای
 که باشد ز ذات پر در نگار
 بود آتش و آب خاک و هوای

نگویم درون و نخواهم برون	بهر ذره چون جان نقاب برون
بود جلوه ذات بچند و چون	ولی مطلق از قید شبه نمون
در اجزای مجموعه ممکنات	بهر ذره موجود باشد بذات
ولیکن به پستی ممکن وجود	ز اوج وجودی نیاید فرد
بادراک او در مقید پیچ	که مطلق نگر در مقید پیچ
بود ذات او بهمی با همه	بهر رنگ و بو بهمی با همه
بهر ذره هستیش باز جوی	که باشد بهر جز و گل جای بوی
به بحر محیط افکنی گز نگاه	نیاید بحسز موج با در نگاه
به اصلش اگر بر گماری نظر	بحسز آب دریای نه بینی در
ز بیداشی جابل بود الفضول	دهد نسبت اتحاد حلول
بذاتش چنین نسبت و هم خیال	بود محض الحاد و عین ضلال
که از وصمت اتحاد و حلول	معرا بود در بر ذی العقول

ادب اول در بیان زمان از دانش نهم

زمان هم بود چون مکان بر قسم	بود پیر هر یک جدا گانه اسم
نخستین از انت جسمانیات	بود دوین قسم روحانیات
بود سو میش زمان خدای	که از وی مکان و زمان شنای
نخستین دو قسم است جسمانیات	سپس گویم اقسام روحانیات
زمان لطیف و زمان کثیف	بود چون مکان کثیف و لطیف

تختین گشایست ولی آرزو
 درازی و کوتاهیست هر کسی
 بود این زمان منقسم بر سه بهر
 که ماضی و مستقبل و حال نیز
 بود رحمت و ضیق هم اندر آن
 دوم بهره از هر دو جسمانش
 نه این بهره از بهر انسا بود
 بود آنچه اندر زمانش دراز
 تحقیق مرد حقیقت گزین
 چنان کار دشوار کردن آن
 در احوال اطفال این دو گروه
 که قوی بنی جان آتش بنای
 بیک روز چندان بمالد زیاد
 به نیکونه بالیدنش را سبب
 بود عجز زمان بشر آن مان
 همانا خلافت زمان بشر
 بود آن زمان را هم این هر حال
 همانا بود دی و امروزی آن
 کم دوین قسم را ترجمان

پدید آید از گردش آسمان
 بداند که بنود نهان بر کسی
 بداند که دارد از ادراک بهر
 بود اندرونش ز روی تمیز
 که امروز با وی ندارد قراں
 لطیف است مانتخت روحانش
 که مخصوص نوعی بنی جاں بود
 درین کوتاه است از ره اتیان
 همانا در اندک زمانی ازین
 که نتوان نمودن به بسیار آن
 پش و هش کند مرد دانش پرده
 که باشد ز انسا قوی القوی
 که بالیده سال انسا نژاد
 بفرمود مرد حقیقت طلب
 که بسیار هست اندکش بیگان
 در از است کوتاه آن ای سپر
 ز ماضی و مستقبل و نیز حال
 مناسب بدان هر سه ای نکته آن
 که باشد ز روحانیات زمان

بر ابرادستی کنم مختصر
 در آن ره نداشتند و هم و گمان
 در آنست بی شک طویل و قصیر
 که این هر دو راه نباشد در آن
 ابدست مستقبل ای تمنفس
 بگردد بر عقل دانشوران
 بود ماورائی زمانی چنین
 صفات قدم صادق آید بر آن
 که آنرا نباشد اید هم از آن
 محاطش مرکب بود هم بسیط
 تجزئی به پیرامن آن نگشت
 نباشد تجزئی پذیر اینها
 قدیر است در این امان یادگیر
 ز ماضی و مستقبل آید و رای
 به جزئی و کلی علیم و حسیبر
 برو باطن جمله ظاهر بود
 بود هر دو موجود در یکنا
 که بروی در معرفت باز نگشت
 نیارم و لیسله اقامت نمود

ز اقسام بسیارش اینک مگر
 که خاص ملایک بود آنزما
 دیوس هر چه باشد قلیل و کثیر
 هم از ضیق و زحمت بود بر کرا
 ازل ماضی آن زمان است پس
 محیط ازل هم اید آن زمان
 زمان و زمین و زمان آفرین
 که ازل و آباد نبود در آن
 بود منظر سیرت لم یزل
 بر ازل و آباد باشد محیط
 بری باشد از آمد و هم گزشت
 تحقیق بنشوران بیگما
 بیک قدرت خود خدای قدیر
 بود این زمان چون زمان خدای
 بدان قدرت خود سیع و بصیر
 که بر جمله مقدر و قادر بود
 ز ماضی و مستقبلش بیگما
 کسی زین سر محرم باز نگشت
 بر آن شی که دانی کشف و شهود

ز حالات محبوب خاص خدای
 که در ضمن احوال معراج اوست
 در احوال یونس علیه السلام
 که در بطن ماهی همی دیدمش
 دیگر قصه ابن عوف آنجناب
 که دیدم بغر دوس گل چیدمش
 بگفتم که تاخیر کردی چرا
 بمن گفت ازاں سختی و رنج خویش
 ز کسب سعادت بدم ناامید
 ازاں حال دنا می روشن دوش
 که دیدمش بوقتی رسول خدای
 ازاں باز تا خاتم رسلاں
 سنین زمانش ز روی شمار
 دیگر دیدن ابن عوف ای پسر
 که قبل از وقوعش زمان دراز
 در آن دم که بادی زباں برشود
 نبند بر زبانش کلام مجاز
 دهاں را بصوت دیگر باز کرد
 بگر دوید پیدار حالی چنان

دهم بعضی را اندرین نامه جای
 بر آیم مغز زماں را ز پوست
 به اصحاب فرمود خیر الانام
 جوابم بداد آنچه پرسیدمش
 بتذکار فرمود با شیخ و شاب
 خراماں خراماں خرامیدنش
 تو در آمدن دیر کردی چرا
 که دیدیم از حد اندازه پیش
 که دیگر بخدمت نخواهیم رسید
 بدانند که داند ظهور و بطول
 که در بطن ماهی همی داشت جای
 تخمین مگر گویمت ای فلاں
 فردن باشد از پانصد و دوهزار
 برون از نظر گاه شکر و نظر
 پدیدش همی سید سرفراز
 تکلم بلفظ حقیقی نمود
 بحرف حقیقی دهن کرد باز
 زباں را کلید در راز کرد
 بجز اندرین پاک الطف زماں

که آینه صد سال و گذشته هم
 که این هر دو حالت فراهم شوند
 و جوید کلیم و کلام از خدای
 درین صورت ارباب اک و الهی
 بدانند که حق تعالی چه دور
 و دامن مابیت آن زمان
 مسلسل نباشد بدور سپهر
 برون سوی اندازد اختری
 رسولی که یزدان ستودش بسی
 بر مرد دانا می بنیشتوری
 اگر سالک مسلک اعتزال
 بگوید که معراج خیر العباد
 اگر چه درین اعتقاد گرفتار
 که در خواب جز در زمان لطیف
 گذشته و آینده این دو زمان
 بوقتی نیارند با هم شدن
 بدانند که در معرفت اکمل است
 درین دولت سرمدی ای عزیز
 ولی مقبل گر شود کامیاب

بیک حالت آیند یکجا هم
 گذشته و آینده با هم شوند
 ازین حالت و این زمان شدنی
 که دارند عقل حقیقت گرای
 سخن را ند و بیند او را بطور
 فتنه مار سادست و هم و گمان
 بود قایم از نسبت ماه و مهر
 زهر افتلاب و تیغ بری
 از اثنال این حال بودش بسی
 بسنده است این نکته از دقیری
 کند منع دارد بر این گونه حال
 بهنگام خوابش بد و دست داد
 بر اهل سنت بود اختلاف
 که روحانیاتست نام شریف
 گریزند از هم چو تیر از کمان
 چو موم و چو آتش فراهم شدن
 که این هر دو ماضی و مستقبل است
 شریک است گو عامه خلق نیز
 بر د بھر این سعادت بخواب

نبی دوی چون به این جانش
شفیع دو عالم حبیب خدای
سر در سر و جمله موجود گشت
اگر گری از ره گمراهی
کشاید بحر فم زبان سوال
که چو جمله اشیا ترا در گمان
مرادم ازین دعوی بے خلل
ازین محض دعوی نادیده
که مجموع موجود چون بوی گل
نه این اعتقاد مسلمان بود
به اصحاب ایمان چنین اعتقاد
جوابش دهد عارف نکته یاب
که بر حسب تحقیق بینشور آن
که دانش به بنیش بهم کرده اند
بود آن زمان را مکانی دگر
نه آزال آباد باشد بر دهن
نباشد ازل بی ابدان را
مگر هر چه خواهد بود و هست و بود
که غیز دهی ز احتیاج ازل

به بیداری این پا نگه دارند
که کاخ دو گیتی بدو شد بنای
که فایز بدین هر دو مقصود گشت
که نکشود بروی در آنگه
شود منکر دعوییم از ضلال
بود بالیقین حاضران زماں
نباشد مگر این زماں در ازل
مگر لازم آید هسی ناگزیر
بود از ازل حاضر از جز و کل
که این مذهب فیلسوفان بود
نه لایق بود از کمال فساد
جوابی که آزانه باشد جواب
که دارند فهم خرد پروران
تمیزی بدیو و حرم کرده اند
نشانی دگر عظم شان دگر
نه چند است ماستیش زانه چون
کزین هر دو هست آتر زمان کزل
ازاں در ازل جمله موجود بود
که دادش بهم خالق لم یزل

ازل را تو عین ابد بنگری
 به پیشین سطور آنچه آورده ام
 بتطبیق چنان داده ام انتظام
 بتوزین غیبی که شد یا درم
 که ام الکتاب از مضیق زمان
 بر اهل تحقیق باشد بروں
 مگر آن صفت از سر علم درای
 مگر آنچه موجود باشد در آن
 که در عالم صورت ای نیکر ای
 که در عالم جلوه گاه شهود
 بهمان ذکر پیشین مثالش بود
 چو با این عوت آن رسول جلیل
 ملاقات کرد و سواش نمود
 شفیع که بخشد ز دوزخ اماں
 نیاید ازین لازم اندر شهود
 که آن حال بعد از زمان دراز
 نبی را که محبوب معبود بود
 بود هر چه موجود نسبت بدوی
 همه آفرینش نیز و خدای

ابد نیز عین ازل بشری
 بساط معانی که گسترده ام
 که نزدیک باشد بهنم عوام
 ازاں نیز روشن تری آورم
 که میخیزد از گردش آسمان
 که آن صوفیانند صفای درون
 بود و صفت علم قدیم خدای
 ای لازم آید بر نکته راں
 بود جمله موجود دانستی گرای
 چو بر تو در آئینه گیرد وجود
 که این قضیه مصداق حاش بود
 بخلد برین مؤمنان را دلیل
 جوابش تسبیح حقیقی شنود
 زهرشی که دید و بگفت آن ماں
 که آن حال را باشد آن دم و جو
 درین کار که خواهد آمد فراز
 بمبطلح این حال موجود بود
 بر ماست معدوم بی گفتگوی
 بدینگونه دانند از باب رای

که در علم حق هر چه دارد وجود
ولی این وجودی بود بحسب
ولی این عمل هم شهودی بود
مگر نسبت خلق معلوم و آن
بود هر چه از ممکنات ای عزیز
بعلم قدیمی که دارد خدای
زمن بشود این نکته ای نکته و
که با آنکه در نظم این هست و بود
قدیم پیر عالم محال است از آن
اگر قوت روح یا بد کمال
تواند که این قالب خاک را
کشد تا مقام زمان لطیف
در آن پاک الطیف زمان نجیب
که در ساعتی حال کون و مکان
نکات رموزات چندین هزار
بد و اینزد پاک الفت نمود
مگر با چنان مکت و سیر طویل
که چون باز بر بستر خود رسید
محالش نگوید مگر نا کسی

بروز ازل جمله موجود بود
که آن را تعلق بود با فعل
نه از خارجی و وجودی بود
که ما را بدان حال معدوم آن
زماضی و مستقبل و حال نیز
بود جمله موجود و هستی گرای
که باشد ترا به ز گنج گهر
بود هر چه را خارجی بر وجود
که گیر تعلق بوقت و زمان
که باشد پی کاطا و صف حال
چه قالب که این جسم ناپاک را
که خوانند روحانیات شریف
بفرخنده معراج شد کامیاب
به تفصیل گردید بروی عیان
که آدینه بهشتا دوده در شمار
برون گنج پوشیده پیدا نمود
رجوعی چنین در زمان قلیل
بگری که بود آن چنان گرم دید
که آن حال در خواب دارد بسی

چپستعبداً پید بسرد تمام
 دهد دست آن مرد را این مقام
 کند طی ره در دمی ره گزار
 ولیکن بر عقل روشن درون
 که هیچ آفریده بعلم و برای
 همانا بر مرد دانش ایاب
 بود لوح محفوظ از وی حقیق
 سرافیل دارد در این اطلاع
 نداند کسی حال تم الکتاب
 بود آنچه مسطور ام الکتاب
 مگر آنچه دادم بنوک زبان
 اگر علم باشد همین است پسر
 چه بوده است آن دانش جانفزا
 ز سهل ابن عبد الله تستری
 که از پیر آگاهی آن پیر مرد
 بهر آیت مصحف گردگار
 هم از ابن عباس آورده اند
 که آن پیر دانای راه نهفت
 که من هر چه تفسیر میدانش

که در یابدش هر کسی در مقام
 که بریزد شراب حقیقت بجام
 ز صد ساله ره تا به یکصد هزار
 پرواست از هدامکان بروں
 رسد تا بیاید زمان خدای
 هم از این زمان است ام الکتاب
 که باشد رقوش تغیر پذیر
 از آن دیگری را بود مستناع
 بجز ذات دانای عیب و اب
 تغیر در آن نیست از هیچ باب
 ز اقسام علم مکان و زمان
 که دارند از باب فکر و نظر
 که حیدر درش بود و احمد سزای
 سخن را نم اندر زبان دری
 بمستر شد آن خود ارشاد کرد
 بود یکن همفا و همس پیکر
 بیان صحیحی رقم کرده اند
 اشارت بیک آیه کرد و گفت
 اگر در بر خلق بر خوانمش

کثاین دل با تکفیر من
 زدانشته غویش تقریر کرد
 باوج بیان حقیقت رساند
 ز وقت نیامد بفهم عوام
 نکردند گفتار را در ایقیس
 بسی انجن با بیار استند
 دل روشن اهل عرفا بود
 که تانج وحدت شود رگرای
 که آموزی آل را از استاد خویش
 ز توب الهی براند بدور
 همی برکشاید در فتنه با
 چه بنیش که بنیش ز دنیا برد
 بجز خود نمائی نیاید از
 نیارد بجز گمراهی بار خویش
 خردمند ازین رای خندد و
 که از دل بردن نور ایاں بردن
 که پیدا کند در دل خلق جای
 تخوانی که باشد ترانا نرای
 مشو غافل از دم شمر دن دے

نیارند ادراک تفسیر من
 پس آنکه که آن آیه تفسیر کرد
 سخن با در اسرار توحید راند
 مگر آن کلام بلاغت نظام
 که فهمی ز اصحاب هم تا بپس
 تکفیر آن پیر برخواستند
 چراغی که روشن گرجا بود
 هانست علم حقیقت گرای
 نه علمی که داری فرایاد خویش
 نیاید ازین علم جز مکر و زور
 چه علمی که باشد سرفتنه با
 چه دانش که دانش زدانا برد
 همه کبر و پند از ایدازد
 ندارد جز اندوه در بار خویش
 سینه که دل را به بندد بدو
 نه علم ست این علم های زبون
 بدو دل نه بندد جز آل تیره رای
 بجز علم عشق حقیقت گرای
 پیر عالم با عزم و پیغم

کزین دم شمردن در روز شمار
سراغین یا بخلوت نشین
لب و چشم و گوش خود آری فراز
زن آتش پس که بر سر بلوی
سلویش نیفتد ز سر زان خیال
که نبود فراموش در هیچ حال
نیای تو در مدبران در شمار
مشو غافل از دلبسته و تنیش
که گردد در معرفت بر تو باز
رود راه و مشغول در گفتگوی
که نبود فراموش در هیچ حال

ادب اول از هر اهرامه ادیب علیه السلام

در نکات دانش افزا از دانش و هم

ز جرم زمین در سه و آفتاب
زینج کسوف نباشد فراغ
اگر نیک بختی ز روی تیز
ز لور خورشید تا بود مستنیر
مرا این نفس تا با طبیعت بود
خردمند بنیای مرد خدا
تن و هر چه داید ازین فتنه زای
طبیعت میان نفس و عقل
بسختی نایابی کام دل
که از لایح و راحت بود بر کنار
شود روی همتاب بی آب و تاب
ضیاء کم شود چون فروغ از چرخ
بود و بختی حال نفس عزیز
بود پر حیا شکل ماه مستنیر
گر فگار بند مصیبت بود
کند نفس را از طبیعت جدا
دگر پی روان تن تا سزای
کشد پرده بر روی نفس چهل
شیکبانی بخشد گرام دل
پذیرد به اوج کثر و قرا

بدانکه که این نفس پاکیزه کیش زبند طبیعت کشد پای خویش
نماند در ویشی و بیم و یاس رود از تو فقر و نیا زد و هراس

ادب دوم در قطع تعلقات این عالم بی ثبات

از دانش دهم

بود دوری دوستان رخ سخت از ازل سخت تر گویم ای نیکبخت
بهم بستن دل بچیز چنان که روزی شوی دور از و یگان
زیاری که بیم جدای بود کجا قابل آشنائی بود
عجب تر که چون نفس پاکی نهاد هند پا درین دامگاه فساد
که باشد سرای پرانده و درد در آغاز گرم و در انجام سرد
درین کورده مردم کور دل در آلودگی های تن پا بگل
بشادی پذیرائی مقدم شوند ز بیدانشی شاد و غم شوند
دم بار بستن ازین تنگنای سوی وسعت آبادجا ویدای
پرانده گردند و گریند زار غم و حسرت آرند بر روی کاه
چو بینی چشم تا تل بهم خلافت حق و عدل باشد زهم

ادب سوم در ترک اندوه و بیدانشی و نیاز و بیم از دانش دهم

زانده و بیدانشی و نیاز بهم از بیم باید گنی استعد از

که این چار اسباب ضار نفوس
 زدانش اگر باز جوید کسی
 هر آنکس که از کسب چیزی برون
 هر آنکس که بر آرزوهای خویش
 ببازاریکیت شکست آورد
 بود هر که بیدانش و ست رای
 کند میل اندوختن اگر کسی
 بجست آنکه از خویش چیزی برون
 زانده چهل وزیم و نیناز
 اگر طبع را سنجیب آورد
 برانده و غربت اگر فقر و بیم
 عذابیکه انجام دارد ملاک
 بود لذت عقل تنهیه ناک

بود تا واک جان شکر نفوس
 زبیدانش باز ماند بسی
 بود دور غم را نماید برون
 چو فرزند او هم زند پای خویش
 که گنج دو عالم بدست آورد
 نیرزد بهیچ آن کس ناسزا ی
 برون از خود اندوه یا بد بسی
 نماید درون از غم و غصه خون
 کند مرد فرجام پس احتراز
 بنا کارانی شکیب آورد
 کند حج بیند عذاب ایلم
 ز نفس عزیزان بر آرم ملاک
 که در یابد از خود بخود نفس پاک

ادب چهارم در مهیت کائنات و هشتم

زمین در ته جرم دارد نشست
 ازین روی این جرم خاک نهاد
 بهم خستگی دارد و مردگی
 پس از وی بود جرم صفائی آب

که شگین تر از جمله اجرام هست
 بخلقت ثقیل و کشیف از قیاد
 دگر تیرگی و هم افسردگی
 سبکتر از جرم زمین و حساب

لطیف است صافی تر از وی بد است
 پس از جرم آب است جرم هوا
 پس از وی بود جرم چرخ برین
 ز اجرام زیرین فروزنده تر
 بهمای چیزهای شریف
 دگر با حیاست نزدیک تر
 بود برترین شکل و بهتر بود
 ز اجرام از هر چه باشد بنزیر
 پس از جرم پاک سپهر برین
 بود گوهر نفس قدسی نژاد
 فلک را دهنده است جنبش بلام
 ز هر شی که پیوست نفس اندرون
 فرو دین نفس آنچه دارد وجود
 چنانش بدانش بودای عزیز
 ز فیضان نفس آنچه نبود بجای
 ز جنبیدن فکر و تمیز و خواست
 پس از گوهر نفس پاک و بسیط
 که از جمله هستی لطیف و کثیف
 بی برکنار هویت همیس

فروزان و نزدیکتر با حیات
 که آب است الطف بلطف صفا
 که با کس ندارد سر مهر و کیس
 از اا صافی دزنده و جلوه گر
 که دهنده است وهم صافی وهم لطیف
 تبر بخت و نیک ذاتی سمر
 ز اشکال با خوب و برتر بود
 بود جمله مهورتش ناگزیر
 که پایان احرام باشد برین
 که می بخشد از اار صافی نهاد
 چه جنبش که جنبیدن با نظام
 دهد عکس معنی خود را برو
 نباشد بذات خود آنرا وجود
 که با خواست و اندیشه هست تمیز
 بود همیش پوچ پا در هوای
 نیاید برو این همه وصف راست
 خرد را نفس آنچه باشد محیط
 لطیف است بالاتر است قریف
 بود پایه و رتب اولین

که نور معنی کند اکتساب کند تالی خویش را فیضیاب
 که باشد همان تالی اجتناب ز نور و حیات و شرف بهره مند
 هیس هیئت کائنات است پس ازیں صاف تر شرح نماید ز کس

ادب پنجم در تهیه اسباب تقای جاوید از دانش دهم

مراند بر جهان خرد چه هست بلوح طبیعت همه نقش بست
 بود بچسبیس هر چه اندر وجود درین عالم کون و ملک شهود
 ز لذات بی معنی و بی بقا پذیرای نقش زوال و فنا
 کند رهنمای سوی ذات آن که اصل است و جاوید لذات آن
 بلذات آن ره نداد فنا سرورش بیایاں نیار غنا
 در آن عالم روشن و نورزای همانا که جاوید ماند بسیای
 کمالی که نقصان نباشد در آن فضائی که آن را نیایی گز آن
 بود آنچه از اختلاف و زوال درین عالم حس دارا لعل
 ریلی است روشن بوق تقای که در عالم عقل باشد بسیای
 ز علم و تصور ز فکر درو ز بحث و تمثیل دگر آزمون
 نباید که غافل نشیند کسی که از فوت فرصت بنالد بسی
 ز محسوس هر کس که شد کامیاب از و عالم عقل مشد در حجاب

پی دانش آموزی و آزمون
بلذات عقل و دوام سرور
بباید ز خود مرد صافی درو
بود آنچه قصد و خلافت گهر
بود جا و دال در سرای سرور
پوشد مرا این حلقه آن پاکخوی
مگر گوهر خویش را ذی کمال

در آید درین دامگاه فسون
کند آرزو مردم بی شعور
کند جامه تیرگیها برو
ببرد آرزو مردم با خبر
برو بهره از لذت پر حضور
که فرسودگی ره نیاید بدوی
دهد صورت گوهر بی زوال

ادب ششم در مهلکات نفس از دانش دهم

بود مهلک نفس با این سه چیز
نخستین بود تنگ و انواع آن
سوم راحت و خواهش لذت
بود اصل این هر سه چیز پلید
که آن حب هستی حسی بدال
پیرمیزد از دی خود مند مرد
هر اسد از مرد دانش اساس
چو مرغ هر اسنده دام خویش
ز جنس نخستین که انبازی است
هر آنکس که از شرک پیرمیز کرد

بسجد بقل آنکه دارد تمیز
دوم ظلم و انواع آن را بدال
که انجام آن وحشت و نخبست
یکی کایرای هر سه از دی پدید
بداند بود هر که از بخس بدال
که آرد دل طالب خود بدرد
بدونشگر دجز بچشم هر اس
بچینه از دانه کام خویش
حذر کردنت بردن بازی است
بهرای وحدت قدم تیز کرد

ز بیدای بیگانگی رو بتافت	بسر منزل سیر و حدت نشافت
ز جنس دوم کاس ستم است جور	بپر هیز دآں را که عقل است غور
که از ترک آں گوهر مشت خاک	رسد تا بسر منزل نور پاک
ز جنس دوم هر که دارد گریز	که آں خواهش لذت است بجزیر
شود از مقامات اندوه و بیم	بعشر تنگه جاودانی میقم
ز نادانی و آرزوی و نیاز	برآید در آید و رایوان راز
همانا بود زنده جاوداں	ز بند فنا و دهر بچو جاں
حسد انا فرید آدمی یکسان	پی دانش و کردگار جهان

ادب بنفتم در گله نارا و از دنیا از دانش بدم

ز دنیا شکایت کند آں کسی	که نبود بد و عقل معنی رسی
بگوید که دنیا ی پر مکر و زور	سرای فریب است دار غرور
ز کار آگهی نیستش آگهی	که می بود پیدای جاده از ابلهی
بدی این جهان که سرای غرور	ندیدی کس از وی بجز مکر و زور
ز بد و فرود آمدن در جهان	همی تا به انجم رفتن از ان
بخوش عیشی و کامرانی خویش	نمودی بسر زندگانی خویش
ندیدی از دل پیچ آزار و رنج	بجز راحت و خرمی گنج گنج
بفرصت که قابو برو یافتی	ز راه مدار اعداں تا فتنی
یناگر بودی از دآں سرور	پدید آمدی در نظامش غرور

بگشتی بر وجه احوال او
 و لیکن چه دیدم ز کردار آن
 که مردم درین دار ناپا مدار
 چو از بطن مادر بزاید همی
 بنا منتظم حالت چندگون
 بروزی براحت بروزی بربخ
 گهی نفسم سنج و گهی نوحه گر
 گهی تا خوش است و گهی ناز دست
 گهی مایه دارد و گهی مینوای
 بدین مختلف حال و نهای دول
 گه از موج باد و گه از نقش آب
 نماید بهم آنچه در طبع اوست
 به پیر او پنهان نکند خواه نتست
 نباشد فریبند و پر و غسل
 نکوی خود را نمایان کند
 به نیکی پوشد بد خویش را
 و لیکن دم فرصت و وقت کار
 ندیدم کسی اندرین آتیره جای
 نباشد کسی زین سرای سپنج

بنگبست مبدل شدی حال او
 نباشد بیک وضع ز قمار آن
 کجا بر قرار بود بر تهرار
 بد و شکلهار و دغا بدسی
 بمانند در جنبش و در سکون
 گهی سربلگ و گهی پایلنج
 گهی غرقه و گاه در کف گهر
 گهی نرم دست و گهی گرم چیت
 گهی در نشاط و گهی در عزای
 که بود بیک جنبش و یک سکون
 همی تربیت یابد از انقلاب
 چه خوب و چه زشت چه مغرور چه سست
 نه چون غول ره رهن راهنت
 که از وی بکار تو افتد خل
 بد خویش را از تو پنهان کند
 که در نوش پنهان کند نیش را
 کند گوهر خویش را آشکار
 بیک حالت خود ز شاه و گدای
 که خود از پی عیش نکشید رنج

نه این است شرط فریب و فرور
 خود آنکس فریبند خود بود
 خود افتد بجاهلاکت ز خویش
 نه گیتی مرا و ارسا ند گزند
 که در گوهر و طینتش هر چه بود
 ز جنس خوش و ناخوش تلخ و شور
 کسی را که نبود خرد در نهان
 کند ناز و بر نیت و ناز و هر
 بداند که ناز و نسیم جهان
 بنا که که میجو رگر دوازده
 بگوید که دنیا مرا گول داد
 ره راست را مردم کم خرد
 کسی را که دانش بود در نهاد
 نیارد جهان را چه خس و زنگاه
 بنایش خداوند کون و فساد
 که از دیدن آل نیشب و فراز
 بچشم تائی کنی گره زنگاه
 مگر از پی دانش و آزمون
 بودند را در هر دو صافی و درود
 که آرد بطون خودش در ظهور
 که چشم نکویش از بد بود
 ز کوری نه پس را به بیند پیش
 خود از دست خود می شود در دست
 چه نیک و چه بد جمله را و نمود
 ندارد نهال یک از چشم کور
 ز بوی و آردش آتش نفس دل
 جیانش هوس باشد از کاس هر
 بماند و بد و آشکار و نهان
 نسیم جهان دور گرد دوازده
 فریب غلط کار بیون غول داد
 زنج فنی خود بکس پی برد
 ندارد بکار جهان اعقاد
 نسا ز در این دیر را قبله گاه
 از این بردرستی و نرمی نهاد
 شود خفته بید از خواب ناز
 نیاید کسی اندر این کار گاه
 که آمد برون از چند دچول
 گهی با خشن بازی و گاه برود

نباشد بر عقل دار النعیم	بدین مختلف حال امید و بیم
بسوز و بدل داغ حسرت بسی	چو دار النعیمش بفهمد کسی
که در راه مقصد بود رهنمون	ز جویائی دانش و آرزو
زیاں بیند از بی شعوری خویش	اگر باز ماند بکوری خویش
رود از کفش نقد انانیش	بمشغولی نعمت فانیش
نکو هدنیاید اگر کام آرد	ستاید اگر بیند آرام آرد
بود هر دو یافه سرانیدنش	نکو میدون و هم ستانیدنش
گر فقا ردام مصیبت بود	چنین کس گرفتار حسرت بود
که بیکار گردد آله کار خویش	کند جس اندوه در بار خویش

ادب هشتم در پوشیار بودن از مکر و خدع

از دانش دهم

که دارد از اسرار گیتی خبیر	جهاں چیت در چشم صاحب نظر
که مایه دانش اندوختن	سرایست از بهر آموختن
دگر صورت و بهتش در نگاه	معانی محسوس این کارگاه
کماش پذیرد زوال و فنا	نماند بحال و ندارد و بستا
که پوشیده در عالم دیگر است	مثال نمودار آن پیکر است
ز صورت بمعنی بود در نهانی	پرید آنچه آید درین تیره های

از آن صورت و شکل باشد نهی
 حقیقتی دو جا وید و بی از تنهاست
 دلت راه بیدار نشی بسپرد
 بلطف و نرمی بد و بد خوردند
 بزعم خودش کارانی کند
 بظا هر ظلات نکوئی کنند
 به بند ددل خویشتن در ملامت
 گهی گریه دگاه خستد و همی
 درین ره مکن غول را در نهائی
 درین ره بمشکل رود ره گزار
 که زین سیرت کو دکان در گذشت

که آن صورت و شکل خوبتی بوی
 ولی جمله آن شکلهارا بقا است
 مبادا که چون کو دک بخسرد
 که چون پیش او خورد نیها برند
 زنده خنده و شادمانی کند
 ولی که بد و تنه خوئی کنند
 کند گریه و در داند و ه ناک
 دل خود بیک سوزند و بند و همی
 ترا که بود دانش و نیکوای
 بر دانی پا درین ره گزار
 بر رفت دهن آسمان در گذشت

اوپنهم در تقسیم لذات از دانش هم

که لذات عالم بود بر دو اصل
 که بی حس نگر و دیگر دانش قیاس
 بود از درون پنج پنج از پرده
 بصیر آنکه نیروی دیدن بود
 که یا بد خورده محسوس از آن
 عواس در دل شنو از سن کنون

کنون بر طراز مکی نغز فصل
 یکی آنکه یا بد خورده عواس
 عدا و عواس درون بیرون
 یکی سمع اعنی شنیدن بود
 دیگر ذوق و لمس است و هم ایچون
 همین پنج باشد عواس بیرون

یکی مشترک دیگرش حفظ داس
 ز پنجم عبارت کسب ای جواں
 توان شنیدن گرت یار نیست
 بود جمله آلات دریا نشن
 اگر دیده را ایندی دیدنت
 برین حس ده گانه اندر شمار
 اگر این وسایط نه دار و جز
 ز لذات عقلی کنوں بشنوی
 بود هر چه از قسم لذات عقل
 بهمانا سبب را طلبکار نیست
 نه خود دیا بد از خود نه از زمینوں
 بذات خودش یا بد آنرا خود
 برافتد چو از نظم خود جسم زار
 مرای جمله لذات دریا نشن
 بماند بتو تانت را بقا ست
 کسب کمال بود و آرزوی
 اگر روی بلذات عقل آوری
 سر از کسب لذات عالم به تیج
 چو قصر وجود توافت ز پائی

سوم و هم و چارم خیالش بخوان
 توان تصرف بود آن توان
 بصوت و صدا گوش را کار نیست
 خرد را دهد دست بر یافتن
 خرد را اگر ره سوی دیدنت
 خرد را بود هر کی پیشکار
 با دراک محسوس کے رہ بود
 که پیر خرد را کنی پیروی
 نیار و که آن را کس آرد بقل
 که آلات ادراک در کار نیست
 نه از مستی خویش یا بد بروں
 سبب را دریں ره خرد پی برد
 هم آلات او باز ماند ز کار
 توانا جسم ست بر یافتن
 چو جسم از میان رفت پابره ست
 ز لذات محسوس برتاب روی
 بدست آرد سر رشته داری
 که لذات محسوس بیچ است بیج
 نمانند لذات حسی بی پای

درین نیتی جای هستی نسای
 بود هستی عقل را تابعی
 بنرم و درشت و بسوگ و سرور
 که باشد دستان آموختن
 بنای جهان بر خلاف و تضاد
 به بیداری نفس و انگیزاد
 که بی اخلاف است بی انقلاب
 و دانش گرت هست سرمایه
 الا ذات و هستی شیء را بجوی
 که آن هستی و ذات باشد بسیط
 روی ره با دراک آں هر دو
 چو طالب مطلوب گردد قریب
 بنزد خرد بر مرکب محسب
 که وکل کند معنی چون و چند
 در آن دم که زین نیره عالم روی
 اجل دست قدرت رساند به تو
 حواس است که بوده است آلات گاه
 هر آنکه که مرکب رود در میان
 چو علم مرکب رود با حواس

خوش و نافرین و نیک هدایت
 بدولتش جمله ماند بجای
 مخمور بود این سرای غرور
 بود عالم دانش اندوختن
 خدای جهان آفرین بر نهاد
 بسوی نسیم صفا چرخ او
 بنای که هرگز نه گردد خراب
 بدست آفرینش گراں پای
 کم و کیف آن شیء کن جستجوی
 میان وی و عقل نبود و سیط
 خرد خود کند منزل علم طی
 و ساینده رود از میان بالیقین
 کم و کیف باشد خلاف بسیط
 بقیه زمان و مکان پای بند
 که از کار کردن معطل شوی
 ز علم مرکب مانند بت
 در آندم ز تو برگزیند کنار
 ز هستی را کب نیابی نشان
 که قائم بدی از حواس این اساس

رود از تو علمی که دارد و سبط نماید تو غیر علم بسط

ادب دهم در نکویش صد و خط از علماء

از دانش دهم

خط را بود کوریش عذر خواه	بصیری فروافتد گر بچاه
بزد خود و خلق معذور نیست	اگر آنکس افتد که خود کور نیست
که با چشم بینا در افتد بچاه	چه سخت است اندوه گم کرده راه
بود در وحشت بد و هم نفس	عذابش همین دانش اوست لب
بلا بر سر خود خود آورده ام	که دانند که این کار من کرده ام

ادب یازدهم در جهل مردم بوالفضول

از دانش دهم

که مانند باکو دکان جهول	بد حال آن ناکسان فضول
دمی چند با آسشتی بر خورد	چو دنیا بد آن مردم کم خور
چنین شامانی با نساں سباد	به خش گم آیند و گردند شاد
نیا بند از و خط محبوب خویش	چو بینند بر عکس مطلوب خویش
به بر ندادند دل به افسردگی	نکویش کنندش باز زدگی

اگر اندرین مردمان بنگری	ندارند چشمان بینشوری
نه بر اصل باشند مدحت سرای	نیارند کار نکو هوش بجای
معطل ز کار خود افتاده اند	زدست آله کار خود داده اند
نه بر نور بینش نظر دوختند	نه سرمایه دانش اندوختند
ز سر چشمه نور افتاده دور	بصورت چوپنا بستنی چو کور

ادب دوازدهم در عاقل انداختن نفس از کار

از دانش هم

چو هستی طلبکار دریا فتن	شوی گرم در کار دریا فتن
مده از کف خویش آلات کار	که از ریج غیبت شوی رندکار
بنی آدم آمد بر بخسرداں	پی دانش و کار کردن بدان
چو دریافتی گاه سر آدمی	که دانش بود جوهر آدمی
بود همچین میوه خوشکوار	که می آید از بهر خوردن بکار
ولیکن چو از خوشه بند و خست	نیاید بکاری کز عقل حسبت
مگر سوی زر آرداں مایه روی	که گردانش ترش بی کشوی
پس مایه آخری آیدش	که آن مایه تکمیل بنمایدش
ندانی که آن گاه کامل شود	کز بعض مقصود حاصل شود
پس آنکه کشد سر با فوج کمال	ز نقصان بهدینچو بداند هلال

نیابد بد و راه نقص و زوال مگر بدر کمال بود از هلال

ادب سیزدهم در حقیقت انسانی از دانش و هم

سخن را نم از گوهر آدمی برم بر زبان جوهر آدمی
 بود گوهر آدمی بر دو قسم مفصل کنم غبیل بر دو قسم
 یکی است محسوس و قسم دگر بمقول نامیده شد ای پسر
 ز محسوس مردم بگویم که آن پدید آید اندر سرای جهان
 بکاریکه آنرا نمی پرورند نشاید نخست از بد و سبب گیرند
 پس آن مایه اندر جسد جا کند که کسب کمالش تعاضا کند
 بر دور و بستان آموختن بیا موز و شش دانش اندوختن
 بیابد در آن منزل نوزدای کمالی که باید بفرهنگ درای
 چه یابد در آن منزل آهنگی کمالی که گفتم فروخته ای
 شناسائی و دانش نیم خام شود دخیل و مرد مرد تمام
 بتحقیق ناطق اشارت از دست که انسان کامل عبارت است
 ز محسوس مردم سخن گفته شد بسکب بیای آن بگر سفته شد
 نگارم کنون گوهر دیگرش ز صورت بمعنی برم گوهرش
 ز مقول مردم اشارت کنم رموز نهان را عبارت کنم
 که ذاتی بود قوت اصل جهان که پیوسته باشد بعصر نهان
 در آید سوی رجم با بارش که وکل کند رنگ ما و من

پس آنکه خرد در وجود آیدش
 خرد بالقوه چوں توانا شود
 یکی خشم باشد دگر آرزوی
 پس آنگاه باشد بفعل آنخرد
 پس آنگاه نیروی دیگر تمام
 که در حبله اسباب یابد کمال
 ادا پس که دانی که درید حال
 سپس باز گردد بهم فعل آن
 پس آنگاه در کارگاه شهود
 نگار و نگارنده پیدا شود
 اگر میل داری برستن زبند
 درین مدرس دانش آموختن
 فراغ دل از ترس دادی ز دست
 چه بر خاستی از سر راستی
 بود تا زمانی که در دست تو
 چو آن مایه از دست بیرون شود
 که در جای ترس آید اندوده
 ز دامن نیفتی برای دگر
 نه بینی دگر چه سره فریبی

نگارنده نیرو و فرود آیدش
 بر آن هر دو شی کار فرما شود
 که ازا مراد برنتابند روی
 که آن را بجد کمالش برد
 به پیوندش عقل بالفعل نام
 بر آید ز تنقیص در حمله حال
 به فعل و بقوه نبودش محال
 بجای که بودش بقوت در آن
 نمود و نمابنده گردد نمود
 پس آن گنج مخفی هویدا شود
 شنوا از من این فیلسوفانه پند
 تو باشی بفکر ز راند و ختن
 که اندیشه فوت آن نفس است
 که اندوختی آنچه میخواستی
 ازین دام مشکل بود حبت تو
 بشمشیر حسرت دلت غول شود
 که آرد غمش از نهاد تو گردد
 که جزوی نداری مقامی دگر
 نه ممکن که از بند غم وارهی

که آری سر آسمان زیر پای
 که می آرد اندوه و بهیم و نیاز
 که دیگر نه بینی عسیم دار و گیر
 بگرد آیدت در سرای غور
 کز دور کفت آری عنان مراد
 هم از غور ارا من جوید کنار
 نه بنید و گر روی ناز و نعیم
 بچاه فنا سرنگون در رود
 چشمت از کفت مار ز هر پلاک
 فرامش کن لذت وصل خویش
 بندی فرو هشت و پستی گرفت
 که فرغش توئی ای گرامی گهر
 بهستی فرغش نیفتد فتور
 کزد نگسدر رشته ربط خاص
 که یاری دهد فرع را صل وی
 شود فرع از اصل خود کامیاب
 و گر ابر فیضش که بارد بفرع
 که دیگر نیابد بدان اصل راه
 گوارا که خود ناگوار آورد

ز پای دل این بند را بر کشای
 اگر اینچنین علت جا نگداز
 جدا از تو گردد ملالت بگیر
 اگر مایه عز و امن و سرور
 ز چیز می مشونا خوش ای کج نهاد
 کند هر که بر مایه فقر اختیار
 گزیند بران هر دو خواری و بهیم
 چنین مرور او انش از سر رود
 هر آنکس که با مار جوید تیاک
 نظر بایست دوخت بر صل خویش
 وجودت بر آن اصل هستی گرفت
 ثمر را بود نسبت به اشجسر
 گراز وصل خود فرع افتد بدور
 که دارد به اصل خودش اختصاص
 بدان ربط با اصل و اصل وی
 بماند بهیم با چنین انتساب
 برو اصل ربطی که دارد بفرع
 همانا که آن میوه گردد تباہ
 همانا درختی که بار آورد

اگر بار او دور افتد ز اصل
 و لیکن چو گردد جدا از درخت
 چو قطع تعلق از ازاں سو کند
 پس ای مرد از کف مده بند خویش
 چکمی که دانش بدو بود جنت
 که آنکه باصلی کنی باز گشت
 سر رشته اینک رسام به بن
 که یکسر محل نیازست و بیم
 بود عالم عقل دارا السرور
 دگر جای عزاست و امن بوم
 بکنجد بعقل خداوند رای
 کجا مرد پر بسیم مامون بود
 کجا مرد نادان بود هو شمند
 دو وصفی که دارند باهم خلاف
 اگر راست است این سخن زین بنائے
 که حب حیات جهان غرور
 بیک کس کجا جمع یا بد کسی
 اگر کارهای خیس و دنی
 دل از معدن و اصل آن کارها

بدو گیر د ازصل با وصف فصل
 از و بند و آن بند و پیوند خست
 نیارو که دیگر بدان رو کند
 حذرجوی از قطع پیوند خویش
 رموز حقیقت به تمثیل گفت
 کزو دیده هستیت باز گشت
 که از عالم طبع را نم سخن
 دگر ذل و اندوه در وی مقیم
 مقام غنا و محصل حیور
 از ازاں شد مسمی بدار السلام
 تو نگر بود مردم بینوای
 کجا خوش بود هر که محزون بود
 کجا پارسا زند و خوار ارجمند
 نگردند مجتمع بی اختلاف
 دو الفت بیکدل نگیرند جائے
 بحب حیات مقام سرور
 که دور است از راه دانش بسی
 دهمی ترک از دل بدور افکنی
 به برتا کنی کشف اسرارها

بدانند اصحاب شکر و نظر
 بود بستن دل بجنب حیات
 و اگر قصد رنجوری خویشتن
 و اگر جستن خط لذات سرد
 چو طفل از سرشکر برخاستن
 مکن عادت فعل دهن زینهار
 نماند بتو طبع پیشین تو
 از آن ره چو بیرون نهی پای خویش
 پدید آور چپسزهای لطیف
 اگر قرب جوئی بدرگاه او
 طلبکار مرد سعادت قرین
 بدان مایه آن ربط حاصل شود
 مر این نسبت خاص پیچند و چون
 عجب دارم ای نفس از رای تو
 تو در عالم کون داری قرار
 تو اسید آرام داری در آن
 عجب ترک در روی بھوئی درنگ
 به بینی اگر روی کنی سوی آب
 یکی را بندرت گرفته قرار

که این اصل دمدن نباشد مگر
 حیاتی که آنرا نباشد ثبات
 ندیدن ره از کوری خویشتن
 چه لذات آلوده باز هر درد
 گذشتن ز اصل نمون خواستن
 که طبع تو گردد بیایاں کار
 بوضع دیگر گردد و آئین تو
 نیاری رسیدن بنا و ای خویش
 بود اشرف چیزهای شریف
 که باشد کمالیت نظرگاه او
 کند کسب چیزی گرامی ترین
 که با جنس خود جنس مائل شود
 علو با علو دارد و دهن بدو
 مگر کور شد چشم بینای تو
 که آرام نبود در وزینهار
 هوس میکنی کامکاری در آن
 در آئینه ات برگرفته است رنگ
 که پائینگی نیست بر روی آب
 قرارش بود بی ثبات و مدار

که چون جنبش موج آید به آب
 بود همچنین حال نفس زبوں
 بود نفس تا در ره طبع و دین
 ز آسایش و راحتش نیست بهر
 چو این عالمش خسته دارد بدر
 مگر چون شتابد بما و ای خویش
 ز بد بختی و غربت و خواریش
 بپای ساید و از الم و اره
 بود آب از کد تا صاف و پاک
 مراد را بود هر چه در اندرون
 اگر تیره گردد برنگِ سحاب
 بود هر چه در وی خفت یا صدف
 فروغ فرد زنده آفتاب
 بدو نیک را چشم بیند درست
 ولیکن چه دود و بخار و غبار
 پوشد همه چیز را از نظر
 بود گر چه خورشید تا باں بتاب
 بجز آنچه دارد بذاتش وجود
 بتابد بر و تا نسروغ خرد

کند باطل آن را به شکل حجاب
 که او با طبیعت ندارد سکون
 بگرد و دلش از غم و غصه خون
 که بیچاره افتاد مغلوب قهر
 جهان خردنا و در یاد کرد
 نشیند و گریه بر جای خویش
 ز دلگیری و هم دل آزاریش
 ز آوارگی در وطن پانهد
 درونش بود روشن و تابناک
 نماید نهان می نماید برون
 شود تیرگی در نظر با حجاب
 به بینی تو چون شبهه دگر بکفت
 بود همچنین در هوای سحاب
 چه خوب چه زشت چه هست چه نیست
 به صافی هو اگر دد انباز و یار
 شود حاجت مبصرات از یسر
 نه بیند بصیرت از حجاب
 به بیند گر چنین های نمود
 بهر صورت نیک و بد بنگرد

ولی جو هر شس با همه روشنی
که آن جلگی چنیر دنیاى دوز
شود تیره و از خواص خرد
بر اشکال عقلی فتنه حجاب
پس آنکه فتنه نفس از اوج باز
به بیند ره رستگاری به پی
مکن تیره آن روشنی گر کس

چو آمیخت با چنیر های دلی
کشف است هم تیره و هم نمون
نماند در و نفس چوں بنگرد
کشد پرده بر خیرا چوں سحاب
بنا دانی و مفلس و نیاز
ولیکن شناسا بگرد و به وی
کزاں روشنی تا بنزل رسی

ادب چهاردهم معنی زهد از دانش و هم
و هم شرح معنی زهد اسی عزیز
بفرموده مرشد معنوی
نه از ترک آرایش دینوی
نه از ترک لذات بی اصل و
گراں هر دورا ترک ادبی بجای
بخوانم ترا زاهد بوالفضل
بود زهد خوشنود بودن برگ
که از دوری هستی این جهان
بتحول خود هر که وارد شتاب
تو تعریف مرگ از من آموختی

بفهی گرت هست عقل و تمیز
ز من معنی زهد را بشنوی
تو در جرگه زاهدان در شوی
کنی نامه نامی نفس طی
مگرد دست داری ساری جهان
کز اندیشه مرگ باشی طول
نه از ترک لذات و هم سازد برگ
بباید که زاهد بود شادمان
شود از فیوض وطن کامیاب
از و مایه دانش اندوختی

چه خوشنود باشی بهودن دریا
 بدای سنانکه بریاست اطلاق دودغ
 بجهت حقیقی مجاهد شوی
 بمرگ طبیعی بکن آرزوے
 کزو بایدت رنج بسیار خورد
 بلندی تو عین پستی تو
 هلاک افتد از آتة بیم و یاس
 ز تنگی بجای فراخی روی
 پس از خستگی کامرانی کنی
 بدیبا کشد کار تو از پلاس
 ز دارالمنحسوس دارالسرور
 نباید غم دوری درد خورد
 قبابی سعادت به بر افکنی
 که بازش نیابی بصد جستجوی
 که آن را نیابی اگر در کنار
 چشند زهر حرام دل زار تو
 کشند ز آسمان بر زمین پای تو
 به باد حوادث شود موج زن
 که در وی نیابد باد مراد

که با ترک راحت لذات آن
 بود زهد را بر تو نام دروغ
 چون خواهی که در اصل زاهد شوی
 مشو از حیات جهان کاجوی
 نباید ازین مرگ اندوه برد
 که باشد درین مرگ هستی تو
 از و هر که دریافت بیم و هراس
 بمرگ طبیعی چون خوشدل شوی
 ز غم و آری شادمانی کنی
 به امن آوری روز بیم و هراس
 ز بیداری ظلمت خرامی بنور
 حیات جهان جمله در دست و در
 لباس شقاوت ز بر بر کنی
 چنان چیز دشوار جاهل مجوی
 چنان شاهی را مشو خواستگار
 بسر گشتگی ها کشد کار تو
 بفرجام آوارگی های تو
 محیط طبیعت مگر بی سخن
 دریاں موج زن بجز کون و فساد

مر اور تو ماوای خود کرده	دراں هبلکه جای خود کرده
عجب این که داری برو اعتماد	نداری دراں بحر بیم فساد
هم از آب آن قلزم است این محل	ولیکن فسرده شده است از عمل
بوضع غریبی خداوند کار	یهیست آب این قلزم بی کنار
برو ناگهان تا نظر واکنے	دگر قدرت حق تماشا کنے
که بگذارد و آب گردد شتاب	بیا میزد آب مکانت بآب
گزارد تراخته بر روی آب	نربی مر کبی در غم واضطراب
بفقد ترا در خطر جان پاک	چو مرغی که افتد بدام هلاک

ادب پانزدهم در تمثیل از دلش دهم

سر صید ماهی ندارد و غریق	که ترسد بجان اندر آب عمیق
بود همچین حال آسوده مرد	که ناورد گیتی دلش را بدرد
بچشم تعمق کنے گر نگاه	که آرا میگاہش بود امگاه
هلاک خودش آورد در نظر	به بیند دراں جان خود در خطر
بفکر هلاک خود افتد بدام	کنند پنج اندیشه نامتسام
شکاری که شیرش را باید قرار	بفکر خود افتد ز فکر مشکار
کشد چون هنگام جل در برش	سر صید ماهی رود از سرش

ادب شانزدهم در تعریف خوار وانش دهم

برون آزیهوشی و هوش کن
 بدو آوری رو بفهمید خویش
 بود مرده و از بقار و بتافت
 نیارد بکفت نعمت پائیدگه
 ز تخیل وجودت قند بار و برگ
 نه مرگی که بیجا کند قالمش
 بیاید گزند از ره بخسردی
 و هم شرح در وصف چون چگون
 که در جهل شان عقل ناردشکی
 بجنبد با طبع از جای خویش
 نبودی بدو نزد دانشوران
 بکنهش رسد مردانشوری
 ز نیک و بد و خالقاء و کنشت
 نهد روی سوئے اهل ما و خویش
 رسد آب تا گوهر آب پاک
 کشاید سوی مرکز خویش پای
 کجا ماند از مرکز خود جدا
 برکز رسد بی نگاروی خویش
 که موصوف نبود بقول و تمیز

بتعرفیت ذات خرد گوش کن
 خرد نیست جز یافت دید خویش
 مرا نفس نادان که خود را نیافت
 نتابد بر و نور تا بسندگه
 بود حستن لذت آثار مرگ
 چشند ز هر مرگ ابد طالبش
 برگ ابد هسته سردی
 من از گوهران طبعی کنوں
 که باوصفت بیدانشی هر یک
 سوی عنصر و اصل ما و خویش
 اگر عزت و مجد آن گوهران
 نه جنبیدی از جای خود گوهری
 بود هر چه از خاک چون سنگ و
 پس از ترک ترکیب جزای خویش
 ازین رو که خاک آورد و بخاک
 اگر باز دارنده نبود بسای
 اگر مشت خاکی واهی در هوا
 ز بالا به پستی نهد روی خویش
 بدان همچنین حال آن جمله چسبند

چو مستی که متان جنبد ز جای
 ز حال بد و نیک خود بخیر
 بجنبند مانند گردنده گوی
 ز رفتار بقیصد خود بخیر
 ولی جانب مرکز خود روند
 کشد گر کسی شربت ز آب ناب
 ز جزوی توان یافتن طبع کل
 اگر مشت خاکی به بینی ز خاک
 بود گرچه در رنگ با اختلاف
 اگر تیره باشد و گرتا پاک
 ز نیک و بد وصف یک آدمی
 چو آگر شود مرد دانش نهاد
 بردنی به اوصاف احباب او
 که باشد هم گوهر و هم سرشت
 چه در رهبری و چه در گمراهی
 بود میل هر شکل را در جهان
 به بنیم هم نوع خود میل نوع
 بود نفس دانشور و دادگر
 نباید که این نفس قدسی نزاد

به بیهوشتی بخود می رگرای
 نه هوشی ز پاؤ و نه هوشی ز سر
 که از همیشه بخود افتد به پوی
 ندارند در خود ز دانش اثر
 اگر ذل بود در شرف می دهند
 شود بیگیاں آگه از طبع آب
 چو یک جرعه می زینای کل
 همش را شناسی ز ناپاک پاک
 با هستش ره نیابد خلاف
 بگوهری باشد آن جمله خاک
 ز نامرد می و می و مرد می
 که از نسیم عقل دارد سواد
 که در یاد ضاع احباب او
 شریک صفاتش نجوب و برشت
 از آن جمع یک کس دهد آگاهی
 به مشکل خود آشکار و نهان
 که دارد به پیوستن جنس طوع
 کند از ستمکار نادان صدر
 که پاک و گزیده است اندر نهاد

شود با فرومایه هم انجمن
 چو غازی به پیکار باز ایستاد
 در اندیشه باره بجای نبرد
 بدام بلا ناگزیر افتاد
 و گر آنکه پامید و پیکار کرد
 در آئین پیکار و خصم افکنی
 بود کشتنی یا به بند افکنی
 به بند آنکه آورد روی نیاز
 اگر کشته گشت و نیامد به بند
 که آن مرگ وی زندگانی بود
 بملک بقا رهنمائی کند
 و گر از پسندیده و ناپسند
 چه از دلپذیر و چه نادرپذیر
 بدانمایه اش حاجت است نیاز
 پس آنچه جز نذر و خرد نیست ذات
 بود دایش احتیاج مواد
 ز ادراک آن معنی دلپذیر
 در راحت نفس آسودگیت
 ادب بر مقتدای هم در پیش
 از وانش و هم

که اصلش پلید است و هم شوخ کن
 سلاح خود افکند اندر جهاد
 بناچار خود را بدشمن سپرد
 که در دست دشمن امیر افتد
 مگر از پناه عدو عار کرد
 بحکم ضرورت بود کشتن
 به بند افکنی را بود جان بخشی
 پسندید بر خود عذاب دراز
 برست از عذاب میر در چند
 بنا کامیش کاه مرانی بود
 در ره ترا پیشوائی کند
 بود هر چه پر سود و ناسودمند
 که ادرایود از عدو ناگزیر
 کز و پرورش یا بد و برگ ساز
 که آنرا بد آتش نباشد ثبات
 کز و بهره گیرد بخون و فساد
 حقیقت طلب را بود ناگزیر
 که باکی ده جان ز آلودگیت
 ادب بر مقتدای هم در پیش
 از وانش و هم

دهم عرض بر مرد معنی رسی
 که از ظلمت تیره شب وارید
 نگهدار دشمن تاشب آرد بر دوز
 نیازی ندارد دیگر با چراغ
 رود از دشمن رنج افزوختن
 تو دانی که این عالم طبع حسیت
 نخستین سر تیره او بکار
 پس از تیرگی روشنی پیش گیر
 که صافی کشیدن بر می پرست
 سخن رانده ام بر بسیل مثل
 و الا درین عالم طبع دوز
 صفا عالم طبع را چون بود
 صفاره ندارد بدل جز منون
 مقامی که منزل که تیرگیست
 صفا که هیچجوی از عقل جوی
 طلب داری از عالم دیگرش
 ز محسوس منقول باشد دو جای
 تو این هر دو را ای حقیقت نبوش
 یکی را ازین هر دو جابر گزین

که شمع اگر بر فروزد کسی
 زافروختن رنج بر خود دهند
 چو تا بدرخ مهر عالم نسوزد
 که از ظلمت شب بیاید فراغ
 رهد از بلای عشم اندوختن
 که هم تیرگی هست هم روشنیست
 پس از رنج راحت ضروری
 ره منزل مقصد خویش گیر
 پس از خوردن درویش خوشتر است
 بفهمیدنش تا نیفتد خلل
 که آرد صفرا را چشم اندرون
 که آن صاف ازین کد بر بیرون بود
 بخوید صفرا جز به ابل جنون
 صفرا در وجستن از خیرگیست
 ره جستن و یافتن باز پوی
 که هرگز نیایی بکون اندرش
 یکی جانقرا و دیگر جان گزای
 همی آزمودی و دیدی بهوش
 که بنماید از دیگری بهترین

تو باشی ازین جای خوشنود تر
که باشد برای تو پرسود تر
دران جای یار اقامت کشای
ولیکن درواستقامت نمای
بحسب شناسائی و آزمون
که بودی بدان رای تو بهمنون
بکار نیکو داری بدان کار بند
دگر کار بار را مشو کار بند

ادب هیزدهم در عزیزداشتن سرای خرد از دانش دهم

اگر دوست داری سرای خرد
که باشد پسندیده جای خرد
دران منزل روشن و دلکشای
بکار آوری کارهای سرای
دم رحلت از شارسان حواس
سوی کشور عقل پاکی اساس
بیاید ره رفتنش باز جست
که حال منازل بدانی درست
چو این حال دریافتی یاد دار
نباید که باشی قراموش کار
که از وادی محنت و بیکیسی
ولی اندران راه نرفته پای
مردجوی از ان جمع دانشوران
چراغ اند در ظلمت گمراهی
بده دست در دست پیر طریق
بترکش ره گمراهی بسپری
که بی راهبری بره پیبری
که هم رهروانند و هم راهبران
که باشند خصم سرده آگاهی
که باشد ترا تا بنزل رفیق
که بی راهبری بره پیبری

ادب نهم در تجرید نفس از علایق از دانش دهم

بدان هر چه در جنبش آید ز جای
 ببايد سبکبا و صفائی روان
 ز روشن روانان ز روحانیان
 از ان موطن قدس ما وای نور
 قدم در جهان طبیعت نهند
 به آلات خود کار فرما شوند
 با دراک اعمال و فعل حواس
 چه از دیدنی و چه بشنیدنی
 حس پنجینش بسو دن بود
 به آلات و ادوات خود دارند
 چو گردند از خسته و درمند
 بجام طبیعت چو می ریختند
 ز آسیب آن در دنا لاں شوند
 از ان عالم و هر چه باشد در آن
 دهند آن سر و برگ دانش بیاد
 بجز آنچه کا ترا به حس پی برند
 به پندار خود غیر محسوس خویش
 غم عالم خویشتمن کے خوردند
 با دراک شان ره چو یابد قنور
 که باشد ز پستی بلندی گرامی
 که گردد به تیری و تندای روان
 نه از عالم جسم و جسمانیان
 که در وی بگنجد ز جور و تصور
 پی آزمایش در و بر جهند
 بحال طبیعت شناسا شوند
 که در عالم طبع گیرد اساس
 چه از خوردنی و چه بونیدنی
 که معنی آن مس نمودن بود
 به دولت ز در یوزگی هار سند
 که نبود بگیتی کسے می گزند
 بهم تلخ و شیرین بر آ میختند
 ز دختکے تنگ حالان شوند
 نیارند یاد آن بصیرت و راں
 نیارند از عالم خود بیاد
 با دراک معقول ره کی برند
 که گشتند منقوس مانوس خویش
 که یادش بیکبار از دل برند
 زیاد جهان خود افتند دور

دین بهیشتی مرده گویندشان
 پس آنگاه آن جمیع قدسی عزاد
 پس از دیر باز و زمان دراز
 شود بعضی از عالم خویش یاد
 بگویند پاپسندگی یافتیم
 چو از روشنائی بیابند نور
 به آلائش طبع کون و فساد
 دگر از عقول تجسّد و نصاب
 ز جا کردن طبع اندر نفوس
 چو آئینه گیرد بر رخ تیسرگی
 مر آن نور را باز جویا شوند
 چو یابند جزئی را جزای آن
 بدین روشنائی بنیش فرای
 رها خضر بخت شان از وبال
 بدانستن و یافتن پی برند
 که هر آنچه اندر جهان حواس
 همه از خیالات آنچیز است
 خیالات هر چیز جز سایه نیست
 بروی زمیں یا که بروی آب

نیابند چو باز جویندشان
 بجنبند یا طبع کون و فساد
 چو آیند در کون اول فزاد
 بدین مایه خورسند گردند و شاد
 پس از مردگی زندگی یافتیم
 که اکنون قتاد از نظرشان بدور
 مرا این روشنی بطلبست نهاده
 که از یاد شان رفته باشد چو خواب
 نیابند آن نور شمش آسموس
 صفا جستن از وی بود غیرگی
 بیای طلب راه پویا شوند
 که اکنون بنوده است در یادشان
 شود چشم بینای شان نور را
 ز نقصان شان جلوه گیرد کمال
 بچشم حقیقت نگر بنگرند
 نه بینند چشمان بنیش اساس
 که در عالم عطل جلوه نماست
 که در خارج از هستیش مایه نیست
 به بین سایه و مقصد من بیاب

که این حالت اندر نفوس او فساد
تمیزی نکردند در اصل و فصل
با شکل آن دیده کردند باز
جهاں خردشان فراموش گشت
بفتادشان در شروع و ورود
پرازه نهرناں وادی قننه نای
بود جسمه ای دامن رادانه ها
از وره بمنزل برده شناس
بصرا به زندگانی کنی
که تا منزل آگهی راهبری
نبیدانشی رو بدانش نهی
و غفلت سوی آگهی راهبری

مگر غفلت و بیخودی دستداد
به بستند تا چشم بینای عقل
در انواع بستند چشم نیاز
دل شان بدان مست و مست
مرا این حال گزید و دانش بود
درین عالم تیره و تنگنای
چک و چانه اش دامن رادانه ها
بود مسکن رهزنان حواس
گراندیشه ای معانی کنی
کند آن معانی حرام راهبری
ز زندان جهل و ضلالت راهی
در صورت معنی کند راهبری

ادب بنتم در بیان نفس طبعیات از دانش و مهم

طبیعت بحکم زینا آمد مگر
هانا به سر و گرد آید انداز
که بود پیرانش بوی خویش
قولای زین را بدل چاد و بد
که دارد بون الفت و آرزوی

بود عقل نفس ترا چون پدر
بود نفس را دو جهت یگانه
آگهی سوی عقل آورد روی خویش
دخی روی بسوی طبیعت تمسک
شود دانشی مهر چنباں شوی

بخلوت بود مرد چون باز نش
 چه سان بازی و خنده آرد بکا
 بحرف ملائم کند بی شکیب
 بود ظاهر آن خلاف بطون
 بگفتار آهسته و حرف نرم
 بجز زن کزد فتنه خیزد بد هر
 بظاهر بچو شد چو شیر و شکر
 از آن حیل و مکر دارد بکار
 هر آنکه که باز نفتد کار مرو
 قدر است و زلف خم از زن
 زن با چو به زن عذر کون است
 چو تنها بماند پدر با پسر
 بگوید بد و حرف تلخ و درشت
 به اصلاح احوال فرزند خویش
 که فصل پسر خواهد و سود او
 به عالم شنید و گرامی کند
 فرو افکند بخیمه و زردی کار
 دهد امتیاز شش بصیب و مهر
 نه چون زن با سید پیوست خویش

شود دست صهبای مرد افکنش
 نباید دل شیر مرد از قرار
 دلش در باید بفتد و فریب
 که روشن بروست تیره درون
 بود در راه به زنی چست و گرم
 که با شهد آمیزد اینگونه نه هر
 بیاطن زند نیست بر جگر
 که در بندگی داردش بنده دار
 بحد ملاکت کشد کار مرد
 نباشد بجز شکل دارد و رسن
 چشمش غیرت نظر کردن است
 پسر را علامت نماید پدر
 که موجود کرده است از آب شپ
 بلب آرد تلخ تر پند خویش
 بود اندران بند پیوسته او
 بفضل و کمالات ناعی کند
 نهان را برایش کند آشکار
 که باشد پدر غمگسار پسر
 نه شوهر زیانی خواهد سود خویش

پدر از ره غمگساری و هوس
 که از تند گفتار و حرف درشت
 ندارد پدر مطلب از پند خویش
 بصورت دهد و روی ناگوار
 نه چون لبت و لحن زن بوالفضل
 بتاویل از باب منکر و نظر
 در اصلاح فرزند زجر پدر
 همانا بر آورد ز بسندِ هلاک
 بهر و بکس و بصلح و بجنایک
 چو بیتی پدر را به غیب حضور
 پدر دور باشد دگر در حضور
 در آن نسبت خاص در هیچ حال
 تواند که زن را گزارد کس
 زنی برگزیدن توان بر زنی
 ولیکن پدر را نیارد بدل
 نیارد مرد دیگری را گزید
 سرانجام طاعت عقل هرگز پیش
 رها نند ترا از کمندِ هلاک
 اگر سر بر آری بعصیان او

فروزد بر او از سر خشم چهر
 کند دولت جاد وانی بشت
 بجز خیر و خوبی فرزند خویش
 بمعنی برد آکیوان بکار
 بصورت چو خضر و سیرت چو غول
 طبیعت زن و عقل باشد پدر
 به از خنده و حرف زن چو شکر
 رساند همن از سبک تاساک
 نه بیند مر این آئینه روی زنگ
 بیکال بود نسبتش بی فتور
 در آن نسبت او نیفتد ستور
 به هیچ آفتی ره نیابد زوال
 دگر ره بسویش نیارد کس
 توان داد دل را بدگر زنی
 که در نفس خود او ندارد بدل
 بهم کینه اگر چه آید پدید
 که بی طاعتش کس نیرزد ز هیچ
 رساند همن از سبک تاساک
 که گردن به پیچی ز فرماں او

در افقی فرود از فرزند کمال
 ره رستگاری مناسیم ترا
 برانم ترا در ره بیخاطر
 تورانی مراد در طریق هلاک
 زیان من و تو بود اندر آن
 نیارم درین ره بتو همراهی
 گرفتار چنین حال نا دلپذیر
 درین صورت از ما تو هر یکی
 چو موسی ز راهش بدور افتاد
 کنون باز با نصیحت گرمی
 مخاطب تویی با من ای نفس دوز
 امیدم بود که ز به عقل و هوش
 ندانم چه شد دانش و داده تو
 چرا از سر داد بر غاستی
 بتو دمی آورده فرخ پدر
 بزجر پدر گرچه افقی برنج
 تو گردانده از پدر روی خویش
 بنار و نیاز و به فتد و فریب
 که آن بازی دلیق و آن طنز و ناز

روی سرنگون در تنگ تیر حال
 که هستیم غنچه وار دانه ترا
 که باشد مرا و ترا سود ده
 که هست از پئی ما و تو بهیناک
 چنین ره نبیند بنیش و ران
 که رفتن درین ره بود ابلهی
 شود دوری همدگر ناگزیر
 بگیرد رو خویش بی شکی
 خضر را فراقش ضرور افتاد
 سخن با تو را نم نه با دیگر می
 بروی میدهم بر تو را ز درون
 دهمی با بگویش حقیقت نبوش
 که می نالم اینک ز بیداد تو
 عیان تافتی از روز راستی
 ز علم و ادب تا کند بهره ده
 بفرجام از و پایت آید گنج
 زن پر فسونت کشد سوی خویش
 برد از دل مهر جویت شکیب
 دهد رنج و اندوه و بیم و نبار

بود از توفیق ای گرفتار نند	اگر فرصت کار کردن به پند
که آن دل نهی باشد از ابلهی	به مزد کدامی عمل دل نهی
شوی بی عمل کی سزاوار مزد	عمل کن چو باشی طلبکار مزد
بود ابلهی چون سنی فی المثل	طلبکار فرد عمل بی عمل
از دعوای مزد باطل بود	ز کسب عمل هر که عاقل بود
بوقت درودن چه خواهی درود	چو تخم نمیخته بکشت وجود
نیاری رسیدن بترل شتاب	دم بار بستن چو باشی بخواب
که روشنگر جاں بود این دچیز	بداند کسی را که باشد تیز
کز دانه بلا رستگاری بود	نخستین که پیمیزگاری بود
که گم گشتگان را بود راهبر	پذیرفتن پند باشد دگر

ادب لبست و یکم در تصفیه قلب از دانش و هم

نگر دیده با جوهر او یکی	گر آئینه برگرفته زنگ اندکی
بتابد چو سیاهی سیمین بری	بتدیر سبیل ز صیقل گری
که زنگارها جوهرش بخورد	اگر چند روزی برو بگذرد
بیا میزدش طبع با گوهرش	چنان بر خورد تا خورد جوهرش
جمال جلارانه بیند بخواب	پس آنکه بصد چند فکر صواب
صفا پاکدست و آینه است	که با طبع آئینه آینه است
بجز آتش این زنگ نتوان زدود	ز همدگرش باز نتوان نمود

بود همچنین حال نفس لغیسی
 طبیعت چو بر نفس شمشیر دست
 شود تیره گر نفس روشن روان
 از آن تیرگی نفس را نبرد پند
 از آئینه چون رنگ شدناید
 چو شد نفس بی یار و دوستگیر
 دیگر کارهایی که اصلی بده است
 همش را فرایاد خاطر دهد
 ولی جمله آن که در روان تیرگی
 نیاید ز ناپاکی خود برون
 نگرود ز ناپاکی خویش پاک
 اگر تیرگی رو بنقصان بود
 مگر آن که افتد بچندین عذاب
 طلای غش آلوده و عیب ناک
 کجی کی ز چوب کج آید برون
 بجز آتش اصلاح دیگر خطاست
 چو گندم غش آلوده گردد بخش
 بفرمال باید زدن متصل
 نفوسی که ز نگار شان پاک خورد

به آمیزشش طبع دوش خیس
 کند نفس بیچاره را زیر دست
 به انگیزشش گرد این کاروان
 بنرودی کند روشن در جمند
 توانی در دروی مطلوب دید
 بدست طبیعت بنفتد اسیر
 ولیکن بغفلت ز خاطر شد است
 که جان از جهان خودش آگهد
 که طبع تو گردیده از خیرگی
 بماند بجالی که دارد ز بون
 برون با صفا اندرون تیز ناک
 فروزنده را کار آسان بود
 غذا بیکه جانرا در آرد بتاب
 نگرود بجز آتش از عیب پاک
 مگر چو بزندش با تش درون
 که آتش مداوای این درد هست
 چو آمیزش کس بنابنس کس
 که رستند ز آلالش غش و غل
 چه ز نگار لذات صافی و درود

که در عالم حس از آن چاره نیست
چو دامان که از حسرتش پاره نیست
درین عالم حس پر سوز و ساز
بمقتد بچندین غدا سب دراز
از آن پس که آید گه باز گشت
کشانید بر خود ره باز گشت
بپاکی و صافی ازین چاره سوس
سوی روضه قدس آرند روست
ز شیرینی ناز و تلخی درد
بداند که این هر دو را ذوق کرد

اوب بسبت و م و تنگدلی سپاهی بار سلاح از دست و دم
سپاهی که در عرصه کارزار
ز دل تنگی بار آلات جنگ
شود خسته از محنت گیرد وار
کند عزم بیرون شدن از نبرد
که بر بسته باشد پی نام و تنگ
دگر آنکه در جنگ نکشاد پای
که سنگینی آهنش خسته کرد
ز دو بر دو مردان کند آرزوی
نیاز دیده دست نبرد آزمای
دلاگر تو مانای آن شکری
نهد روی در عرصه ای و هوای
چشید ی بسی گرم و سرد نبرد
بسی داده داد چا شکری
بغزم وطن پای نه در رکاب
بگرد و گرد آرمایش مگرد
ازین کشمکش پای باید کشید
که از خاطرت رفته مانای خواب
بسی فکر کردم بساز و بسوز
کنون بایدت راه مقصد برید
که در جمله راحت و لذات خلق
شب فکر خود تار ساختم بر روز
چرخشتر بود از پی ذات خلق
اوب بسبت و سوم در امن و غنا از دست و دم

پس از غرض کامل چه کردم تمیز
 که امن است علم است و دیگر غنا
 بود هر یکی را ازین هر سه چیز
 ولی اصل آن هر سه باشد یکی
 ولی محرک هر یکی عنف و شمش
 بدانش بود هر کرا آرزوی
 شناسائی و دانش و هم یقین
 هر آنکس که روی سوی انبیا کرد
 گر آید از او اصل چندین بدی
 دیگر امن کا سودگی بود هد
 ببايد که جویای امن ای پسر
 کند از جهان طبیعت گزاف
 دیگر مایه داری که باشد غنا
 غنا مایه کا مرانی بود
 دولت گر بسوی علو کرد روی
 سوی کشور جاوداں باز گردد
 زمانش که پایاں ندارد و بر پی
 خرد را در اں باز گه یار نیست
 ادب است چهارم در اجتناب شراب و زنا و استقامت

ندیدم خوش و سود و در نیست ته چیز
 کز اں هر یکی جاں رها از غنا
 یکی اصل کز وی نباشد گزیر
 بتحقیق این حرف نبودشکی
 که آن اصل وی باشد و گوهرش
 ببايد که آرد بتوحید روی
 از دگل کند چون نبات از زمین
 سرود مصیبت ذوا ساز کرد
 شک و نا سپاسی و نا بخردی
 صلاهی سلامت بجاں در دهد
 اگر باشدش دیده دیده و در
 دیگر در جهانش نیگردد قرار
 مراد را رها ندر بستد غنا
 که بارش بر شادمانی بود
 کنی اعتبار بزرگ آرزوی
 اگر باز گردی روان باز گردد
 مسافت که ناگردد از حضری
 در کيف و کمش کس خبر دار نیست
 ادب است چهارم در اجتناب شراب و زنا و استقامت

دین و انگاه نوس و فسون
 دو چیز است کز وی حذر بایست
 یکی زن بود و هنر و هر دو
 و گرمی که از عقل و دانش برو
 پس آنچه باشد چه زشت و زبون
 خرد را که بخشد به مردم تمییز
 پس آنکس که باشد شکار زنان
 چو مرغی بود صید دام بلا
 که در پنجه کودک بخسرد
 که کودک بازی از خوش بود
 ولی مرغ هر لحظه مرگی چشد
 شرابی که هوشش را باید ز سر
 شراب و زن این هر دو ام الفساد
 و هم شرح این نکته بر کنده پوست
 و دلدل بفکر خلاص خودش
 در افتاد در تپه بیسکراں
 هر آنکه که نفس از خرد دور ماند
 چو گشتی که افتاد در دست موج
 چو شد نفس بی یاور و دستگیر
 که داری تو در وی قرار و سکون
 زهر بگذرد در گزر بایست
 چه بهتر که غارتگر کاروان
 کند مرد را کودک بخسرد
 که گردد بنا کردنی رهشمنون
 میاں بدونیک با چیز و چیز
 دل آرد نقش و نگار زمان
 بجانش بود از دنام بلا
 چه سان لذت تلخ کامی برد
 بزعمش تماشای دلکش بود
 بهر دم بلا یی دگرگون کشد
 از و الحذر الحذر الحذر
 دهمایه دین و دانش بباد
 بدانکه دانشور نکته جوست
 نه پردای نیک نه فکر بدش
 که ملاح غمخوار نبود در آں
 ز همسایه همسایه مجور ماند
 که گاهی به پستی کشد که با وج
 بدست طبیعت بیفتد اسیر

چو کشتی که موجش بهر سو برد
 در آن بیکراں لجه پُر خروش
 بیایاں کار اندراں تار و مار
 معمای مشکل کنم بر تو حل
 ز جنس مرکب بود یا بسیط
 چه آمد که اکنون بیادت نماند
 بسی حرف و دانش گر فتم بیاد
 اگر خوض کامل رود اندریش
 که در اصل آن دانش رهنمون
 که آنرا تعلق نباشد بذات
 ولیکن میان تو و علم چسبند
 از آن چیز دانسته خود کنون
 نباشد جز این علت آن ذهول
 که سنگین و ظلمت و اختلاف
 دیگر اقتضای مواد و گهر
 بسوی خود و هم بسوی تضاد
 مخالفت که باشد یکی نه آن مواد
 ره حیل جوی بسی بسپرد
 ذهول و فراموشی آرد بکار

ز هر سوهنگ بلا بر خورد
 محیط خطر با در آید بجوش
 نه کشتی بماند نه کشتی سوار
 که آنرا افرو و آورم بر مثل
 که علم تو بوده است آنرا محیط
 صلاحیتش در نهادهات نماند
 که از یاد من رفت مانند باد
 نباشد جز این علت دیگرش
 ز اصل جدا گانه آمد برون
 برون آمد از ذات الاصفات
 میانجی بود از برای تیسر
 نشانی نیایی بدل اندرون
 بداند که داند فروع و اصول
 که با عنصری پیکر آمد مضاعف
 ترا میکشد در دو جانب دیگر
 که باشد خمیرش خلایق و خداد
 نخواهد که دانسته داری بیاد
 که دانسته تو زیادت برود
 که نسیان نه انسان نگیرد کنار

مثلش برانم ز احباب دید
 چو تاریک گردد هوا هیچ چیز
 بود گرچه از دیده نزدیکتر
 ز ناویدنش دیده ماند بجز
 چو نیروی دیدش رود از میان
 چو گردد هوا روشن و تابناک
 کند یاری دیده بر یافتن
 چو روشن بود دیده از نور او
 بچشمش همه چیز آمد پدید
 سحر پیش او تمام دیب و جاد
 صفای هوا چون ضیا گستر
 کند نیروی یافتش را تمام
 کمالی که بالقوه باشد در او
 بود تا که آن نور ظلمت زدای
 چو آن روشنی از میان گم شود
 کند ظلمت و تیرگی دیده باز
 به ظلمت کشد پرده بر روی دید
 ازین بیشتر هر چه را دیده بود
 بر دپی گرسش دیده در جنگرد

که چون ظلمت نور دیده است و دید
 نه میت در این دیده نور خیزد
 بنیاید در آن تیرگی در نظر
 از خود گم کند روشنائی نور
 شود مست و پرمده و ناتوان
 جهان گردد از تیرگی صاف پاک
 تواند بدو دیده در یافتن
 شود دیدنی جمله منظور او
 کزین بیشتر کس نیارست دید
 که از دیدنش دیده معذور بود
 نگه را سوی دیدنیها برد
 نماید بر رفتار خود تیز گام
 بفعل آورد تا بتابد بر او
 به بنیانی دیده باشد یقین
 ره دید بنیثوران گم شود
 به بند و درویدن دیده باز
 ندارد و گردیده نیروی دید
 کنون در نگاهش گیرد نمود
 که می تابد آن روشنی از خرد

جسد آورد ظلمت و تیرگی
 چو در ظلمت و نور کردی تمیز
 که باشد جسد مایه تیرگی
 بجز تیرگی و زیاں و حجاب
 خرد سر بسر سود و بهبودت
 پس اکنون بحکم خرد کار کن
 ترا از جسد چون ریاں است پاک
 نباید به نفع خرد غم خوری
 ترا از خرد جمله نفع است و سود
 بتاب و توانش توانا شوی
 بکار که باید کند یاوری
 بدین نکته پا چون شدی نکته سنج
 کنون بایدت جاوه پیا شدن
 ازین خاکدای تن تیره ناک
 بیک خولشین را بروں آوری
 چو تر سنده از وی که نرنده باش
 بسوی جهان خسرو روی
 که آن گوهر وصل باوایی هست
 ادب است پنجم و در پیش و دوست از دانش و هم

ده چشم را مایه خیرگی
 تو در یافتی گوهر هر دو چیز
 نه بیند از و دیده جز خیرگی
 ندارد جسد در بر نکته یاب
 خرد گنج بردار مقصود تست
 که باشد خرد بهستریں کار کن
 نباید شد از دوریش دروناک
 نشاید تبرک جسد غم خوری
 که در دست دارد کلید کشود
 بدانت هر چیز دانا شوی
 از و هر چه خواهی بدست آوری
 بزن پشت پا بر سر هفت گنج
 پی باز گشتن همیاشدن
 که تا پاک دارد ترا جان پاک
 به بیچونی از چند و چون آوری
 که باشد ترا دشمن جان خراش
 خیالات عالم بیکسو نی
 نه این خاکدان منزل جایست
 ادب است پنجم و در پیش و دوست از دانش و هم

پی دیده نور نظر آوردم
 نیکی جمله مغز و دگر جمله پوست
 به پس دشمن و پیش بر و دوست است
 کند کور و بیدانش و تیره دل
 کند سرکش و گمراه و هیچ کار
 دگر آنچه ناید بکار تو هیچ
 همش را بنا بر زوال و فنا
 نماند زیار و از اندک
 چراغ وجودش ندارد فروغ
 بدام گرفتاریش افکند
 بگل اندر آرد خسرو یار تو
 بدو یوزگی دل گدازد ترا
 کند که چو قصد شنیدن کنی
 بگرداندت چون گدا کو بجوی
 چو آزادی خواهی آرد به بند
 چو مغز که پیوسته ماند پوست
 کند در فرو هشتت اضطراب
 بگرداندت با غم و غصه جفت
 چشتی هر نفس لذت جان کنی

کنون یک مثالی دگر آوردم
 بودنی امثل گر کنی را دو دوست
 شنود صفت آن دوست کو دوست است
 چو آن دوست گردد بتو متصل
 راه راست را اگر کنی اختیار
 برای تو گرد آورد مکر و پیچ
 همش بایه درد و رنج و عذاب
 که اصلی ندارد از اینها یکی
 نهد در تو امیدهای دروغ
 ترا در طلب گاریش افکند
 بخواری و زاری کشد کار تو
 پراز بیم داند و سازد ترا
 کند کور اگر عزم دیدن کنی
 تو نگر شدن گر کنی آرزوی
 چو دار و بجوی کند در دمنده
 گمانت که دائم بود با تو دوست
 ولی او تبرک تو دارد شتاب
 پس آنگه که روی خود از تو نهفت
 بخرام او دوست بر سر زنی

مگر اینهمه رنج و آزار تو زدستت بود بد دل زار تو
که از وجیه کوری و خادمی هست ز گمراهی و ناتمامی تست
گرا از حال این دوست آگه شوی کجا از ره راست گم ره شوی

ادب لبیت و ششم در وصف دست مخلصان و دانش و هم

کنم وصف حال دگریار تو شفیق و مددگار و غمخوار تو
چو محتاج گردی تو نگر کند چو ره گم کنی کار رهبر کند
چو نادان شوی باشد آموزگار اگر خام باشی کند پخته کار
نه خود از تو رنجند نه بجا مدت غبار غم از خاطر افتاندت
نفرمایند آن دوست کاری بتو که افتد از آن کار باری بتو
رفیقی که جاوید ماند رفیق بهر پدر غمگسار و شفیق
ز عزو شرف آنچه در ذات اوست و گر هر چه فضل و کمالات اوست
از آن جمله نعمت کند کامیاب نه بگریزد از تو هیچ انقلاب
حیاتش ترا ز مدگانی دهد بنا کامیت کامرانی دهد
بدانش در آئی بدانائیش به بنیش گران بی بینائیش
ز گنجش بگنج و زورش بزور ز سازش بسازد و ز سوزش بسوزد
برای تو گردد آرد و مایه چه مایه که گنجی گرانپایه
ازین هر دو باید مراد اگر دید کز و تا بمنزل توانی رسید
نباید رخ از یاری یار تافت کز و می توان جمله مقصود یافت

یکی شو بدان یار نیکی گرای
 اگر دوستی گم شود از کسے
 رود از دلش یاد و سرنیہ دوست
 بدل جاد دهد مهر آن دو ستار
 خصوصاً که باشد نیکو کار تر
 اگر دوستی باز ماند ز دوست
 غم دوری آن فرومیده یار
 چو آن یار همدرد آرد بیاد
 هر آنکس که چیزی از او گم شود
 چو از وی بدل بهتر آرد دست
 مصیبت براحات مبدل شود
 غمش مایه شادمانی شود
 چو این گنج دانش در اندوختی
 بهوش آید چون کردست هوشیار
 بسوی جهان خرده کشای
 بهر دزد را ازین تیر خاک
 چو دانی که یار دغل باز دود
 دهد بیگانه ترک یاری تو
 ازین بیوفادوست باید برید
 که از تو نبرد بهر دوسرای
 چو یا بدل شاد گرد و بیسه
 که اید و پس پرده چشم دست
 که او را بدل باشد و یادگار
 موافق تر و هم دفا دار تر
 که خورده خوی نیکوی دوست
 بر آرد ز جاب حریمت دمار
 بحسرت دهد جاب شیرین بباد
 محیط غمش در تلاطم شود
 تواند زندان اندوه دست
 در آئینه زنگار صیقل شود
 که ناکامیش کامرانی شود
 چراغ بصیرت بر افروختی
 که پیش از گزشتن ازین دوسار
 بروی آر بند تعلق ز پای
 به پیوند با عالم عقل پاک
 خیس سنگاره پیه فسوں
 به پرد دل از دو ستار می تو
 که روزی ز پیش تو خواهر مید

ولیکن شتابی نیاری بکار
 چوناکه کسی گم کند یار خویش
 نه آسان بود بر کس این سخت
 به پیوند بادوستی دیگر
 بتدریج و کم کم بدانش گیر
 ز نادای خود هر که گیر و مال
 از آن پیشتر بایدش ناگزیر
 هر آنکس که بگذاشت نادای خویش
 پراکنده حال و پریشان حواس
 بناچار بیچاره از اضطراب
 تواند که بدتر بود این سرای
 در آن جای مکرده نادل پسند
 بنا کامرانی بود تلخ کام
 بدل هر کرا باشد این آزدی
 که آرام گاهش بود دلکشی
 که یابد در آن منزل آرام دل
 ندانم ترا تا چه پیش از وفاد
 چه عالم که دیرینه نادای تو
 بر و مسکنی را گزین کرده

بتدریج و آهستگی میگذارد
 بنالد بدرد دل آزار خویش
 غم دوست بر تخته آرد ز تخت
 که گاهی نگردد جدا از برت
 که گردد جانش ترا دلیزیر
 بخواهد بجای دگر انتقال
 که جوید دگر منزل و پذیر
 و زان پس جوید دگر جای خویش
 بهر سو بگردد بجرمان و یاس
 مقامی که یابد کند اختیار
 از آنجا که زین پیشتر داشت جای
 نگردد با سایشی به سره مند
 کشد ساغر نامرادی مدام
 اگر آرد دگر نیاید و بروی
 نکو تر بخواهد ز دیرینه جای
 کشد مشکبوسا غر کام دل
 که از عالم خود نیاری بیاد
 خوش و دلکش و راحت افزای تو
 غم عالمی دلنشین کرده

چه مسکن که آشوبگاہی بود
 مگر این سیه خانه گردد گردد
 تو تنهائی از جفایش برنج
 درو چند باشی باندوده و درد
 مقام دو و دام جائی تو نیست
 ازین خاکداں بایدت باز نیست
 به تحقیق باید نظر باز کرد
 که باشد وجود تو از حسن برون
 اگر این سخن راست فهمیده
 ز نور خرد بر سر دوزی چراغ
 ز رنج دو گیتی شوی رستگار
 بشمع دل افروز بنشینوری
 مباد که ره گم کنی ای پسر
 که موجود دیگر برون از حواس
 بنزد تو معقول موجود نیست
 به حس عقل را چون توان یافتن
 که موجود تو غیر مشهود نیست
 ازین راه باید عنان تا فتن

لبست و مفتحم در بیان رع یعنی پرهنر گاری از نشنم
 کنون وصف پرهنر گاری کنم بیاض سخن آبیاری کنم

کنم وصف پرمیز و پرمیزگار
 ز چیزی زیاں کار بودن نفور
 بود هر که در اصل پرمیزگار
 که چیز زیانکار ناسازگار
 همانا که چون آتش خرمن اند
 گوهر بود هر یکی را خلاف
 ضرر خیزد از ضد چون نفع از وفاق
 همانست در اصل پرمیزگار
 همانا که اطلاق پرمیزگار
 دیگر آنکه سازد بنا سازگار
 دیگر آنکه سازد بدین هر دو چیز
 هم آنرا سخنانست پرمیزگار
 درین کار گاهی طلسمی نمود
 که باشد سود و زیان برکنار
 اگر سودجوی ز دانش بجوی
 درین راه از دهر نماند و رباش
 به پیوند با چیزهای بکار
 نداری اگر جانب سود روی
 بدین چیز با بدت ارتباط

اگر هوشداری بجاں گوش دار
 بود معنیش ای خردمند پلور
 ز چیز زیانکار گیرد کسار
 که با هم نساوند بیگانه دار
 مگر نازل منزل دشمن اند
 ازین رو پدید آید این اختلاف
 بود عاقلان را برین اتفاق
 که پرمیزد از چیز ناسازگار
 بر و صادق آید بر هوشیار
 نباشد زیانکار و پرمیزگار
 نه زانش گزیده نه زمینش گزیر
 و لیکن ز چیزی که آید بکار
 بدینگونه چیزی ندارد وجود
 ز ناسازگار است و نه سازگار
 بدین روشنی راه مقصد پوی
 ز چیزی که دارد زیان دور باش
 که با گوهرت اذیت سازگار
 تو دانسته باشی زیانکار جوی
 بدو بر کشائی در اختلاط

که باگوهرت باشدش اختلاف
نه بینی از دجیز نزار و خلاف
گرت ربط باشد بدین هر دو چیز
پریشان و حیران شوی اسی عزیز
بدوراه رستن نیارد کسی
که گمراه و سرگشته گردد بسی
نیاید خرد پرورد و فزون
دگر حالتی زین سه حالت برون

ادب لبث ششم در پرهیز از آلاش و انش و هم

اگر پرده از دل بدور انگنی
شود بر تو روشن که خود روشنی
تو در گوهر خویش پابنده
بدو راه مقصود یا بنده
تو خود روشنی کی نماید مگوی
که باشی بتاریک پیوند جوی
پیوند با مرده گر زنده
که او هیچکار و توار زنده
اگر در تو عقل است در دیده نور
میا منیر خود را بنادان و کور
تو باشی زباں آدر لغزگوی
که او هیچکار و توار زنده
ز گنج زباں همزبانی مجوی
میا منیر خود را بنادان و کور
که باشد ترا سودمند مگوی
از آسجیمسز هر چه آید بکار
بود هر دو را آله کار ساز
بود هر چه ضار و زیانکار تو
یکباریکه در پیش داری پیار
ز صافی بگیرد در وی برینر
رها کن که اندیشد آزار تو
بدست آید چیزیکه سودآور است
هم از وی گزار و هم از وی گزین
بهر کار مشکل تر یا در است

مکن در دهاں سیه مار دست
همانا پیر در و لش جان فشانند
بر نغز شیرین از د بر خورد
نه بنید برش گر بکوشد بسی
که از نخل بی بر کسی بر خورد

ز چیز زیا نکار بر دارد دست
بناک اندر آنکس که خرم نشانند
ز خراب پایاں بگو بر خورد
اگر بید را بر نشانند کسی
کس از جهد بیهوده سودی نبرد

ادب سبت و نهم در نفل مکان و جای میکان گیر از نشویم

ز جای خرامی بجای دیگر
که خوشتر بود از مکان نخست
شوی خوش دل و خرمی زایدت
برد گر کسی رخت خود را بر د
که باشد فراخ و صفا خیز جای
دهد تن بشادی و بیغم شود
که در ابتدا گوهر هر وجود
به خویش بنمود سر هر یکی
بلندی گرا شد بذات شریف
که در گوهر خود گرانبار بود
ز جنبیدنش آگاهی یافتیم
بچار اصل با فرع قسمت نمود

چو مطلوب داری سرای دیگر
مکانی بگوش تو اں باز جست
چو آنگونه جای بدست آیدت
ز دیرانه تنگ و تار و زیو
در آید بکاشانه دلکشای
چو بنید بسی شاد و خرم شود
بتحقیق دیدم بحشم شهود
جدا گشته از همدگر هر یکی
ولیکن باصل آنچه آمد لطیف
کشیش از ایل پستی نمود
بسوی فلک چون عنان تا فتم
که او جمله را از مواد وجود

که آن آتش دآب خاک است دیاد
 بنحایت و جنبش هریکی
 که بالطبع دارند جنبش بکار
 بجنبند بادانش و زندگی
 ازین اصل دیدم دگرگونه چیز
 ازین طرفه حال آدم در گفت
 نباشد که نادان و مردار چیز
 اگر چشم روشن نداری بنور
 ازین نور گر چشم بینا کنی
 رسی تا بجای که باید رسید
 همای سعادت بدام آوری
 پس آنگه شوی مرد مرد تمام

بود هر یکی اصل کون و فساد
 نظر کردم و یافتسم بیشکی
 ولی بخود و بخیر و مرده وار
 ازین روند دارند پابندگی
 خردمند و گو یا و جاوید نیز
 که بس بوالعجب حال صورت گرفت
 بود اصل مردار و جاندار نیز
 نه بینی فروغ تجلی طور
 تو خود حسن خود را تماشا کنی
 و زان پیشتر خود نشاید رسید
 شراب حقیقت بجام آوری
 چگویم ازین بیشتر و السلام

اوستی م و در خصائص آل هرکاری از دانش دهم

محال است این کار و دشوار تر
 که از آل بزرگ زر گرے
 کند کار درزی اگر بزرگ کار
 که در دوختن سوزن آرد بکار
 بهر صنعتی آل خاص اوست

که صورت نه بند و لبس و نظر
 نیاری بتبیر و دانشوری
 نهند بیل را سوزن آرد بکار
 که کاشتن بیل دارد بکار
 کزو مغز آن صنعت آید ز پوست

جز آن کار کردن بود فکر خام
 شنیدن بحشم و دیدن بگوش
 همی گویمت ای پسر گوشتدار
 بدست تو روشن چسراغی بنهم
 که آلات بیدانشی و بدی
 بگیر آله و انش و نیکوئی
 بدین آله با بایت کار کرد
 به بستن دل اندر حیات جهان
 برو از سر خشم نگر لیستن
 ز لذات آن دست برد داشتن
 بدینگونه اسرار جهل و بدی
 دل اندر حیات جهان بستن است
 چو دانسته پیش ازین ای پسر
 بایده که اسرار جهل و شور
 بدان آله با بایت کرد کار
 همانا که آن کلفت و خستگ
 بدان دستکاری که پرسودست
 بود بر تو این کار و شوار تر
 بدان سان که بر بزرگ زو کروی

بود صنعتش است و ناهتمام
 بنخود کسی را که عقل است و هوش
 اگر طالب دانشی هوشتار
 ازان گنج مخفی سراغی دهم
 ز خود دور سازی اگر بخردی
 که بر نیزه از تو حجاب دوری
 که باشد سزاوار بیدار مرد
 بدانش نیاید ز کار آگاهان
 به پیرمیزگاری در وز لیستن
 ز شیرین و لخش حذر داشتن
 کز دگم کنی دولت سرمدی
 بلذات آن گرم پیوستن است
 که افزار هر صانع باشد دگر
 بنه تانیفتد بکارت فقور
 که آساں شود بر توان مرست کار
 کشاید ترا عتده لیستگ
 بدست آوردی آنچه مقصود نیست
 که نیکی بجوئی ز افزار تر
 که بیلش دهد جامه را شیرین

بسی خستگی یابد و درو و رنج
که از نا تمامی نگرده تمام
که مژوی نیابدازا دست برب

ادب و حکیم در حُب نیا و حُب خیر از دانش دهم

بهم این دو ضد چون دو یار در دل
بگویم کدام اند این هر دو غیر
بدان همچنان بفض دنیا و شر
گرا از جهل و بیدانشی ایغریز
گرا نسبت خاص دپوند تو
شو و بر تو روشن بنور خرد
بدان و بدان شادمانی نهای
اگر بازمانی ازین دید یافت
ز بس کوری و تیرگی و خطا
غلط کرده راه رفتار خویش
گرا از چیزهای خمیس و زبون
چشی لذت تلخی بحساب
نباید بود جمله مقصود تو
که آن دانش کامل است درست
چو دانش بدست آوری ایغریز

فراهم نیابند در هیچ دل
یکی حُب دنیا و گری حُب خیر
بیک دل بگنجد ما هم دگر
هتی از کف افزار عقل و تمیز
بجان آفرین و خداوند تو
که بیدانش این ره کجایی برد
بدار السور و حقیقی در آمی
نیاری سراز ربقه نفس یافت
هم از غفلت و سهو بی انتها
ز بی اصل پندار و کردار خویش
تو نگرفته خویش را پست دون
در انقی در انواع رنج و عذاب
که باشد در آن سود و پهلو تو
بجهد کمالش توان باز جست
عمل کن بفرمان عقل و تمیز

که عقل و تمیزت کند فتحیاب
 نباید بغیر از صواب از توهم هیچ
 پس آنکه صواب سادت ثمر
 که بنیای دردشنائی تو
 بگردار دانای دانش اساس
 بود جمله کردار تو از جهل
 ز نادانی و کوری و هم خطا
 پس اکنون درین فکر و تدبیر باش
 بدانش بیابی اگر پیبری
 از و باز دانی خطا از صواب
 که باشد طریق خطا مارپیچ
 شود عادت و طبع تو ای پسر
 بیفزایدت نیکر ای تو
 ره راست پیای منزل شناس
 که آزاد گردی ازین خار بند
 بجای فراموشش گردد ترا
 بهمت جوان سخته چون پیر باش
 مگر این سخن از بزم سرسری

ادبی دوم در معنی لفظ عذاب و دانش و هم

بر نکته سخنان دانش ایاب
 که نفس آنچه در یابد از اختلاف
 نعیم آنچه ضدش بود در صفات
 ثباتیکه دارد بقا جاوداں
 نگر دو غم و رنج پیرانش
 حکیم نگو رای روشن قیاس
 کسی را بود سخت تر جز عویم
 پس آن راحت از وی بگیرد کنار
 جز این نیست معنی لفظ عذاب
 تغیر بود با خلافت مضاف
 که باشد درو اتفاق دشوات
 تغیر و فتنه نداد و بدان
 نگیرد دل افسردگی و دانش
 بدانند که اندر جهان حواس
 که باشد مقیم سرای نعیم
 نباید بدو عیش ناپایدار

که عالم بجای ندارد دستار
 که از شادمانی بیفتد برنج
 ملاشش بود از دهای عظیم
 و گر آنکه خو کرده باشد بدر
 ز بیم و تضرع بود برکنار
 ولی حال آن مرد اتر بود
 فذاب اختلاف است و تغیر حال
 گرت میل باشد بعیش و سرور
 ازین عالم اختلاف و تغیر
 از آن باز چنین سودا گران
 که بینند آنانکه بینشورند
 سخن گوی گویندگان همچنین
 که گویند و شنوندگان بشنوند
 بدان همچنین حرف از باب عقل
 سخننها که میراند از گرم و سرد
 که دارد بجا سیرت زندگان
 نه از بهر آن نفس های نبون
 نراند سخن از پی آن نفوس
 ندارند چون مرده عقل و شعور

به تیرد از و مهر تا پا پیدار
 غم و حسرت اورا کشد در شکنج
 کشد صدمه ای غدا بایم
 بیک ذوق داند ز گرم و سرد
 بیک حالتی باشد و یک قراء
 که آسوده و ناز پرور بود
 ز حال بجای کند انتقال
 که از تیرگی با در آئی بنور
 بملک ثبات و بقا جایگیر
 بدکان متاع نفیس و کراں
 نه کوراں دبی دیدگان بنگزند
 بگویند و خوانند صورت گزیں
 نه بهر کرد و گنگ گویا شوند
 بود روی شان سوی اصحاب عقل
 خطابش بود با خردمند مرد
 بمیدان دانش زما زندگان
 که چون مردگانند بچند و چون
 که به حال شان حسرت است و نفوس
 ز سر منزل دانش افتاده دور

بود مرده آن نفس ناپاک دوز
 بود مایل چسبندگی پلید
 گریزد از آن نفس قدسی صفات
 یکی آنکه باشد ز چیزی نفور
 میان چنین دو کس ای پسر
 ز راه خطا و زلل دور باش
 گر اندیشه داری بدل از عذاب
 نیابی ثمر از درخت صواب
 نباشد اگر این چنین ای پسر
 که در عالم طبع دارد سکون
 و هر ترک آن ترا نچه باشد سعید
 که ساکن بود در مقام حیات
 دیگر آنکه افتد از دور سرور
 بسی فرق باشد ز روی نظر
 ز کار که زاید خلل دور باش
 ز امر جهان آفرین روی متاب
 بجز میوه های لذیذ ثواب
 چشمتی تلخی حنظل از نیشکر

ادبی و سوم در حصول نکوئی از نتیجه عمل نیک و دانش و هم

خطا را ثمر نیست غیر از عتاب
 نباید بر مردم نخست یاب
 به پیوند با عقل و الای خویش
 که راه صواب آوری در نگاه
 گر از صحبت عقل افتی بدور
 و گر بازمانی ز نور خسر
 پس آنگاه از کوری و تیرگی
 به امر پز شک از کسی در روند
 صواب آورد و برگ و بار صواب
 صواب از خطا و خطا از صواب
 یکی شود بدان یار یکتای خویش
 به نورش به بینی سفید و سیاه
 و همی تن به حس تا نیست نفور
 که شیر بخور شید کی سبکد
 پدید آورد چشم تو خیرگی
 پیر همین داز آنچه واد گزند

یقین رفت باشد براه صواب	مگر تندرستی بیابد سشتاب
اگر نفس در صحبت تیره خاک	بعضیاں نیالود دامان پاک
ز راه خطا خویش برادر داشت	زنود خرد دیده پر نور داشت
بفرجام چون رخت بندد زن	چه خرم خس آمد بسوی وطن
نهال بکج سیرتیهایی او	دهد میوه های تمسای او
چو باتن قرین خطا بوده است	گرفتار حرص و هوا بوده است
نیاید ز کار خطا جز خطا	خطا باشد از وی امید عطا
درخت خطا برود در حساب	بدانجامی و کوری و هم عقاب

ادب و چهام و تلون نفوس انسانی از دانشم

ز نیرنگی نفس نیرنگ ساز	در افتاده ام در شگفتی دراز
بگفتار سوئی بختاره برو	بگردار راه فنا بسرو
نماید که پرهیز از درد و رنج	گریزد ز دور یوزگی سوئی گنج
زانده و بدبختی و بدبری	خرد دارد از روی بنیشوری
نظر گر کنی سوئی کردار او	بود عکس گفتار رفتار او
که اندوه و بدبختی خودم	کند آرزو مرد بیقتل و خام
بگفتار خود می نماید همی	که گوئی سعادت رباید همی
کند جهد تا از تنگاپوی خویش	بردارد و گرفتار لبان گوئی خویش
کشد از ره دعوی خویش پای	بسوی دگر می شود ره گمراهی

ز چیزیکه یکتا بگوهر بود
 نیاید بهم اینچنین اختلاف
 ولی اینهمه اختلافات حال
 ز ترکیب و تکمیل گیرد وجود
 که از چیز یکتا بذات و گهر
 مرکب کند از مرکب نمود
 بنزد خداوند فکر و نظر
 در آئینه نقش بی ریو و رنگ
 که از گرد آرایش ازیں جهان
 خصال نکو هیده نگرفته جای
 همیست منشای ضد و خلاف
 اگر تازگی دارد این تیرگی
 چون نور تجلی بتابد برود
 بزودی شود روشن و منجلی
 مبادا که ز نگار آئینه اش
 اگر روزگاری بریں بگذرد
 چو از دیر پائی شود پائدار
 پس آنکه چو میتم لبش بکرمین
 که آنرا آبش بدادا سکنی

بنور تجرید منور بود
 و لیش بود دعویش را خلاف
 که باشد مرا با خلاف مقال
 همانا که ظلمت براید ز لوز
 مرکب نخیزد بر دیده و در
 که از یک دو گوهر یکسر وجود
 دو گوهر شخیصند از یک گهر
 اگر پاره بر گرفت است رنگ
 صفا شد بتاریکی اندر نهان
 بجای صفا گذر شد رو نمای
 که میراندار نفس بی اختلاف
 کند دست صیقل بر و چیرگی
 جمال حقیقت نساید در و
 صفایش دهد عکس روشنندی
 بود هدم و یار آئینه اش
 که آئینه آن رنگ را پرورد
 در دست صیقل نیاید بکار
 نباشد علایجی دیگر به ازیں
 بسوزد و گذارش مصفا کنی

که ز نگار آن جز بسوز و گداز
ترا گر کند لطف حق یاوری
که در آتش ترک حرص هوای
محلّی شود نفس قدسی نژاد
از و برنخیزد بفکر دراز
تبصیفه نفس رو آوری
گدازی چو آئینه زنگ زای
ز گرد کدورات کون فساد

ادبی پنجم در بیان گنج طبعی از دانش و هم

حکیم مندر مند بالاحسن
که در قوت فهم و ادراک تیز
در نقصان نیفتد به علمش فتور
شمار از من ای مرد دانش گوی
که نفس از بدن بگسلد بند خویش
ازین پیشتر نخته گفته ام
که از خر بجنس خر نژاید همی
همان برود هر درختی که هست
گر اندر دل خود نمایی قیاس
پس آنکه بچشم تامل نگر
یقین دان که زین منزل تار و تنگ
همانا بفیروزی بخت خویش
از آنجا که تخمینه دارا راز
بعقل آنگهی گوی دولت برد
محیط کمالش بود موج خیز
بیک حال باشد نبرد یک دور
که مرگ طبعی نباشد جز این
به برد از در بط و پیوند خویش
بساک بیاں گوهری سفته ام
ز آدم جز آدم نیاید همی
که در تربیت گوهرش ریشه بست
که با تو تعلق ندارد حواس
که بحس کنی درک چیزی اگر
که باز گشتن رسیده است تنگ
بما را می خود می کشی بخت خویش
به اوج حقیقت رسی نشا هبل از

که صفات خم معرفت خورده اند
 که چیزی که در یاد آنرا خسرده
 جدا سازد از هر چه با وی بود
 بسیطش نماید چو ذات خودش
 چو دریافتی مغز این گفتگوی
 تحقیق این نکته پی برده اند
 بحشمت حقیقت نگر بنگرده
 که از آلودگی با محسوس شود
 که آنرا کند هم صفات خودش
 سراغ دگر نخت از من بجوی

اوستا و ششم در بیان مرکب بسیط از دانش هفتم

نیاری بحس درک چیزی بسیط
 که ادبی حقیقت بدو هم بخوی
 مصور نگرده بعقل بشر
 مگر وصف و موصوف و اعراض را
 از آن هر یکی نقش عرض صفات
 بر فیلسوفان چو تابنده روز
 که ادراک چیزی مرکب مگر
 بدانگونه بر درک چیزی بسیط
 پس ادراک آنچه قسیمی نمود
 بعقل یگانه توان ای عزیز
 اگر فیلسوفی و دانشوری
 اوستا و هفتم در آمیزش خرد با مرکب دانش هفتم
 نگرده خرد بر مرکب محیط
 که باشد عوارض مرکب بدوی
 که دو ضد نسازند با هم دگر
 ز هم از حقیقت منساید جدا
 جدا گانه از خود نگارد بذات
 بود روشن این معنی و لفو ز
 به حس مرکب توان ای پسر
 بود عقل قادر یگانه محیط
 فرود یگانه است آنرا وجود
 جز این هر چه داشتند از تمیز
 از اینجا بمقصود من پی بری

خرد چون شود با مرکب یکی
 یکی چون از و رفت و آمد دوی
 ز اوراک چیزی یگانه کنون
 که از پایگاه خود آمد فرد
 مگر آنکه می باز ازین شیت جا
 که بیگانگان را بر اندر پیش
 ز بیگانه دانی چه مطلب بود
 ز خود بگسلد بند ترکیب خویش
 پس آنکه با دای خود باز گشت
 شود مدرک چیزهای بسیط
 کنون بر تو روشن کنم ای عزیز
 که نبود جز این زندگانی نفس
 که از عالم طبع جوید کنار
 کند عقبه طبع را ز دوط

تجسّد نماید در و بیشکی
 بدل شد مگر با بدی نیسکوی
 خرد باز ماند چون نفس زبوں
 ز وحدت بشرت خرامش نمود
 با و ج تجسّد پر دچوں ههای
 بسوی یکی آورد روی خویش
 که چیزی زیان مرکب بود
 نماید و گر گونه ترتیب خویش
 مسایط ز ترکیب ممتاز گشت
 نگردد و گر بر مرکب محیط
 بدانی گرت هست عقل و تمیز
 زهی هستی جا و دانی نفس
 کند از جهان طبیعت گزار
 که باشد در بخش دران مگر می

ادب و هشتم در سبب آمدن عالم طبیعت این دیشتم
 از اا دم که در عالم طبع دون
 ندیدی بجز دیدینهای چسند
 همش دشت افزائی اندوه زای
 فرود آمدی از پی آزمون
 که ناویدنش بر تو آرد گزند
 نه بینی از و جسته غم جاگزای

نیاری بگوش حقیقت نبوش
 برون از لب آه سر آورد
 گه از تو بغفلت برد سازد برگ
 که کارت نه از دی بتلخی کشید
 بود دردناک و ملامت فزای
 که در اصل خود ناخوش است در رخ
 بکار بسودن در آوردنی
 بفرجام یابی پلید و کشف
 که باشد بزعم تو آراگاه
 بماندی شگفت اندر آن بگویی
 معانی اصلی فراموش گشت
 مگر باز شد چشم بینای تو
 شریک خطا دیگری را کنی
 که بر دیگری انگنی جرم خویش
 بود جای هیبت افسوس بس
 که کرد آن گنه رانه دیگر کسی
 عنان در کف در دها داده
 هم از پهلوی آرزوهای تو
 سلامت بر آئی و گردی را

ز بشنیدن آنها که آری بگوش
 بجز آنکه جانت بدرد آورد
 که از بیم کارت رساند برگ
 چه چیز از چشیدن بکامت رسید
 بیایان همه لذت دلربای
 ز بوسیدن آنها همه بی فروغ
 دگر هر چه باشد ز مس کردن
 همه نازک و نرم و صاف لطیف
 فرود آمدی چون درین دامگاه
 بدو باز بستی دل مهرجوی
 دلت چون از آن باده مدوش گشت
 چو شد بر تو روشن خطاهای تو
 دلت خواست آنکه که دام انگنی
 انی پایه خود از حد صدق پیش
 بکج رانی و دانش چون تو کس
 گناهی نباشد مگر بر کسی
 درین ناخوشی ها که افتاده
 بود در دهای جگر خای تو
 چو خواهی که از کام این از دها

از آن آرزوهای خود چاره جوی
 بجز بازی و خواهش و آرزوی
 بتو هر چه از ناخوشیهایی هر
 یقین دانی که آنرا سبب هم تویی
 ز هر گونه نیک و بد آدمی
 مگر وجه آن ناخوشی های او
 که غافل شد از بدو ایجاد خویش
 از و سلب شد جمله فرز انگی
 از آن دم که این نفس قدسی نهاد
 بر و جمله احوال پوشیده گشت
 بزندان در آمد ز آزادگی
 جهان خرد تا مقامش بده است
 سمند نگاه درنگ و تا ز داشت
 جهان با بد بدی چو اجرام پاک
 مگر ساحت تیره ناک زین
 فرود جهان های پاکی نهاد
 چو سنگ سید در تک آب صاف
 که در دولت را شود چاره جوی
 ترا دستگیری نباشد نکوی
 رسد تا بریزد بکام تو ز هر
 پدیدار رنج و تعب هم تویی
 بود از خطای خود آدمی
 بود غفلت و بهیسی های او
 فراموش فرمود بنیاد خویش
 ز هشیاری آمد بدو انگ
 درین دامگاه بلا افتاد
 بچشم دلش دیده نادیده گشت
 فرود آمد از پای سادگی
 نیکین سعادت بناش بد است
 مگر دیده معرفت باز داشت
 همش صافی در روشن و تابناک
 که کون و فسادش بود با گزین
 بود جای این جرم خاکی نهاد
 بچشمش نمودی بلا اختلاف

ادبی و نیمه فرو آمدن نفس درین عالم از نشیتم

تو از آرزوی خود ای تیره رای
 ز حد بساطت برون تافتی
 بجای نشیب از مقام فرار
 که آسایش و شادمانی کنی
 مثالی که مصداق علت بود
 چو مرغی که ادر و بدام آورد
 خود افتد بدام و شود صید او
 تباریکی و تیره ایس جهان
 تو گشتی از اں عالم پر ز نور
 همه دانش ذات از یاد رفت
 چو بندی ز جور جفا پرداں
 ولی چوں سر باز گشتن کنی
 نخستین نباید بعزم درست
 پس از چیزهای زیانکار خویش
 جدا شو از اں چیزهای زبون
 که از بند آنجیزها در گذشت
 شمارم بتو آن زیان کارها
 پس آن چیز که معدن درد است
 بود جستن کام و آرام تن

فرود آمدی اندرین خاکنای
 بیشترک و تبرکب در ساختی
 فتادی و درین آرزوی دراز
 ز لذات آن کامرانی کنی
 بیارم که حال تو عالی شود
 کز و دایره را بجام آورد
 دهد بار تو میسدمی امید او
 شد آن جله نور و صفایش نهال
 چو آئینه از زنگ تار یکدکور
 متلع نفیس تو بر باد رفت
 باندی گر فتار بند گراں
 ازین عقبه عندم گزشتن کنی
 تو اں از میر صدق توفیق جبت
 چو از گل رها کن خرد بار خویش
 چو جاں از تن خاک پاک دوز
 بود باعث رستن و باز گشت
 که آسای شود بر تو دشوار ها
 کز و جاں تو وقت چندین طلست
 که جان را کشد در سنج محن

از آن چیز بگریزد و دوری بجوی
 که نزدیکی مار بنود و نکوی
 بپیزی کز و عقل یا بد سرور
 به پیوند کز دی نه بینی شرور
 که سرمایہ شادمانی بود
 از و راحت جاودانی بود

ادبِ پهل در بیان شهوت از دانشم

بمیرد همه آتش از فکر درای
 مگر آتش شهوت فتنه زرای
 به تن دردهای که هائل شوند
 مانند یکچند وزایل شوند
 مگر علت آن مندی دل
 کز و میسر صد مدمه جاں گل
 کسی را که گردد بدل جا بگير
 بزودی بنگردد ازالت پذیر
 ولی گردادای اینگونه درد
 کند از مهر درد فهمیده مرد
 ازین درد جان را ربائی دهد
 بتار یکیش روشنائی دهد
 همانا که داروی درد هوس
 نباشد بجز ترک مطلوب و بس
 دلت هر چه جوید از ترک جوی
 راهی جز به نفی ارادت مجوی
 اگر قصد نفی ارادت کنی
 بتراک ارادت شکیب آوری
 بآهستگی تا بمبندل رسی
 بود هر که ادیده روشنی
 بدفع چنین دشمنی چیره دست
 در مرگ و حیاتش و هم آگهی
 بدین زاده پا در رکیب آوری
 درین ره بعجلت بمشکل رسی
 نه بیند چو حرص و هواد شمنی
 بهمت میان بایدت چمت لبست
 که از دست خصمی چنین وارهی

بریدن از و مرگ آن فتنه جوست	بد و ربط تو زندگانی اوست
ز یاکمار دیدم ز تنگ و فراخ	بسی چیزها اندرین کهنه کلخ
چو نوشی که نیش است در دهان	بود جلگی لذت این جهان
بر فیلسوفان صافی دروین	ولی از همه چیزهای زیورین
که خو بخوار تر لذت خوردن است	ز یاکمار تر لذت خوردن است
بنوشیدن آب حاجت شود	طعامی چو اندر شکم در رود
به آمیزش زن کند آرزوی	سپس نفس را آتش آید بجوی
همه سازش و خواهش اینجهان	همانا که در رای کار آگاهان
بود اصل آن شهوت خورد و لب	که انسان بد اونها نماید هوس
که در مهلکات افگند خویش را	بدان آورد نفس بدگیش را
که نشناسد اعلائی و اود و نی	ز چشم تمیزش برد روشنی
غذاش ددگوں گردد آکنه جوی	شود نفس چون پیرو آرزوی

ادب پهلویم در معنی سختی عذاب و آتش و هم

شنوا ز من این نخته ای نخته یاب	ز معنی سختی رنج عذاب
که صیاد تو صید فقر اک تست	عذاب خدا علم و ادراک تست
بدید آ نچه از کرده خویش دید	بداند که آن رنج از خود کشید
شوی بر کنار آشکار و نهان	گر از خواهش هستی این جهان
ز بند مصیبت شوی رستگار	غم و رنجها از تو گیرد کنار

ز غریبت چو عازم باد اشوی	آسانی و سود بیرون روی
بود سود تو قرب پرورگار	شود راه دشوار آسان گزار
سعید آنکه گوی سعادت برد	ز نخل تنهای خود بر خور و
شقی هر چه جوید نیا بد ز بخت	نچیند بر کام خود زان درخت
نفوس اند جوینده چیز خیز	ولی جله محتاج یاری بنسیر
پس آن چیز صبر و شکیب است و بس	رسد کی بدین نخته چیز نخته رس
بود صبر چیزیکه جویای او	نیاید بحسنر یا دریهای او
بدان یاوری صیبتای نخته رس	بود مننی لفظ تو فسق و بس
ز مننی تو فسق آگاه شو	بدین رهنا سالک راه شو
که تو فسق آن چیز باشد که خیر	بحوینده پیوند از وی نه خیر
چو از طالبی فصل از بیشکی	به افعال مطلوب گردد یک
بود واجب نگاه پیوند وصل	ز مطلوب طالب و بعد و فصل
از آن کرد مت زین خبر با خبر	کزین نخته آگه شوی ای پسر
به صبر و سکون زین بلا خو کنی	ز بندی به آزادگی رو کنی

ادب جاهل دوم در احترام از مشرک و انش هم

طلسم حقیقت کشایم دگر	بیکشش نوا می سرایم دگر
نباید پرستید جز یک خدای	که خوشش میش باشی هر دو سرای
نیایی در و جز نشاط بزرگ	که بخشد بتو انبساط بزرگ

خصل باطنی و خصله و در داند
 بحسرت باقی بخت در دوز
 سرور گشت همتا کنی
 شود بر تو لازم که آری بجای
 بخت سپاری تن و جان خویش
 که بر آسودن خویش بر آری نفس
 نه بینی از دوزخ زیاں هیچ سود
 که این سیرت از نس شیطانی بود
 بر پنج و لال آوری پا بردن
 در فتنه بروی خود را کنی
 بیرون از این چنین حادثات
 بزد از تو هست ای تو ای تو
 و خشت چو کاهی شود کوه تو
 بپایان در آن حال گردد پاک
 یکی هر مغرور دگر هر پوست
 که آفرید اوج مسایح بود
 که هر آن کار خود آرد بکار

خصله گشت و خانی که بپای گزند
 پس از مدتی در میان گزند
 ندایان بسپارد پدید آکنی
 بر تپه از درختی از آن غلای
 و بسیاری آن خدایان خویش
 ندای تو هر چه هست و بپوش
 شماری و عجلت نباید نمود
 شتازی نه از طبع انسان بود
 ایجاد که از حد چهره بگویند
 پس کار ناگهانی به پشیمانی
 هر آن خردمند که از ذات
 بزرگی و عزت شرف بای تو
 فرادان شود در دوزخ اندوه تو
 پراکنده گردد از نفس پاک
 بهر کار یک آن خانه دوست
 گهی نسبت او بود و باخسود
 در این جمله آلات دارد بکار

او سپید است و بی پایان خزان و تابستان

که از باد و صورت آرد یرد
بد اندر موز سختیں بسیط
بعلی که دارد خرد در سد
که باشد از بهنهاد عالمی
همی عالم لا تمناهی بود
بدان نور صافی ترو تا بناک
ر چو رو بدیها مبر شود
که گردد محیط چهاں خرد
بگرش حقیقت شنو بشنوی
مگر نفس را نسبت خاص بی
کشد در بغل شاید آرزوی
بیا بد قرار و سکون و حضور

چه گویم از ان جواهر بی نون
بود علم او بر مبدوی محیط
بکنه معانی بیکتا رسد
بود نسبتش گاه با عالمی
بعالم که نامش الهی بود
بدین نسبت خاص نفس پاک
کزین منبج داد و بخشش بود
گاهی گوی نوشنودی خود برد
درینجا بیارم دلیلی قوی
که با علت و مبداء اولیں
پس آنگاه بی سعی و بی جستجوی
در ان شادمانی که پر سرور

ادبیل چهارم در شرح احوال نفس درین عالم از دانشم

به تنهایی دیکه آمد و فرود
نواخانه پاک جانان بود
کند شکوهایا کماں لال
نهمد ز الفاظ آن بی نصیب
نهمد ز باں دند نشود بیابان

مرا این نفس در کارگاه وجود
که سر منزل بی زبانان بود
بدان بی زبانان دهد شرح حال
کسی نشنود شکوه آن غریب
هم از بی زبانان کج زباں

درین حال بیچاره نفس زبوں
 کسی کو جدا گشته از اصل خویش
 نفیم وطن چون بیا دآیدش
 دلش را گزند درد حرامان او
 غریبی کشد بار محنت بسی
 کسی را که علمش کم است از عمل
 بسی سود بیند مر آن ذو فنون
 گرانمایه باشد بعودای خویش
 سپاس سزای اعطای خدای
 که این نامه از من بپایان رسید
 ز خواننده اش چشم دارم همی
 که ما را با شفقت بیارد بیا
 بگوید برین نامه چون بگذرد
 مرا این نقش بر صفحه روزگار
 بیفتد برنج و غدا ب اندرون
 بیا د آورد دولت وصل خویش
 چه با درد دل نامراد آیدش
 بگردون رسد درد و آفتاب او
 که پروای حالش ندارد کسی
 برد از عمل اندکی حاصل
 که کردارش از دانش آید فزون
 که سرمایه کم دارد و سود بیش
 ز بانی ندارم که آرام بجای
 پراگنده دانش بسا مان رسید
 ز احسانش امید دارم همی
 روانم کند از پس مرگ شاد
 که تیردان بر رحمت برو بنگرد
 ز سر یاد ماند همی یادگار

تقریظ

ریخته جناب فیاض علی محمد صاحب بشارتیں

شہر عظیم آباد شاگرد جناب شاہ الفتح حسین

خدای را حمد بجا آورم کہ این زیبا کتاب سراپا انداز را بخیلہ پہنچا
آرامت و مصنف لبیب را ثنا گستم کہ از طبع قدسی خیالاتش
خبر تہذیب و اخلاق حرفی بر نحو است نامہ فیظم آورد کہ چہرہ شود
بہ الشاداد صافش متجدد حواس خمسہ بہود اش از خود بی خبر خوش
بزبان حال قاتوا بعرش سوز گویاں و دیباچہ اش بخصاب ہذا لا کلام
البشر رطب اللسان تازی را مازگی تازہ بخشید و درسی را
از غش آوردگی با بیرون کشید جنابش از عالمی دود آلود ہندستان
زمین است نیاگان پاکش بہار افروز صوبہ بہار بودند کہ
بعلوم ظاہری و باطنی و کمالات صدیقی و منوی فرات و ہاں
این کشور را فیض افروزند از پاستانی نامہ اسبستہ در سبک
ملانک سفینہ اش و ولایت نہادہ اند کہ مداد نامہ بہر تصویر
اندکی از اں در ماند و انفعالات و جوارش این کہنہ را یاد
از محاضرات چنان باگزین شاطرش مانده کہ این نامہ سیا
چون ادو گیری از انداز انمول حکیم با و صفت کلام و ہنر کا

و صنعت پیری مسئله ندیدم که از خاطر مهر ضیایش محو شده
 و از نکات فلسفیه بحثی نتواندم که از صفحه دل حقیقت منزلش
 سهو شده دعوی ادب آموختنم بجنابش حریفی است که
 بی عالمه ذیب ستایش خود این بیچهارا خواهد بود دنیا گال
 مرا اوستاد است و شفقت نژای خادم خویش شاد
 الهی تا که این مهر و ماه را جلوه بخشی سایه
 عاطفتش را از سیر این ابجد خوان دبستان اخلاقش کم
 مکن بکرمته النبی و اله المعصومین علیهم السلام هذا آخر
 ما کتبه اجابته للالتماس لبعض الاخوان - والله المستعان

قطعه تباخ خاتمه نظم این کتاب

از حضرت مصنف زید الله ظهیر علی روس المستشرقین

هزار و دوصد بود و هشتاد و پنج	که بنحیدم این داستان سخن
شکستم با ضلّول گفتار لغزند	طلسم رموز نهان سخن
بتاج سعادت سرم بر فراخت	چهاں آفرین در جهان سخن
ندیدم درین عرصه همتا ز خویش	ازاں برگزستم عیان سخن
یعلی باید آنرا که هر بازوی	نبارد کشیدن کمان سخن
دهد هر خط جاده سطرها	سراغ ره کاروان سخن
بنظاره چشم بینش وراں	بیاراستم گلستان سخن
نیاید خریدار جنس گراں	ازاں تخته کزوم دکان سخن
بوضعی که بنغم کنون بعد ازین	دگر کس نه بیند نشان سخن
با نواع نعمت بیاراستم	پی نذر احباب خوان سخن

خرد سال تاریخ نظم کتاب

رفتسم کرد فو بوستان سخن

سنة ۱۲۸۵ هجری قمری

قطعه تارخ

ریخته طبع از کی و فکر ساجنا بوی معین
اذکی کی از تلامیذ حضرت میشت

چو شد طبع این نسف لاجواب	بهین نام، همچو اُم الکتاب
همایون کتابی بنظم در ی	سر ا بوستان سخن پردری
که اسرار دانش دریافت جای	بگشتگان خسرو رهنمای
بود دانش آموز دانشوران	سه حکمت بود از عمل ندال
در آن هر سه حکمت بود مشتعل	که آنرا اقلق بود با عمل
بهتذیب خلق حسن بهمنون	تجلی پذیرد از و نفس دوان
کشد سرمه در چشم بنیشوران	که بیدار سازد ز خواب گران
روان چشمه فیض عاش بود	دستان اخلاق نامش بود
به صفت مضمت که باشد محال	زبان زبان آور است لال
حقیقت بود سدی رزگار	که گل کرد از دیان دانش بهار
خداو جهان زبان آوری است	برقی که رب سخن پردری است
عزیز الوجودی مدیم ابدل	تعلیم اخلاق ضرب الشل
بگرد زین چسبرخ گردویی	نیارد بهشتی مثالش کسی

بود شهریار جهان سخن	به تیغ زبان حکمران سخن
جهان از کمالش پر آوازه گشت	از د بوستان کهن تازه گشت
ندیدش نیاید بچشماں دید	کمالش نیاید بگفت و شنید
کلامش که ماند بسحر حلال	به دشتن تر آید لب صف حال
هر سال طبعش چو کردم بسر	که آید پسندیده دیده در
مگر من کجا و کما فکرم من	که بر لب نیارد کسی ذکر من
فرو برده بودم سر خود بحیب	که آید بگو شمع ندائی و غیب
چنین گوی سالش تو از کی زب	پدیدار شد بوستان دگر
بلفظ دگر حرف یا کن زیاد	که گردد سن طبع کامل عداد

قطعه تاریخ

از سید علی محمد شاه عظیم آبادی شاگرد جناب مصنف مد ظله	
بنام خداوند هوش آفرین	زبان و لب و چشم و گوش آفرین
از د عقل فعال دانش سگال	از د در جهان بدع نفس کمال
تلق ده این صور با مواد	بود حافظ اجهات از فساد
به رجعی او راست مجد و بقا	بدارین از و گشته جود و عطا
پس از احمد گویم شنای رسول	که آید بشادی دل هر ملول

ز پیشینیاں گوی سبقت ربود
 صنوف سیاست به آئین او
 صلوة لک خاتم المرسلین
 بشی چون شب زلف غیر شمار
 چه بینی که از مطلع خورشید
 چه بینی که از بام صفت جدار
 گراں بیت بر خود بنامزد سزا
 معظم جنابی ملایک خصال
 امیری کز و مفتخر موطنم
 عجب سخته مغزو کریم و جواد
 بود نام نامی والا جناب
 بهین گوهر و دماں رسول
 رسیدم چو در خدمت آبخواب
 بفرخندگی صحبت نور بود
 نگاهم بدین شنوی شکر
 فتاد و بر تنم من از جای خویش
 چه نظمی به از باغ آراسته
 چه الفاظ خوشتر چه نظم بگو
 بردگشته نظم نظم نظامی بنار

جهات عدالت محسد نمود
 به اخلاق شد خلقت دین او
 سلام علی آباک جمیعین
 شدم سوی قصر ملایک وقار
 چه بینی به از چرخ زنگارگون
 بود مرآت صنع پروردگار
 مکینش خداوند نصیب عطا
 به تہذیب اخلاق فرخنده فال
 از و فیضیاب از عرب تا عجم
 بدوران چو او بطن گیتی نژاد
 ولایت علیخان گردون قباب
 بود زائر آستان رسول
 چو ذرات پیش بلند آفتاب
 ز دامنشورال بیت مہمور بود
 کزو آب آتش چکد حرف حرف
 چو قیس گرفتار لیلای خویش
 بحکمت یکی سرودن خواسته
 که گوهر از دآب خجالت برو
 گلستان سعدی از و داغدا

ز تصنیف و ترصیف عالیجناب
 معلی پسر جهان سخن
 بتازی زبان و منظم دری
 ز فردوسی طبعی پاک جغت
 ظمیرای تفرش یکی چاکر ش
 مضمار دانشوری یک تاز
 حکیمی که صدرای غرضی خیال
 بصدر بیان سر درسی یافت
 حکیمی که اعمال و افعال او
 ز خوان کمالش منم زده خوا
 بود روز و شب وصف او ذکر
 بیا شادی نغمه گفتار دهند
 بیا از تو روشن چراغ سخن
 بیا سال طبعش بیسته مار قم
 چو شکم گهر باری تفتون لبفت

فصاحت پناه و بلاغت آاب
 بگفتار روح روان سخن
 فزون گفته از سوری دانوری
 گهرهای دلش بسی پاک سفت
 ظهوری چو دردی کش ساغش
 فسول کلامش بعب سحر ساز
 ز تحقیق ماهیتش در بحال
 هدایت از او اهری یافت
 بود مرات صورت مال او
 که ساقم بگودون سرافتار
 ز شاگردش منتظر فکر من
 بیا شاعر حادثی کار پند
 بیا قصه‌ری سر دبلغ سخن
 بیا زنده کن از کلامت عجم
 خرد نام او از سر مجد گفت

دبستان اخلاق

چون هم مجد را تمییز کرده شد ۱۲۸۹ برآمد دلائلی لطفه علی بن محمد

قصیده

مشکل بر بعضی از قصائد غزلیات و مثنویات حضرت سیدنا الفیاض فیہ الایمان علیہ السلام

قصیده

در حق مولاد و جهان انور نشان علیہ السلام ایامی بحسب المیزان

دست کون و مکان عرصه جولان من
طبع عطار در قلم صاحب دیوان من
یا فیه از سر نوری خاص بدوران من
مطلع دانش طلوع اختر تابان من
آیه فتح المبین آمده در شان من
یتیم و یتیم افکند در صف میدان من
سینه گردون شکاف نادر افغان من
خامه خنجر گزار رستم دشان من
خنده صبح جنون چاک گریبان من
دانش دلدادگی درس دیستان من

سرعت طبع روان جلوه یکران من
ملک سخن را منم مالک طبل و علم
دبدبه خسروی کو کعبه کسروی
صبح سعادت سطوع خاور و دولت نوع
کو کعبه من به بین نور ظفر بر جبین
نختم که بر خود تشدلات شجاعت زند
نمره من در مصان دشمن کوه قاف
خشم من و افکار گر بود استعدیار
راز طلسم فسون داد دل من برون
نسخه آزادی خوانده اند از سادگی

د فتره فزائگی اترستانگی،
 چاده برقص آورد ناله بسندل برو
 سوز دل آتشین سوخته جان خرمین
 طعنه بمان زنده خنده بنیان زند
 گوهر کیدانه جوهر شاهانه
 تا جواب است آمده ام چیره دست
 از گهر من خرد جوهر دانش خرد
 دانش یونانیان حکمت ایمانیان
 مرغ های بون بام باوه گلگون بجام
 کیست مکن و مکان چیست زمین زمان
 است مرا سینه سینه بے کینه
 رنگ کدورت رو و آئینه دل زدود
 خط وجود و عدم دائره سر عدم
 طائر سدر آشیان ریخته بال توان
 طبع که نقاد است گنج معانی مرآت
 گرچه پدر بر پدر هست بیگیتی سمر
 مرجع شان بدند ملک بنیان زدند
 لیک ازین خرد و ناز کرد و عریضه نواز
 باز نفس از سخت صحت طبع سخت

کشور دیوانگی خطه یونان من
 پرده محل در و بانگ صدی خوان من
 کوره خداوین سینه سوزان من
 پنجه بطوفان زند دیده گریان من
 زویر جانانه قطره نیان من
 فکر سخن داده است دست پیمان من
 باد میخا خور و نهفت بستان من
 دولت ساسانیان مایه میان من
 گردش گردن بجام نرم حریفان من
 نیست بدین دیدان در عریان من
 سینه چه آئینه صورت جانان من
 صورت معنی نمود صفتل بران من
 نقطه نمائے قدم محضه امکان من
 دیده برون از مکان اوج طیران من
 مصلحت نظر است کف پیران من
 پای فضل و هنر منصب شایان من
 فیض شایان زند چله جانان من
 زنده سوز گداز گنج صفا و انان من
 توفیق شایان من

تیغ و تیغ آورو پرده عالم درد
 دوری آن ماهر درد دل مهر جو
 زهره باروت فن یوسف عیسی دین
 گزنجین بگذرد روفق گلشن برد
 گلشن طبعم ازو یافته این رنگ و بو
 دست ندارم ازو دست من جیب او
 معنی سرشته خیرت گلدسته
 صفحه من یکظم غیرت باغ ارم
 بزم و دینی بدان انجم را نشان
 پنج زمین برکنم پشت فلک بشکرم
 شاه ولایت تاب درکف او قیاب
 مهره دارم زگل مهر و مهره ازو خجل
 نفی مراد من است نقد و عالم بدست
 ناکه ز من منفصل یارین متصل
 در نظر حق بدست نیست خزاوهرت
 نفس که چون ازدهاست درکف و تم عصا
 سیل مراد جهان چون خرناسان کان
 سیف سخن چو روان صیف که آوران
 زدم حج ظهور اسرار شام نشور

تاکت یوسف بر ترک ستران من
 دسل و لا رائی او نسخه در مان من
 خنده ادب سخن برق نستان من
 پیرهن گل درد نو گل خندان من
 طلعت زیبائی او صبح بهاران من
 درکف آن نقشه جو گوشه دامان من
 مصرع برجسته سرو خرا مان من
 حرف و خط خیم خیم سنبلی و ریحان من
 گنبد نه آسمان سرو چهر افغان من
 بنده حمید ما نعم قدیه ادب ان من
 یافت ازو آب و تاب جوهر عرفان من
 گوهریاب دل حاصل عمان من
 نفس زبون را شکست فتح نمایان من
 بدقه جذب دل خضر بیابان من
 گردونی که نشست بر بونج جانان من
 طبع که فرمان رواست بنده فرمان من
 زروق نه آسمان غرقه طوفان من
 گوهر سرسوران درخشم چو گلان من
 محو تجلی طور موسی عسکران من

نقش و نگار از مژدہ کار ارم
 پیگیرم از سوز دل نشی صفت مشعل
 دم نہ بجلی زند رنگ سحر بشکنہ
 دینت بزم سخن رونق بازار فن
 نالہ زار آورد و گریہ بکار آورد
 گاہ بہ جیون رود گاہ بہ ہامون دود
 گزشتش دم زند برق بعالم زند
 قیصر جم احتشام خسرو کسری علام

انقر برج، شرف گوہر خاں راصدق
 شاہ سر ریخت سرور دوران من

ایضاً

در مدح جناب ولایت مابین السلام

ز میں دیرست دیریں سماں پیرت دیر نے
 بود آیت گل این خانہ دلنگی و ناکامی
 ز ناہنجایے اس سفلہ پردہ کے شکفت آید
 یہ امید شمر چیدن نہ بند و دل بہ عاقل
 بہار باغ نیرنگش نہ اند تاج گل کردہ است
 از میں دیروز دیرانے نہ آید جز بہ دیرانے
 کہ ہمت ایں خاکدانِ ماہستیم زندانے
 اگر دہرے در انگشت آورد ہر سلیمانے
 نزار و نخل گیتی برگ و بارے جز پنبہ مانے
 کہ شد آئینہ گردن سہرا پچشم حیرانے

بہ پابند خیال گیسوے ماند گرفتار شش
 نگہ و کار سرور بہائے ساغر آبی
 اثریے کم کند و دادے در دل آتش
 ازین مے خانہ مدہوشے کہ حواید جام خود کاہے
 بکائے عقدہ گراگندہ کشایہ از دستے
 شنایے بحر پرشورش نیارد باز دی دانش
 نہ بند و بستہ بعد از شکستن صورت بستی
 کشود عقدہ نیرنگ عالم از درد ناید
 حیاں از بار اندازد کہ دیگر سمر برداری
 بدانش در نیابد فلسفی ماہمست عالم
 دل آزاد در بار تعلق سرگران ارد
 رموز حکمت واجب اند کس بدانائی
 بیایے مرد میدان سخن زین راہ گذر بگذر
 ازین میدانے ناپید انکار بحث بے معنی
 سخن بے صرفہ گفتی شبہ بر جائے گہر سفتی
 بیدایند کہ ریزد نعل رسم از ہیبت نہیں
 در آں مضمار بالفرض حوادہمت مرداں
 چہ میدان صفہ نورانی مدح مشہر مرداں
 چہ عشق پیش از اں بود است سطران روزانے

کہ چوں زلف پریشان نیرت کارش جز پریشانے
 بہ نمانے جان جہانے طمع دارد بہ ہمانے
 زین با آسمان دزد میجاگر بہ در مانے
 بکا مشغول ریزد بہائے راح یکمانے
 کہ بیکار است اینجا ناخن تہدیر انسانے
 کہ اینجا کشتی عقل فلاطنت طوفانے
 از اں روزیکہ شکستہ قفل گنج پہنانے
 کہ حرفے از کتابش بر تہا بہ فہم انسانے
 دہان در دبی دریاں کہ از ہر چارہ دربانے
 کہ دید ایں مرغ را صید عقاب عقل انسانے
 نیاید از سیکر دھاں چوبے گل گراں جانے
 کہ ایں اش بردست از حاکمان امانے
 ز دیرانے و دیرین ہرزہ چند انسانے بر توانے
 غمان توں گرددوں میر طبع گردانے
 بمنزل کسے مد مالک نیردی سخن رانے
 سمنہ فارسان عرصہ فکر سخن رانے
 بچولانے کیت خلدہ را اگر مرد میدانے
 کہ باشد در تکی چوں کفت موسی عمرانے
 کہ از انجم تہود ایں لاہور دی صفہ افتلانے

برون آمد کمالش از مرد و جد اک انج
فلک مرکب خدایا سار خمرگاه خشن او را
امیر المومنین حیدر چه حیدر نفس پیغمبر
بار و هم چه داند بفضل از کورنی باطن
نیاید از عرقان کمال صفت تکلیف
نزدای چلو نور دلایت گز از ارادتش
جز از نایب که حکمت با شجاعت جمع فراید
بفضل مستفیض کس بود متع هستا پیش
پیش از شمع گبر و شد از او رقیبتش
دست باید که خود شیر دلایش اندر آن به
به تکلیف دلایت کشتی دین یافت اندر که
چپه موهامه آورد سینه از دهنه زحوا
در را افتد بکار دینوی دست طبل گارش
ضمیمت کور باطن با وجودش بر تنه گردد
نور مستی بلع دین میراب گز از آب تمش
خبر غمخته تهمان سخندان گوشت آید
نزدای یک استخوان و گنجوری مهنه
باز از نو گردانی دای سلفه کوثر
زیر آفتاب بهشت گز از آب تمش

که طوفانیت اینجا از رقی عرقان طالع
سواد افق امیدان طسیرانی میدان
به محشر ساقی کوثر بهز جانتیر میدان
که سحر ننگ راهم ننگ باطل بدخاست
پر و چندا که مرغ فکر دانیایا توانست
به نور حق نه گشتی عارفان را و بد توانست
سخاوت را بد در دیشی دلایت را به سلطان
نه بند صورت امکان بجز عقل بهر توانست
دل روشن که باشد بهر از او آید توانست
به چنان زیلجا بی جمال ماه گشت توانست
بطوقا نیکه نوری نظرم باخیران بهلیا توانست
شبهه در دهنه میوه بهارش گشت توانست
که از دست شعر بانا ان نیکه به شریک توانست
دلیل ره شود گزنی اش غول جابا توانست
چو نقش آب بنودی سوزان او گشت توانست
پسته تربیت لودی دلایت سحر توانست
کر و خیزد کمال بدست سحر توانست
دور در دلا دران دلایت سحر توانست
نور دلایت در دل برکش کتب توانست

زندگر عاجزے در دامن مشکل کشا دستے
 سگے چوں من سزد کے فدیہ شیر خدا بون
 کنوں در حضرت شاه ولایت التجا دارم
 کہ اسی سلطان اوزنگ لایت سر در مدارم
 کشاید ناخن لطف تو شاہ اعتدہ عالم
 بچندیں جرم ہاروی ندارم مذہبوں نوام
 بہر مشکل ز دشواری کشد کارش آسانے
 مگر ایں نیل کا کو چرخ زن زید بقربانے
 کہ باشد ذات او حاجت روائی انہی مجالے
 بنی راجا نشین خسرو اقلیم عسرفانے
 بر آری در دو عالم کار دشوارم آسانے
 کہ یہی خود تو آئین کرم و انیک میدانے
 عجب نبود فیض آفتاب عالم افزوت
 کہ گردو چوں بد بیضا دل فریاد نورانے

قصیدہ کہ بجواب قصیدہ عرفی شیرازی گفتم

صبح دم چوں سر کشد فریاد در آسائوں
 خشمم باشد ہجوم شکر اندوہ و درد
 از لب تنہا لرزم مرکز آتش بتے
 گر ز جور آسمان تالم بہ صبح دادری
 از غبار تیرہ بختی ہا سپہر کور دل
 جوہر کا فور در کاظم بریز دروزگار
 ہموک گاہ نا توان لرزد بخود کوہ گران
 من چہ باشم در دہان اندر خونخوار عشق
 لرزہ اندازد بہ طاق آسمان آدای من
 محشر انگیزد چو صور آوازہ کرناہی من
 آفتاب صبح محشر ذرہ صحرای من
 رعشہ در دست سرافیل انگنہ غوغای من
 تو تیاہی ریزد اندر دیدہ بینای من
 گردنی تسکین پذیرد عدت صفری من
 خم قدنہ آسمان از بار محنت ہای من
 دو جہاں یک لقمہ اندر کام اذہر ہای من

شاعر مشروان بده است از مجلس شروان تنگ
 شمع آه و نقل درد و بزم من باقم بملری
 در دم و اگر دن یک عقده از بندگی
 داروی درد دل پرورد من باید ز کس
 میرسد صاف دلان را بر سحر و رگوش جان
 حالتی دارم ز درد دل که بر عالم ز درد
 دور نبوده گرفتار یزد و دیرین باغ طلسم
 در شکست خاطر پر جوهرم گردون چراست
 دور نبود جای من باشد اگر صد نکمال
 در هوا نم چون نسیم آید بر دل از باغ خلد
 گردنم از بهر طوقی اما کساں کے خم شود
 در هوای قدسیاں گرفتار زند از قاف طبع
 چون کلیم اندر سخن اعجاز من بر من گواه
 چار باز از جہاں را گو خریداری مباح
 باب رحمت بر زخم در ظلمت غم باز گشت
 از تصور همت اندر کنج تار یکم به بند
 دامن مقصود را از جذب دل آرمم بپنگ
 تا نذر دم جای خود اندر دل ارباب جاه
 میرتم بکار که اندر ره گذارم تا بحشر

عوض گیتی بود زندان جاں فرسای من
 چشم پر خون ساغر و خون جگر صهای من
 سنگ بر سر میزند و ندان آهین خای من
 دست جالینوس بند چهاره سوای من
 ناله کرد پیاں از بارب سببهای من
 سهل باشد گرد بدو آید دل اعدای من
 شبنم خونابه رنگ از رنگس شهلا می من
 زخم مفتن بر نشاند گوهر یکتای من
 جوهر فضل است اسل گوهر آبای من
 یکدمی گر بگو کند رضواں دم بویای من
 چون بفرانم بود طبع عمل فرمای من
 عقد دایره قضا بر شپهر عنقای من
 کلک من شبان دد یوانم دیدیضای من
 درد و گیتی کم نگردد از زلف کالای من
 قدر دار دیلته القدر شب یلدا ی من
 قدسیان همسایه عرش برین دای من
 ناله من ساریاں ناله لیلای من
 هر کجا در بزم گیتی تنگ باشد جای من
 نقش با بند ذر حیرت پای ره پلای من

همتم تسکین دهد چندانکه بر امید فضل
 گر نبود ای از تعلق پای دل در بند فکر
 با کمال سادگی یونانیان را صد کتاب
 در اندای لطف معنی بر فرایم لطف طبع
 خوش نیفتد صحت با مهر خان سرد مهر
 بر وجودم تیره خاک همد اگر نازد چو در
 نفس من تا از وجود و فعل قوت دم زند
 شاهباز طبع من تا شهیر فکرت فتاند
 پاک دامن که تا نبود ز گنجین رختی
 هاں بیابند از زبان مدح گویا باز کن
 در شنای حیدر صفدر نوای تازه سخ
 تا فهمیم کرد روشن نیر فیض چه دور
 کوه تنگیس کرد مارا کتب اخلاص و
 گریسنگ آستانش جبهه سایم از خلوص
 قلم فیضی که از فیضان وصف جود است
 مالک ملک ولایت تا جدار اهل اتی
 هفت اقلیم سخن را اگر گنایم دور نیست

اضطراریم بر نتابد و عدۀ فروای من
 بر سر گردول رسیدی پای استغنی من
 نکته با دلش آموزد دل دانا می من
 بار منت بر نتابد همت و اطمینان من
 نوحه و سجده معنی بت رعنا می من
 بر بنجیر دبد من زین خاکداں همتای من
 می کند تکیه را ثابت بت ترسای من
 طائر صنون بود در پنجه گیسرای من
 گل نه بوید در بهار ان بلبل شیدای من
 چند باشی هرزه نالی ای نطق معنی ای من
 مالک ملک زمین و آسمان مولای من
 اقتباس آفتاب از مطلع غرای من
 جنبه از جا که بطونان حوادث پای من
 جوهر دولت دهد آئینه سیما می من
 ابر بهمن جرعه نوش از قطره دریای من
 مدحش باشد بروں ز اندازۀ یارای من
 وصف تیغ اوست شمشیر جهان آرای من

چشم دارم کز زبان لطف حق وقت دعا
 بشنو دعوت اجابت گوش حق شنوای من

بعضے از اشعار مناجادہ رگاہ قاضی الحاجات

آن سہ رویم کہ بآئینہ چون گردم دوچار
از کہد این لفظ خواہم عذر تقصیر انجید آ
نامہ یعنی نامہ مکہ و از نامہ خب ر من
گرفت نکلن تن بر زان عصیاں زای من
پای رفتارین اندر وادی گم گشته پی
داروئے این درو بے دریاں ندانم چون بنم
نامہ ہدم بادے پردن غ چون نہمت بگل
وے غفلت ہمرہ من سہرن من خفتہ پائے
دست من بے ز اوراہ و سترل مقصود دور
یا الہی رحمتے بر زار نالیہ سائے من
ہر نفس دامن زند بر آتش حرصم ہوا
سایہ ابر کرم گرازد توافتد بر سرم
وصف آمرزیدن تاد عصیاں و طہور
مشت خاکی بودہ ام در و و عید جان پاک
بر خرد کس بنو میدی ز در گاہ کریم
ناکسم را کس نمودی پست را کردی بلند
کار من لغزیدن و کار تو بخشیدن بود

از سواد کس من آئینہ گرد و در غنبار
روی م از روے حروف نامہ آمد شرمسار
آں کہ در بیناں نہی آں نامہ را در نواز
تن بلرزیدن و ہد آئینہ با سیاب وار
کشتیم در چار سوچ بحر عصیاں بے قرار
باد عصیاں میگز دول را چو مار شاخدار
اشک خوں با چشم چوں چشم بہ زکس ہنخار
در شب تار یک اقدام بدشت غول زار
در گذر گاہ جہاں چون من نباشد رگزار
بندہ چون من نباشد شرمسار و سو گوار
تاز بانش در من افتد چوں شر در پنبہ زار
میرد این آتش گرازد آب چشم اشجار
اے جال رحمت را جرم من آئینہ وار
کنج اسرارم سپردی ساختی گنج سینہ دار
من چرا محروم گردم از در پروردگار
خوار را کردی عزیز و گل دانیدی زخار
بندہ عاصی من و تو خواجہ آمرزگار

قصید

در منقبت بنجامین المومنین حضرت علی علیه الصلوٰۃ والسلام

آن خسر و قایم دین آن مالک باکی یقین
دانا ی راز کبریا و ادا خستم الانبیا
موسىٰ بنیضش کام رس عیسیٰ از صاحب
صفدر لقب خیر شکن بنیاد عنتر شکن
جز آنکه با صد آرزو آرد سرایان فرد
دریا دلی کز فیض او عمان و یم را آرد
سلطان دین شاه بخت تحت خلافت سائرین
حامی دین مصطفیٰ جن و بشر را پیشوا
گاه یل فلاحتن که سرور مومنین بدن
در دیده صاحب نظر هر جا که خواهد و بصیر
آرد القارش از غلاف آمد بگردش در مضنا
از جلوه توحید او ذر پر تو خورشید او
خواص بحر معرفت نهر سپهر کرم مت

استاد جبریل امین اعنی امیر المومنین
سر ذقرا ایل صفا سلطان ذورای متین
باصطفیٰ همدان دین ما را امام اولین
و عنش نگجدر در دهن چون رحمت عالمین
جز اینکه سواد دازد با کس ندارد و مکرین
بجر کریم را آن بچوپن محیطش را به بین
فخر خلف ناز سلف کون مکار ذر بنشین
بر در گش ارض و سما صبح و مسا سر زمین
که خواجه گردن شکن گه بنده طاعت گردین
آید جانش جلوه گر ظاهر چنان باطن چنین
از قات سرزد القات آواز نه فتح تبیین
هر زده چشم دیدار کی بیندش چشم دو بین
عفتای قات نزلت اسلام را حسن حسین

روز آه آن نامور گرم غضب چون شیر
 معجز نمای انبیا هم او یار را رهنما
 صدر خلافت جای او عرش برین داد
 گویم بحق کبریا مثلش بسلاک اولیا
 قصر جلالتش چون حرم در چشم بنیش محترم
 ده شمشیر ایدان او خورشید چو شان او
 کتر گدای در گش افاده خاک رهش
 تا شاعر شیرین بیان آرد ثنائش بربا
 فریاد بس این هرزه چند حرفی اگر آید
 اکنون بعرض مدعا در حضرت مشکل کشا
 ای خسرو عالی هم دی صاحب جود و کرم
 یک انجا دارم تو نشو بگوش حق شنو
 اوصاف توبه انتها از جمله اش لطف و عطا
 بل با حیا دل من مارا طلب کن از وطن
 ای خسرو لا گهر فرما نیرت جن و بشر
 در بندگان مبتذل من گر چه باشم بزدل
 شاها دل دیوانه خیر داشتم از چارسم
 مارا بجز آن خاک در نبود تمنای دگر
 و آید علی شاه او ده با اختصاص لا تعد

تیغ عدو را شد سپرد و پاسبان خیر المسلمین
 سالار جمع اصفیا ختم رسل را جانین
 در شش جهت آدای او زیند و خرمین
 نادیده چشم انبیا از او پس و آخرین
 نازد و رباع ارم نقش غویب ما و طین
 گردون بلا گردان او چون کنگر عرش برین
 بر قیصر و تاج و گرش بر میفشانند آستین
 از بام مقم آسمان آید صدای آفرین
 سازد بگویند از جند آن پیشواست مومنین
 و اکن زبان بند را باشی چرا اندوگین
 ای مالک طبل و علم ظل الهی بر زمین
 از حال من غافل مشو از بهر آل طاهرین
 مارا طلب زین تیره جا جاده در این زمین
 تا بر دورت با چند تن باشد غلام کترین
 از ذره تا شمس و قمر از نور ذات پارسین
 دارم و لیکن از ازل خط غلامی بر حسین
 تا آرزوی قرب تو شد مدفن جان حزین
 عالم تو دانی سیرت پیشیت چه نالم بیش ازین
 دارد تو چشم مدای سرور دنیا و دین

در کشور هندوستان یک لکھنوجان جهان
 بهر قیام مومنان بوده است بیت المومنین
 آنهم ز جور آسمان آمد بدست دیگر
 آن خطه قدسی مکان پسند دارالمشترکین

قصیده

که در تقریظ پیاگفته

گل کرد و نوپهار معانی چمن چمن	آمد بنجده غنچه مضمون دهن دهن
دارد کشت و غنچه رنگین دهن دهن	در وصف این حدیقه نوحه کمال
بیننده را بر دزد دل پر محن محن	چون کشته زعفران چمنش انبساط خیر
مانند زلف سیله مویان شکن شکن	بر سر سلسل آمده دام نظاره
لعلی چهل لعل سمنه باین مین	باشد زین صفت این نامرسل خیر
چون دهران ساده چستین آبن	دارد دورق بجدول زر ز یوز زین
در جلوه همچنان که ز خال ذوق قن	هر صفت از فروغ مضامین دلفروز
دارد دهرانی نازنین خن خن	هر نکته شش که آمده خال رخ کمال
بند و بپا زون که بود باین سن	آزاده را به بندش نوا در و به بند
روشن کنند شمع معانی لکن لکن	شمعی است دلفروز که سبز را از د
گوهر که لعل لطف صد از دهن سمن	گشتم گشتم نثار خیالات نازش

در سال گرچه آمده چرخ کهن کهن
آمدن بخت و گفت با من
حرفی نیامد از دهنش جز سخن سخن
بگرفت نخته برین و گفتا حسن حسن
از نهر شهید شهید و ز نهر بسین بسین
می حبت بچنانکه غریب الوطن وطن
میوه از کمال سخن دم نزن نزن
خود را بر آتشی که بود شعله زن نزن
شکر پیش طوطی شکر شکن شکن
تای توان زمین سخن را کهن کهن

این گونه کار نامه نو طرز اندید
گفتم ز چیز با چه دل خوش کنم بد هر
گفتم عقل که همه دانش چه خوشتر است
گفتم ز حسن و سچ چگونی درین سخن
یا بد طلا و دست سخنش در سخن که یافت
در نامه تا نیافت سخن جای خوشن
این نامه را بغز سخن گرنی رسی
تا از کین کین سخن سنج دور باش
این نخته بای نغز نخته دان بخوان
بی کا و کا و فکر نیابی چون گنج گاد

قصیده

که به تبدیل قافیه بحواب قصیده سلمان گفته

دیده را از باغ دانش گل بدامن کرده اند
سطر را از دام زلف مشکویان کرده اند
برخ یوسف سیه گیسو پریشان کرده اند
روشن از شام یمن سبج به خشان کرده اند
تا فراهم نخته بای نخته دانان کرده اند

نامه را از معنی نگین گلستان کرده اند
صفحه از پیشانی روشن جبینان کرده اند
صفحه را از فروده حسن از سواد سطران
نور معنی شد پدید از ظلمت اندیشه ها
نخته امیش دانش آموز و بار باب خرد

برده اند از صاحب جیل مرکب عیب جیل
 تا دماغ زیده را از گنبد و عطر آگین کنند
 از بیاض صفحه روشن سواد این کتاب
 طوطیان باغ دانش تا بکام خود رسند
 شیوه شیوا زبانی را روانی داده اند
 رایت کجور کشائی خامه را برداشته اند
 پرده بایش نفیسه سنج پرده دلپا بود
 تا جهانی بهره بردارد بقدر حظ خویش
 خطه بیداشتی از دیر باز آباد بود
 نو کبر ریز خامه و انشوران شد نامها
 نامهای لغز در هر دانه آری استند
 پیش تازان را پس آنگند در میدان نثر
 لیکن این نو طرز دانش نامه ز دال فضل
 کرده بیرون چون صدای گنبد از گنج درون
 دامن بے دانشی و پنجبم دانش فتاد
 نزل خوران هنر را چون غلیل زرو فصل
 که دوانان نمائی بهر اندیش برد
 نیست جز آنان که باشند گنج اسرار نهان
 نامه مارا بد کوشاه شاهان خوش کند

این مرعیض بدمرض را نیکو برمان کرده اند
 نامه را نگدشته دست سخن دان کرده اند
 صحیح خندان را ز خندیدن پشیمان کرده اند
 نامه را از حرف شیرین شکرستان کرده اند
 نوز بانان را بحرف نوز بانان کرده اند
 ملک معور سخن را زیر فرمان کرده اند
 تا بر این ساز حقیقت از رنگ جهان کرده اند
 خامه را از درفشانی ابر نیسان کرده اند
 تا بقرب تیغ کلک امر و زویران کرده اند
 تا ز انجم صفحه گرددون زرافشان کرده اند
 باید اسبابی که سامان کرد سامان کرده اند
 تا که شب بیز قلم را گرم جولان کرده اند
 در نگاه مصریان چون ماه کفان کرده اند
 دیگران را زیکه چون گنجینه پنهان کرده اند
 آب و آتش را بهیم دست و گریبان کرده اند
 بر سر دستار خوان فصل همان کرده اند
 کینه ای انسان بنای این دبستان کرده اند
 زده را بنحیسه دار مهر تابان کرده اند
 پای مورس نذر درگاه سلیمان کرده اند

قصیده

برنج تقریظ کتاب میر نامیه مصنفه وزیر السلطان مخج الملک نواب امیر خجایان مرحوم

کونیه که دهر رونق باز از سخن
که بروختگی از لب که زند خنده چو گل
چیت دستار سخن طره ثنائی یزدان
چشمی که شمع ز ریاض توفیق
اندین روز که از نخته و روان نیست کسی
طرفه زیبارستی در نظرم جلوه نمود
نوک ریز قلم صاحب دیوان که کشود
خامه از نامه زرد دست فشار است بدست
از لب شاه مخاطب بوزیر السلطان
رونق نظم سخن جن بیانش افزود
دکشانامه که هر گونه سخن گرد آورد
گر نمی تشنه ادراک رساند بدماغ
صفحه باخا و رخورشید معانی لبند
صیقل فکر صحیحی که بدتش دادند
رسد البته بهینیت ذوق طریش

مرهه فضل گل آرد بچمن زار سخن
تا زخم انگل ترطه بدستار سخن
که بود سر ورق دفتر گفتار سخن
تا کشایم بسپاس لب اظهار سخن
که زند حرف بوضع کم دبیار سخن
که پدید آمده زور رونق باز از سخن
به برار باب سخن دست با یثار سخن
طبع از فکر درست آمده معیار سخن
که مدحش ورق آید طومار سخن
معنیش آمده گلگونه رخسار سخن
سست گویا صدق گوهر شهوار سخن
که ازین باده کشد ساغر شرار سخن
ورق نامه بود مطلع انوار سخن
زنگ بردست ز آینه زنگار سخن
که خورد از شجر طبع رسا بار سخن

بے ایشار کہ بزکمتہ وراں افشانند
 دانش معرفت عیب و صواب آموزد
 حرفهای کج آں نامه بناخن باندند
 لفظ ماند بسویدای دل روشن ماه
 کے بہ تعریف سخن بند زبان گود باز
 بہ عرفیان تہی مایہ ز نقصان کمال
 اہجوں تیغ کہ ز تمش بدادانہ رسد
 سہل دشوار بے کار کہ رو بہا پد
 حکمت ہر مہرے نکتہ ورے علی طلبید
 نام شاہاں کہ گذشتند بکرت بلند
 نکتہ سبحان کہ ز ہستی عدم رخت کشند
 از خردیت کہ گویند دو گیتی از ریش
 پنج گنج نیچیش پر کاہی باشد
 آب آب خضر دباو بود باد سج
 یخود افتد بہ تجلی جمال معنی
 مثل فاصلہ شبہ بود تا بگہر
 مست نظم از چہ ہند پای بچو لاکھ لاف
 ز عرفیان سخن دان کہ زند لاف کمال
 ہست روضہ فردوس رساند بباغ

باز کرد دست در گنج گہر بار سخن
 برد از بوالہوسان ہیدہ پندار سخن
 کہ زد دل باز کند عقدہ دشوار سخن
 کہ بود مرد و چشم اولی الالبصار سخن
 کہ نثار دوشن وصف نثار دوشن
 نقد دانش ہدایت صنت پرکار سخن
 چہ زند دم بدم خنجر خونخوار سخن
 بیج کارے بنو صعب ترا ز کار سخن
 ہست از ان روئے سخن بے تلک کار سخن
 گر این کاغذ بوا فر اخیتم ہستار سخن
 جاودان زندہ بماند بتدکار سخن
 ہست این جنس گرانمایہ کہ دربار سخن
 ہر کہ دلہ دیکھت اندر زردیدار سخن
 از پی جرمیت نخل شردار سخن
 چشم بینا کہ دہد ویدہ بدیدار سخن
 از غریبہ گہر تا بخزیدار سخن
 مرد این عرصہ بود فارس مضار سخن
 سرسپار شد اندر سراغکار سخن
 لفظ نازہ نثار گل بے خار سخن

کار محبت است ز کوشیدن به صرفه چه بود
چند حرفی که بوضع سخن آید بس
تا کما یا شود دولت بهیدار سخن
واندا آنکس که زند دست بطوار سخن
نفی گیر اگر از طبله عطا ر سخن
من که باشم که لب وصف سخن باز کنم
کس نیارد که زند لاف بمقدار سخن
پیشتر تا ختمه لیک سر نظم دگر
دست بر زد بهمان گیر یار جو از سخن

غزل

که بجو از غزل فاضلی گفت که مطلع اش این است

خیز و در یوزه اقبال کن از حضرت ما
داغ حرمان نه برد هیچ کس از بهمت ما
که کم از هیچ پیا پی نه بود بهمت ما
منفر غنچه با بهامی رسد از بهمت ما
راه جز عشق نیابد به خلوت ما
دخست ادیس دیبانه جان کوی ما
بهره در مایه قارون بود از دولت ما
آب رانشه زمی تیز دهر شربت ما
آب حیوان چو عرق می چکد از صورت ما
پای تمیل سر عرش گذارم نه ریاد
ملک آدرده ز عرش و لبم تلخ گذشت
گو فقیریم و لے گنج زکش کولم چوے
از ازل چون به نعم عمر ابد جا کردست
پای تمیل سر عرش گذارم نه ریاد

در بت خانه آستان من است کعبه در سایه مکان من است
 این که مست و قناده در کویم چه طاعت کنی که شان من است
 از دل خود بجاوم بیدرون کہ ہمین گوشه دو جهان من است
 بس غنیمت شمر کہ روح قدس چون نہ بالہ کہ ہم زبان من است

روح خواجہ حسین را سزاوار

صد ثنا گو کہ ہم زبان من است

ہمیں قدر دل این بندہ آرزو مند است دیگر کہ ہر کہ بندو گوید کہ با خداوند است
 عجب کہ غنچہ شود دل گرفتہ از شبنم رسید چو تا بہ گل این گریش شکر خند است
 نگاہ دل غلط نیز سوئے شان مکرم کہ بند گوئی اہل خرد مرا پسند است
 ز چاک دامن امید چون بدر آیم رسید چون دست جوئم نہرا پوند است
 بدجاہال کے کو حیات من خواہد رہے عدد کہ برگ من آرزو مند است
 مرا و خویش دگر بارہ آرزو بخشم بنامادی ارباب شوق سوگند است
 بدستباری دے کوش گردے کوشی کہ طبع او ہمہ آزاد و دست او بند است
 نگاہ رحم بر آن بندہ کش بدن لرزان بسینہ دست ادب بر لب خداوند است
 نثار طبع غنا پرورے کہ نثار د بکیسہ در ہم و دایکہ وارث چند است
 دگر ز شوق اسید وفا گئے نگنم قسم بجان عدد یکہ دوست مانند است
 بطبع سادہ فریاد خند ام گیرد بیک نگاہ تبسم نہات خورند است

دیگر

نثار نشہ مستے کہ بر ملا خفتہ است بہیم آنخہ نہ بوسم کشیدہ پا خفتہ است

بگیر دست من ای شوق دوسے منزل کش
 خجسته طلع خوانده خوشا خوابشن
 صبا بیا دوسے کن که آن شه خوبی
 ز بهی عذاقت و غمخواری که مرگ نمود
 به عنایب بگوئید بخت تو بیدار
 ز شام وعده فراموش ما بستر خواب
 غریب مرده کشتی سوار در طوفان
 مگر که خود بفرزفته اش کنم بیدار
 بحال خسته فریاد خود دهمی انالم
 نثار مقدم آن سالک طریق صواب
 چرا این بخلط راه می رود کشتی
 اریں بخلط حراس پے توان بردن

وله

من و فریاد و سخت جانی با
 دل آن سنگدل بدرد آید
 ماند انیم شادمانی چسیت
 اری از من و نیاز از من
 خواهم از دل بر آورم فریاد
 یار و بیداد سرگانی با
 گر کند ناله تر جسمانی با
 یا چه چیز است کامرانی با
 ناز از تست و لن ترانی با
 نتوانم ز ناتوانی با

چه توان کرد شکل افتاد است دیگر که مرا کار با دل افتاد است
گفت در کوی من چه افتادی گفتم از دست من دل افتاد است
شرح بیدار دیا رن تو ادا داد که درین شیوه کامل افتاد است
دل ز کویش چگونه برداریم که مرا پای در گ افتاد است
جز غباری زبخی از مجنون که نگاهی نخل افتاد است
دل پروانه هر چه داد بدون بر سر شمع محفل افتاد است
کس پیرست مباد چون نرسد که بجز تو بسمل افتاد است

دله

دلبر برین باشد و دیدن نتوانم
اندوه دل ماست که پایاں نپذیرد
زان روز که افتاد سرم بر قدم دوست
همسایه ز ناله بدین من ناله و گوید
آن کشته رازم که بحسرت دم بسمل
باشد جرس قافله هر لحظه به فریاد

منزل بد و گام است رسیدن نتوانم
چون صبح شب بچرخد رسیدن نتوانم
چون سایه و دنبال رسیدن نتوانم
این ناله چه دارد که شنیدن نتوانم
بنیم رخ جلاد و تپیدن نتوانم
آیا بچه خوابم که شنیدن نتوانم

دله

چراغ دودمان آفرینش
وجودش را نباشد هیچ تعیین
بجز فهم رسایش در گوشتی
لب حزن آفرینش را چه گویم

بهار بوستان آفرینش
مگر جان جهان آفرینش
که باشد نکته دان آفرینش
که گوید داستان آفرینش

نقش پایے او اندیشہ گیسرد
نہے مستی آن مستی کہ تیر یاد
سراغ کاروان آفرینش
بہستی یست جان آفرینش

ولہ

بزم عشق است کہ از نشہ بود پاک اینجا
رہ عشق است کہ افون دما ز خاک اینجا
صید گاہیت محبت کہ بصد جذبہ دل
عجی نیست کہ عیجیم چو سہر پندارند
خبر از کوئے بتان باز پرس لے زابد
مغل در دکانست کہ از وسعت ظرف
ہر کجا غیرت عشق است یقین ناموس
دانہ اشک فشانیم مقبتل از شوق
سوز و از غم نہ رود از غم سر و فریاد

ولہ

تازہ سحریت لب آن بت ترسائی را
واچو شد بند قبا آن بت ہرجائی را
تو کہ صبر از دل و آرام رہودی ز غم
جرگل داغ ز گلزار جالت ای گل
بے بصیرت چہ برد راہ باطن از علم
شعلہ آہ اگر در دل یوسف نہ زنی
خندہ بر لطف زند لعل سیحائی را
چاک زد غنچہ بہ تن جامہ رعنائی را
سروسامان کہ دہ تاب و توانائی را
نیست دحبیب نظر چشم ثنائی را
کور از سرمہ نہ بیند ز رخ بینائی را
شمع روشن نہ شدے بزم زینحائی را

شکله تازه قدا این دل شیدائی را
در بیا باں نگری مردم دریائی را

نه قراسے بفرات و نه تسکین بوصول
نسبت ماہی و آب ارتوز دانی فریاد

وله

اشک بیتاب من از دیدہ قال ریزد
کارواں آتش داماندہ بمنزل ریزد
خون دل از رنگ پردانہ محفل ریزد
گل خورشید عجیب مہ کامل ریزد
آب اگر جوش زندا ز لب ساحل ریزد
برق سوزاں کہ پئے غارت محل ریزد
عقرب است کہ از سینہ من دل ریزد

اثر جذب محبت اگر از دل ریزد
باو برق نگہمت صاعقه بر دل ریزد
نشتیر شعله خورشع اگر از قف دل
دل پرداغ اگر جلوہ گہ دوست کنی
اشک در دیدہ کہ از سینہ برآید عجیب
نگہمت آنچہ من کرد بہ ضرب من نکند
لب فریاد بہ تنگ آمدہ اکنون فریاد

مثنوی

بعضی از شاعری مثنوی کہل است بہ ہائے عدالت تری شین باطین و آغازش از مدح
مستر مہری ٹائرس اینجہ نظامت مرشد آباد کردہ

گو ہر تاج سر نام آوری
صلوت اوز ہر نگاہ یلان
جان ولادت نہک خوان او
جلوہ خورشید بلند اختر ی
ہیبت او دل شکن پُر دلاں
شاہ و گدہ بندہ احسان او

گر ز کفش رنگ نبردی سحاب	رنگ شکستی به رخس آفتاب
ناطقه را تاده بیانی از و	تازگی باغ معانی از و
چرخ یکے توسن چالاک او	مهر یکے سرمه کش خاک او
منظر گوشه چشم انسید	بر در او دیده حسرت سفید
وزره که منظور بکاهش بود	همسر خورشید کلاهش بود
در نظر او همه بشیار و مست	آئینه حسرت و صفش بدست
بلبل گفتار بگفتن از و	غوغیه بهای به تنگفتن از و
تا که بر آید به سریر و جود	پایه که صدر امارت فرود
دیده اقبال از و سرمه ببت	دولت از و لقد سعادت ببت
همینه فکر صفائی گرفت	رشته اندیشه رسائی گرفت
آئینه صورت همه و صفای او	حیرتیاں در دم اوصاف او
نور جهان بین جهان رواوست	نکبت گلزار جهان خوی اوست
منکه ز دم سکه به لکب سخن	یک نظر تربیت از و بمن

نیتیه چند در تعریف سخن از شنوی گنجینه معانی

سخن از هر چه گویم برتر آمد	سخن با جوهر جان همسر آمد
سخن باشد همای عرش پیائے	سخن را باشد اندر لامکان طایے
در آن منزل که مکن رافنا بود	سخن به دو نبی بود و خدا بود
سخن با مصطفی دم ساز آمد	سخن سر و فقر اعجاز آمد

نواز و پرده سنجی ساز این راز
 سخن رازے بود لیکن چه رازے
 سخن از ماه باشد تا ببا ہی
 سخن ر مزیت گفتن را نشاید
 دو گنجینه اسرار باشد
 ز لب صوئے بر آید با صداے
 سخن هر چند جز موج هوا نیست
 مجرد گل جان آن گوهر پاک
 مگر بے دانسته دانا نمائے
 به تعریف سخن همت گمارد
 که تا نون قدم آرد در آواز
 که نیشاید بعقل نکته بازے
 بود غیبینه راز الهی
 چه گویم آنچه در گفتن نیاید
 کلید دولت بیدار باشد
 نباشد پیش از موج هواے
 گردست خرد و روی رسانیت
 ز باد و آتش و از آب و از خاک
 که ره نابوده دانش را بجائے
 که در ماهیتش دفتر نگارد

دیگر از ثنوی بایغت لیر

شبه خورشید چتر انجم سپاہ
 بنام ایزد چه نام روح پرور
 در اقلیم رسالت شهریارے
 خرد از کار او شوریده رائے
 همایون اختر برج شهابت
 دم عینی هوا دار همیشه
 کلامش نو بهار باغ گفتن
 شفاعت منصب رحمت پناہ
 زبان و گوش را گیرد بجوهر
 بگلزار نبوت نو بہارے
 فلک در راه او خوابیده پائے
 فروزان گوهر درج کرامت
 ارم راتر دماغی از نیش
 پیانش گوهر گوش شنفتن

زمضمون کندش نامہ پید
 بہ بزم او اگر افسانہ خوانے
 چناں خوابے چشم خصم ریزد
 چہ گویم پایہ بالانشینش
 از روشن چراغ رہنمائی
 ز بوی غنچہ گر خندہ بانے
 حریم دل فروغستاں ز رویش
 زینش را شکوہ آسمانہا
 بمیدانے کہ بادشمن ستیزد
 الم ہا داغ بر دل از جالش
 اگر تیفش بودے پر تو انداز
 نیم از خلق او صرف وزیدن
 سحاب رحمتش تا کلمہ بست است
 علی سر چشمہ فیض اعلیٰ
 پہر علم را تا بندہ خورشید
 ولایت را چمن پیراہا رے
 چراغ افروزان اوان امامت
 ز یک روئی تیغ دوزباش
 اگر آب دم بخش نبودے

صریح اندر گلوے خامہ پید
 سراید نختہ از داستانی
 کہ تا صبح قیامت بر غنیزد
 زماہی تا بہ زیر بگنیش
 بدو گلشن دماغ جانفرائی
 دل فردوسیایں سوز و بدانی
 دماغ جان عبیر آگین ز بولش
 غبارش تو تیاے چشم جان ہا
 غبار از سودہ الماس خیزد
 ستم ہا خاک بر سر از جالش
 کئے از کفر و دین نشانختے باز
 ہنال لطف محو سر کشیدن
 گنہ طرف کلاہ خود شکستہ است
 کہ فیض اوست از مہ تابماہی
 سر و سر کردہ ارباب توحید
 شجاعت را حام آبدارے
 علم افروز میدان کرامت
 دورویان یک زبان اندر زماش
 گلایان کجا خندہ نمودے

اشعار چند از شنوی و دل سطر شنوی شاه ناصر علی رسیده

الهی درد دل در پیکرم ریز	مے یناشکن در ساغر م ریز
زند برق تجلی در دل من	بر آید خاورستان از گل من
بر افزوی دل تابنده داعی	حریم کعبه را روشن چیرا غی
کرامت کن دے باور و سہراز	بے مانای نئے بانالہ دساز
دے سنگین با ہے ریزد از ہم	چکیدن گل کند خارا چو شبنم
من و شور و جنوں در سر بہ بے	مے و میخانہ و مستی بہ ہوسے
پر پرواز خواہم از پر تیر	دہد آب حیاتم جوئے شمشیر
لب سو فار بوسم چوں لب یار	ندانم زہر مار از مہرہ مار
چو پنچیرے کہ باشد زلیب فتراک	غافلم دہ بدست یار بے باک
ز قاتل سایہ تیغ و سر من	دم شمشیر و چاک پیکر من
ز مژگانم چکد خوانا بہ دل	رگ جانم تہ چوں نبش سہل
یکے خواب نگرال در دیدہ رزم	کہ در غوغائے محشر بر نہ خیرم
زمانی ہر بن مونا لہ خمیزد	لب ہر زخم دل بتجنا لہ ریزد
دل و لدادہ بیدا و باشد	زبان لب بر لب فریاد باشد

لب ذکر و بدل فکر و بجاں سوز
ندانم صبح از شام و شب و روز

بیتے چند ارشوی ارکاش مربع و متعلین فاعلن چار بار

خسر و ملک سخن	قلعہ منی شکن	تیغ قلم برگرفت	لک سخن در گرفت
گنج گہر بار یافت	دولت بیداریا	منز سخن تازه کرد	روی بیان غازہ کرد
جان جهان کمال	جوہر جان کمال	نکتہ و روان جهان	درفش بے زبان
غامہ عصای کلیم	نامہ چون بلغ نعیم	تا کہ گردش فتاد	چرخ نثار و بیداد
نامہ نگاری چو او	نادرہ کاری چو او	نامہ ساز و گرم ناز	خامہ ساز و سرفراز
تازہ بیانی از و	سحر زبانی از و	گنج معانی کشود	نقد مضامین ربود
نقش بقا بر نشاند	زندہ جاوید ماند	حرف کند از زند	عقل بہ بند آنگند
در دم ذکر مصائب	تیغ اہل بے غلات	در صفت تیغ تیز	روی زمین لالہ نیر
بزمی ایوان بزم	رزمی میدان رزم	در صفت زور دست	کار ہماں در شکست
کیسہ جودت تہی	شیر کند رو بہی	تازہ عبارات او	طرفہ اشادات او
گر چہ تایش گراں	در صفت سرواں	داد زبان آوری	دادہ بحدت گویا
پایہ مدوح خویش	از ہمہ برد پیش	لیک ز تحریر او	از لب تقریر او

دیگر

تا صرف کہ از وجود دم زد	طواریہاں قضا رستم زد
ہنگامہ حرف و صوت شد گرم	کہ سخت بر آمد و گویا نرم
نقدی کہ خزانہ اش دل آمد	تیرے کہ نشانہ اش دل آمد
برزخمہ زدن بے برنجید	ابن پردہ بے صدا نسجید

ایس نای دم از تو اندارد
چوں ساز قضا صدا ندارد
ماهیت روح هر که داند
در وصف سخن سخن براند
از نظم و مهند تا نفاش
ریزند مے و نثر بجاش
آن می نبود مگر معانی
موقوف و قوف نکته دانی
از دیده دوران دانش آرای
آنها که بد نکته پیرانی

دیگر

مرغان سخن بد ام کردند
آهوی رسید و رام کردند
هر کس بهوس کشاد پائی
تا دست طلب رسد بجائی
گر صید بلند بود و گربست
هر کس بکار خویش دل بست
کرد آنچه به حیل و دسیاد
هم دانه فشانند و دام نهاد
صیدی مگر اوقت بد اش
گردش کند آسمان بجاش
واند که بهر کس شکاری
شاد آمده هر کس بکاری
هر ره گذر فتنه بر اهی
دار و پئے خود فرد دگای

بعضی از اشعار تنوی که به هر گفتم

فرزنده گنبد نه سپهر
فرد زنده مشعل ماه و مهر
نمود این کهن دیر تار یک و تنگ
چو گلزار مینو پر از آب و رنگ
طلسمی بگیتی زنجمت به بست
که عقل خنثین نیر و شکست
در آن دم که به تحت فرمان دی
برآمد به فیروز سی و سنه ای

بزرگان در گاہ بازیب و فر
 یکے راکب خنجر آب گون
 یکے راکب تاج زرین نہاد
 یکے راکبے داوری بر گزید
 یکے جامہ شنگی در برشش
 غرض ہر یکے را در آن بار گاہ
 چہ خوب و چہ زشت و چہ ضا و چہ درد
 نیار و کسے گفتن از راز او
 بہ تیمور اورنگ خانی دہد
 یکے راکب کشتش بدست
 یکے راکب گوشہ بر آسمان
 یکے راکب تخت شہی جائے داد
 کہ گز و خنجر کند آہن
 نیک آب صدر رنگ ریزد بہر
 بگیرد ز ساسانیان تاج و تخت
 بہ تدبیر و حرف گیری کراست
 در آن دم کہ بار و بلا ز آسمان
 کہ با فرد و فیروزی و آب و چاہ
 رساند بگردون سرسرو ری

بخدمت بہ بستند زرین کمر
 یکے نغمہ سنج و بچنگ از غنوں
 یکے راکب کلک مشکین نہاد
 کہ آسایش آورد گیتی پدید
 بر آئین پیمان یکے بردشش
 بر اندازہ اش پایہ بنخید و چاہ
 ازان سخن ہر یکے بہرہ برد
 کہ نامد بہ ہستی کس انباز او
 نیار در کلاہ کیسانی دہد
 یکے راکب از تیغ با خاک پست
 یکے راکب عجز بر آستان
 یکے راکب یوزنی پائے داد
 کہ ز آہن مغف و جوشن
 کہ در صدق و سر مار زہر
 بہد بر سرتازیان تاج و تخت
 کہ بہر چہ خواہد کہ فرمان رواست
 پر از باد و بیداد گردد جہان
 ز شاہان بدست آورد تاج و گاہ
 زند در جہان کو کس اسکر و

ف ۲۲ د

DUE DATE

ف ۲۲ د ۱۹۱۵

۱۵۰۶

19150172

دینستان اخلاق

[illegible]